

A. de Lamartine

Sonun başlangıcı

(TÜRKİYE TARİHİ)

5. cilt

Tercüman

1001 TEMEL ESER

SONUN
BAŞLANGICI
C TÜRKİYE TARİHİ 1
beşinci cilt

**Tercüman gazetesinde hazırlanan
bu eser Kervan Kitapçılık A. Ş.
ofset tesislerinde basılmıştır
Resimkopya: Remaver**

1001 Temel Eser'i iftiharla sunuyoruz

Tarihimize mânâ, millî benliğimize güç katan kütüphaneler dolusu birbirinden seçme eserlere sahip bulunuyoruz. Edebiyat, tarih, sosyoloji, felsefe, folklor gibi millî ruhu geliştiren, ona yön veren konularda "Gerçek eserler" elimizin altındadır. Ne var ki, elimizin altındaki bu eserlerden çoğunlukla istifade edemeyiz. Çünkü devirler değişmelere yol açmış, dil değişmiş, yazı değişmiştir.

Gözden ve gönülden uzak kalmış unutulmaya yüz tutmuş -Ama değerinden hiçbir şey kaybetmemiş, çoğunluğu daha da önem kazanmış- binlerce cilt eser, bir süre daha el atılmazsa, tarihin derinliklerinde kaybolup gideceklerdir. Çünkü onları derleyip - toparlayacak ve günümüzün türkçesi ile baskıya hazırlayacak değerdeki kalemler, gün geçtikçe azalmaktadır.

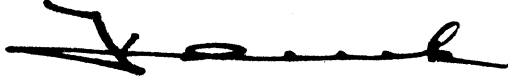
Bin yıllık tarihimizin içinden süzülüp gelen ve bizi biz yapan, kültürümüzde "Köşetaşı" vazifesi gören bu eserleri, tozlu raflardan kurtarıp, nesillere ulaştırmayı plânladık.

Sevinçle karşılayıp, ümitle alkışladığımız "1000 Temel Eser" serisi, Millî Eğitim Bakanlığınca durdurulunca, bugüne kadar yayınlanan 66 esere yüzlerce ek yapmayı düşündük ve "Tercüman 1001 Temel Eser" dizisini yayınlamaya karar verdik. "1000 Temel Eser" serisini hazırlayan çok değerli bilginler heyetini, yeni üyelerle genişlettik. Ayrıca 200 ilim adamımızdan yardım vaadi aldık. Tercüman'ın yayın hayatındaki geniş imkânlarını 1001 Temel Eser için daha da güçlendirdik. Artık karşınıza gururla, cesaretle çıkmamız, eserlerimizi gözlerle ve gönüllere sergilememiz zamanı gelmiş bulunuyor. Millî değer ve mânâda her kitap ve her yazar bu serimizde yerini bulacak, hiç bir art düşünce ile değerli değersiz, değersiz de değerli gibi ortaya konmayacaktır. Çünkü esas gaye bin yıllık tarihimizin temelini, mayasını gözler

önüne sermek, onları lââyık oldukları yere oturt-
maktır.

Bu bakımdan 1001 Temel Eser'den maddî
hiç bir kâr beklemiyoruz. Kârımız sadece gu-
rur, iftihar, hizmet zevki olacaktır.

KEMAL ILICAK

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Kemal Ilıcak', written over a horizontal line.

Tercüman Gazetesi Sahibi

Dengesiz padişah yine cariyeleri, annesi ve sütanası ile Saray'ın kuytu bir dairesine kapatıldı. Birkaç gün içinde Taht'a çıkıp, indirildiğini bile anlamayacak kadar zekâsı yoktu. Bütün bu olaylar devam ederken, gerek vezirlerin elini öpmesini, gerekse mahpus bulunduğu dairenin parmaklıklarını aynı ilgisizlikle, gülümseyerek karşılıyordu.

Saray'da bu değişiklikler devam ederken Halil Paşa, Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem olarak İran sınırında Türk Ordusunu yönetiyordu. Şah Abbas üzerinde elde ettiği bazı avantajlar ile bir mütareke imzalanmasını uygun gördü. İstanbul'a çağrıldığı ve Padişah elinden mühürleri alarak onu tekrar Kâptan-ı Deryâlığa atadı. Amcasını tahta çıkardığı ve üç ay müddetle Padişahlık yapmasına müsaade ettiği için II. Osman, Halil Paşa'yı cezalandırmış oluyordu. Yerine Öküz Kara Mehmet Paşa Sadrâzam olarak atandı ise de önemli bir iş yapamadığından birkaç aylık bir denemeden sonra azledildi ve yerine Tunus Beylerbeyinin oğlu Güzelce Ali Paşa getirildi.

Güzelce Ali Paşa, Ege adalarından İstanköy'de doğmuştu. Yakışıklılığı, dehâsı, hitabet kabiliyeti ve entrika çevirme özelliğine sahipti; aslen Rum olduğu söylenmektedir; denizciliğe karşı da özel bir istidadı bulunduğu bilinirdi. Devlet hizmetinde derece derece yükselmiş,

bir arâ Kıbrıs valiliğinde bulunmuş ve deniz savaşlarında Türklere çok yararları dokunmuştu. İstanbul'a getirdiği ve dolayısıyla Padişahın ve Donanmanın hazinesini zenginleştiren ganimetleri ve tutsakları sayesinde halk arasında büyük bir şöhrat yapmıştı; zarafeti, nezaketi, yakışıklılığı ve ustaca yürüttüğü dalkavukluğu ile genç Hükümdarın kalbini kazanmasını bilmişti.

II. Osman, bütün rakiplerini sürmesi için yeni Sadrâzama izin verdi. Eski Sadrâzam Öküz Mehmet Paşa, bütün serveti elinden alınmış olarak Suriye'de hayatının son günlerini yaşamaya mahkûm edildi; iki hükümdarın Taht'tan indirilmesine ve çıkmasına karışan Kızlarağası, geldiği yer olan Habeşistana sürülerek entrikalarının cezasını çekmeye yollandı; Sultan Osman'ın lalası olan Hoca, Padişah üzerinde fazla etki sahibi olmaya başlayınca Mekke çöllerine yollanmakta tereddüt edilmedi.

Bunca şehzadenin ve padişahın anneleri olan Safiye Sultan'ın ölümü ile Saray onun hâkimiyetinden kurtuldu. Ondört yıllık sürgünden sonra sahip olduğu otoriteyi, I. Ahmet'in sevgili hanımı Kösem Mahpeyker Sultan'a terk ediyordu. Padişahın henüz çocuk olan kardeşleri Murat, Süleyman, Kâsım ve İbrahim bu Sultan'ın çocukları idi. I. Ahmet'in gözdesi olduğu yıllarda, rakibesi ve II. Osman'ın annesi Mahfirûz Haseki-Sultan ile sıkı bir arkadaşlık bağı kurmuştu. Bu iki Haseki, Sultan Ahmet'in ölümünden sonra kaderleri ne olursa olsun, oğullarının hayatı için birbirlerini sevmeye ve desteklemeye karar vermişlerdi.

Sözüne sadık kalan Mahfirûz Sultan oğlu Osman'ı, eski Saray'da kalan Kösem Sultanı ziyaret etmeye iknâ

etmişti. İtibarlarını ve güzelliklerini kaybeden Sultanlar için bir nevi canlı canlı gömülünen türbe olan bu eski Saray şimdiye kadar hiçbir Padişah tarafından ziyaret edilmemişti. Eski ve yeni harem arasındaki samimiyetin anneleri ve evdeşleri kıskandıracığı düşünül-müştü. Babasının bir gözdesi uğruna ilk defa II. Osman, saray maiyetinin kuşkularını uyandıracak bir teşebbüs-te bulunuyordu. Kösem Sultan'ın şerefine verdiği dört gün, dört gecelik eğlenceleri kabul ederek, eski saray'da zevk dolu günler geçirdi.

XVII

Boğdan voyvodası Graziani ile Lehlilerin anlaşması Bâb-ı Âli ile Lehistan Cumhuriyetinin arasında derin anlaşmazlıklar doğurdu. İskender Paşa, Lehistan ile Boğdan ovasında savaşlar verdi. Muharebe esnasında kılıçtan geçirilen yirmibin asker ile savaştan sonra başkaldırdıkları için idam edilen onbin tutsak bu süratli muharebenin tek sonucu oldu. Lehliler, Dniestr'i geçmeyeceklerini, savaş tazminatı olarak yüzbin düka altını vereceklerini ve yıllık vergiyi iki misline çıkaracaklarını öne sürerek barış istediler. Rehineler göndererek İskender Paşa'nın müzakereler esnasında emin olmasını istediler. İskender Paşa, Türklerin rehinesi olarak Kırım'lı Prens Kantemir'i Lehlilere yollamayı teklif etti. İskender Paşa kendisine bu teklifi açıklayınca Kantemir birden, «Sen gâvur mu oldun? Otuz yıldır kılıcım onların babalarının ve oğullarının kanları ile sulandı ve sen kalkıp beni onlara teslim ederek kazığa geçirilmemi, sonra da hafif ateşte kızartılmamı istiyorsun! Lehliler ile ancak kılıç vasıtasıyla konuşulur» dedi ve Nâimâ-

nın naklettiğine göre gözler şarap kadehi gibi kıpkırmızı bir halde divanı terketti.

İskender Paşa'nın teklifte bulunduğu diğer askerler de Kantemir'in örneğini takip ettiler. Lehliler bozgun halinde Dniestr'in kıyısına çekilmişlerdi. Nehri geçerken düzeni bozmak istemeyen ve önce süvari birliklerinin geçmesini uygun bulan kumandanlarına karşı, âdetleri olduğu üzere, ayaklandılar. Başlı bozukluk devam ederken, Türkler nehrin kıyısına eriştiler. Lehlilerin kıskırtmasıyla ayaklanmış olan Boğdan voyvodası Graziani, bozgun esnasında öldürüldü ve kellesi İstanbul'a gönderildi. Leh ordusu ileri gelenlerinden Kalnowski Dniestr'i geçmeye çalışırken atıyla boğuldu, karşı kıyıda yakalanan Zolkievsky'nin kellesi Saray'ın kapisına asıldı; bu cesur ve gürültücü soylular arasında sağ kalan Koniepolksy Yedi Kule zindanlarına atıldı. Kırkbin Lehlinin cesedi Dniestr kıyılarında kaldı. Bu zaferler Güzelce Ali Paşa'nın gururunu ve küstahlığını tahrik etti; bütün Hıristiyan devletlerin elçilerine mağlupmuş gibi muamele etti.

Venedik Cumhuriyeti'nin İstanbul temsilcisi ve Graziani'nin kayınpederi Borissi, Devletinin şikâyetlerini bildirdiği için boğduruldu. Avusturya İmparatorluğunun boyunduruğu altında yaşayan ve II. Ferdinand'a başkaldıran Bohemya ve Macaristan elçisi, Divan ortasında boğdurulmak veya falakaya yatırılmakla tehdit edildi.

Sadrâzâmın sert ve haris davranışları Padişahın hazinesini dolduruyordu. Kurban Bayramı münasebetiyle Hükümdarına onsekiz genç cariyeye, yirmi Acem atı ve inci işlemeli yüz kaftan armağan etti. İmparatorluk baş

defterdarı vergi toplamada yumuşak davrandığı gerekçesi ile Yedikule'ye hapsedildi ve şahsî servetinden iki milyon altına el konuldu. Kıbrıs adası yıllık vergisinin dışında kırkbin düka altını daha vermeye mecbur edildi. İran ile Bâb-ı Âlî arasında değiş tokuş edilen hediyelerin listesi bile Doğuluların muhayyilesini aşacak niteliktedir. Bin adet Çin porsenelinden antika vazo, kırk kadife halı, ana karnından çıkarılmış deve tüyünden almış seccade, kısraklar, filler, kaplanlar, gergedanlar, nihayet fevkâlade güzellikte cariyeye kızlar iki Devlet arasındaki sahte ve nankör dostluğu sağlamaştırdı.

Bu debdebe arasında bir Saray cinayeti ortalığı karıştırdı: Mahfirûz Sultan'ın, zekâsı ve erkekçe mizacından dolayı annesine boşuna ümit verdiği Şehzade 12 Ocak 1621'de dilsizler tarafından boğuldu. Devletin yasası tabiatın yasasını dinlemiyordu; ancak zekâca gerilemiş olanlara yaşama hakkı tanınıyordu. Kendisini anasının kollarından almaya gelen dilsizleri gören talihsiz şehzâde, «Osman, Osman dilerim Tanrı senin de ömrünü kısa kılsın ve tahttan etsin. Nasıl benim hayatımı elimden alıyorsa, senin de hayatımı öyle alsınlar» diye yakarmıştır. Bu gaddar tedbiri genç Hükümdara ilham ettirdiği sırada zaten böbreklerinden hasta olan Güzelce Ali Paşa, cinayetin üzerinden birkaç gün geçmeden öldü. Mutaassıp ve şaşkın bir Arnavut olan Ohrili Hüseyin Paşa sadâret makamına getirildi. Yeniçeri ocağındayken bostancı olmuştu; hayatta kabul ettiği tek düstur bütün toprakların Padişaha ait ve efendisinin iradesinin İlâhî bir buyruk olduğudur. Her otoriteyi aşırılığa, dolayısı ile felâkete götüren, cehaletin kışkırttığı mütehakkim adamlardan biriydi. Genç Osman'ı

onsekiz yaşına bastığı sırada zaten mağlup olan Lehistan üzerine bir sefer yapmaya teşvik ediyordu.

Edirne yolu üzerinde ordusunun başında ilerleyen Padişahın birden önüne fırlayan dört dilencinin haykırışları, yırtık elbiseleri ve hareketleri atın ürkerek şaha kalkmasına sebep oldu. Korkusu, bir anda genç Sultanı zalim yapıverdi. Elinin işareti ile dört dilencinin kellesi yere yuvarlandı.

XVIII

Tuna'nın sağ kıyısına gelinip birliklerin karşıya geçmesi için köprüler kurulumken Genç Osman atası Kanunî Sultan Süleyman'ın zırhlarını gitmiş olarak askerlerinin önünde gözüktü. Onun gibi büyük işler başarmayı ümit ediyorsa da, sadece tutsaklara ok atmak ve gelişi güzel vurmaktan başka birşey yapamıyordu. Soğukkanlı zulmü askerlerini kızdırıyordu.

Hotin önlerine geldiklerinde altmışbin Lehli, Osmanlı ve Kırım kuvvetlerinin darbesine karşı koydu. Bu çuraklamanın acısı Sadrâzamdan çıkarıldı. Diyarbakir beylerbeyi Dilâver Paşa Sadrâzam oldu. Avusturya, Rusya, Fransa, Papa ve Macaristan'dan yardım gören Lehli bu sefer de Türklerin yüzbin kişilik ordusuna başarıyla dayandılar. Uzun seferin sonunda her iki taraf da döktüğü ikiyüzbin kişinin kanlarına degecek bir kazanç elde edemedi barış imzaladılar.

Bir an önce İstanbul'a dönme arzusuyla yanan Genç Osman, Edirne'de rasladığı odalığa âşık oldu. Bu cariye de Hürrem Haseki Sultan gibi Slâv kanından geliyordu ve Osman'ı kendisine tutsak edecek meziyetlere sahipti.

Asıl ismi Miliclia olan bu cariye Kırımlılar tarafından Kuyucu Murat Paşa'ya armağan edilmiş, onun ölümü üzerine Kızlarağası'nın eline geçmişti; kızı baba gibi seven ve büyüten Kızlarağası sonunda onu azad etmişti. İlk görüşte güzelliğine hayran kalan Genç Osman hemen Miliclia ile evlenmeye razı olmuştu. Aşklarından bir oğlu olmuş, baba olmanın verdiği sevinç aşkına eklenince bu köle kadın Harem'in tek hâkimi haline gelmişti.

İstanbul'a dönen Padişah, rakibi Güzelce Ali Paşa'nın ölümü üzerine sürgün bulunduğu Mekke'den yeni gelmiş olan lalası Ömer Efendi ile karşılaştı. Lala ile Kızlarağası Süleyman Efendi, daha önce Şehzade Mehmet'in öldürülmesinde yaptıkları gibi, genç Padişahı tesis altına sokmak üzere anlaştılar. Anne olan ve gitgide genç Hükümdarın kalbini biraz daha fazla elde eden Rus Haseki, saray'da durmadan eğlenceler tertip ediyordu.

Bu eğlencelerin birinde Haseki-Sultan, Lehistan seferini temsil eden gösterileri seyrederken patlayan bir tüfek küçük şehzadenin ölümüne sebep oldu. İmparatorluğu veliahtsız bırakmak endişesiyle hareket eden Genç Osman şeriatın müsaade ettiği nisbette kadınla evlendi. İmparatorluğun yüksek rütbeli kişilerinin kızlarını seçerek siyasette dehâ sahibi olduğunu gösterdi. Pertev Paşa'nın kızını aldıktan sonra Şeyhülislâm'ın kızı ile nişanlandı.

XIX

Bir diktatör için yasaları çiğnemek, halkın geleneklerini çiğnemekten daha az tehlikelidir; Padişahların,

çarşısına giderek silâh satın almak istediler; fakat silâhçıların yalvarmaları sonunda vazgeçtiler ve o geceyi kışlalarında geçirdiler.

XX

Kapalı kapıları ardında Saray'da tam bir kargaşalık hüküm sürüyor, her kafadan ayrı bir ses çıkıyordu. Halk tarafından düşüncelerine daima saygı gösterilen ulemâyı Saray'a çağırılmış olan Genç Osman onlara bu karışıklığın sebeplerini soruyordu: «Padişahın Mekke'ye Hacca gitmesinin askerleri endişelendirdiğini ve kendisine bu konuda öğüt verdiğini bildikleri Lala ile Kızlarağasına diş bilediklerini» anlattılar. Padişah inatla cevap verdi: «Gidin onlara söyleyin, Anadolu'ya sefere çıkmaktan vazgeçtim, ama ne Lala'mı, ne de Kızlarağasını azletmeyeceğim!»

Vaktin geç olması ulemâ'nın o gece bu haberi askerlere iletmesine engel oldu; halbuki o gece bir sürü uydurma haber asker arasında dolaştı durdu. Bostancıların Saray'da hazırlanarak yeniçeriler üzerine anî bir saldırıya geçecekleri söyleniyordu; bostancılara ise yeniçerilerin top getirerek Saray'ın kapılarında ve duvarlarında gedikler açacağı anlatılıyordu.

XXI

19 Mayıs 1622 günü güneş, bu söylentilerle çalkalanan şehir üzerinde doğdu; Fatih Camii'nin avlusunda karargâh kurmuş olan yeniçeriler, görüşmeler yapmak üzere ulemâ'yı yanlarına dâvet ettiler. Ulemâ da kazan kaldırmış askerlerin karargâhlarına gitmeyeceklerini

fakat Atmeydanı'nda toplanılırsa görüşmeyi kabul edeceklerini bildirdi. Bu sözler üzerine asiler sabah namazını kıldılar ve üç defa Tanrı'nın adını zikrettikten sonra düzen içinde Atmeydanına doğru ilerlemeye başladılar.

Şeyhülislâm yanında İstanbul Camilerinin en meşhur oniki vâizi ile onları Atmeydanı'nda bekliyordu. Askerlerin iki kâtibi, Halil ile Feridûn, Kapıkulu Ocaklarının suçlu gördüğü ve idam edilerek cezalandırılmasını istediği altı kişinin adını taşıyan listeyi takdim etti. Kelleleri istenen altı şahıs şunlardı: Lala Ömer Efendi, Kızlarağası Süleyman Ağa, Sekbanbaşı Nasuh, Kaymakam Ahmet Paşa, Başdefterdar Bâkî Efendi ve nihayet Sadrâzam Dilâver Paşa.

Şeyhülislâm ile ulemâ bu adlar üzerinde bir müddet münakaşa ettikten ve bilhassa o sefere karşı olduğunu bildikleri Dilâver Paşa'nın adına itiraz ettikten sonra Genç Osman'a Kapıkulu askerlerinin şartlarını bildirmek üzere Saray'a döndüler.

Padişah onları dinledikten sonra, «Bırakın bu sefil ayak takımını; çıkardıkları düzensizlik içinde boğulup gidecekler» dedi. Buna cevaben şeyhler, «Padişahım asilerin istedikleri verilmezse, kendiliklerinden alırlar; şanlı dedeleriniz benzer durumlarda hep asilerin isteklerine bazı fedâkarlıklar yaparak cevap vermişlerdir» dediler.

Birden sert bir çıkış yapan Genç Osman: «Susun, sanki asilerin sözcüsü imiş gibi konuşuyorsunuz, bir kelime daha söylerseniz başınızı vurdururum» diye bağırdı. Bu buyruğu alan ulemâ sustu, fakat Padişahın inat-

çılığından dolayı kızmış değil de endişe duymuş bir ifade takındı. Eski sadrâzamlardan yaşlı Hüseyin Paşa, yaşının ve hizmetlerinin sadakatine gölge düşürmeyeceğini bildiğinden Genç Osman'ın ayaklarına kapandı.

«Padişahım biz senin önünde bir hiçiz; eğer asiler benim de başımı isterlerse bizi unut ve kendini kurtarmak için bizi fedâ et!» diye yakardı. Sultan Osman bu sahneden duygulanmıştı, fakat yumuşamadı. Şeyhülislâm ile ulemâ rehine gibi Saray'da bir daireye kapatıldılar ve isyanın Saray'ın dışında büyümesine göz yumuldu.

XXII

Padişahın cevabını getirecek olan ulemâ'nın gecikmesi, Atmeyda'nda bekleyen asilerin Saray'ın bostancılar ve topçular tarafından korunmaya başladığı ve ulemâ'nın hapsedildiği yolunda kanaat getirmesine sebep oldu. Aralarından biri Saray'ın içinde olup bitenleri anlamak maksadıyla Ayasofya'nın minarelerinden birine çıktı ve Topkapı Sarayı'nın içine bir göz attı; bahçede kimseyi göremedi. Herhangi bir direnme ile karşılaşmayacaklarını anlayan asilerin cüreti daha da arttı; hep beraber birinci avluyu işgal ettiler ve ikinci avluyu ayıran duvarların üzerine çıktılar. Saray'ın odunluğuna dalaran yeniçeriler silâhı olmayanlara odun dağıttılar; Padişahın düşünmesi ve isteklerini kabul etmesi için birinci avluda birkaç saat beklediler:

Arada sırada içlerinden biri haykırarak Lala'nın, Kızlarağasının ve Sadrâzâmın kellelerini istediklerini hatırlatıyordu. Dilâver Paşa'nın tek kabahati bir gün

Önce Sarayını asilere karşı savunması ve içlerinden bir kaçını öldürtmesiydi.

XXIII

Sonunda ikinci avlunun kapıları menteşelerinden sarsılmaya başladı ve asiler ikinci avluya doluştular. Aynı bekleyiş, aynı sessizlik ve aynı haykırışlar devam etti. Birkaç akağası tarafından korunan Bâb-ı Saadet odunlarla saldıran yeniçerilerin önünde yıkıldı. Hanedâna karşı duydukları saygıdan dolayı bir an tereddüt eder gibi oldular. Saray'ın iç avlusunda bir taş sıra üzerinde oturan ulemâ'dan biri ayağa kalktı yavaşça askerlere ilerleyerek, «Bizim sözümüz bir işe yaramadı; gidin kendiniz söyleyin» dedi.

Kalabalık önce çekinerek içeri girdi; istemek cüretinde bulunduğu şeylerden dolayı tereddüt eder gibiydiler. Her zaman olduğu gibi bir tek ses kalabalığın ortak duygusu oluverdi.

Bir kişinin umuhsuz bekleyişinden mi, yoksa suç ortaklığı yapan birkaç haremağasının kışkırtmasından mı olduğu anlaşılamayan bu ses, «Sultan Mustafa'yı istiyoruz» diye haykırdı.

Sanki bir anda kararsızlıktan kurtulmuş gibi olan kalabalık hep bir ağızdan, «Evet, evet Sultan Mustafa'yı isteriz!» diye cevap verdi.

Düşüncesiz bir buyruk almış olan asiler bir anda Sarayın açık kapılarından içeri daldılar ve avlular ile daireleri işgal ettiler. Nereye gideceğini bilmeden sağa sola koşuyorlar, labirent gibi koridorlarda ve köşkerlerde doluşarak giderek daha şiddetle, «Sultan Mustafa'yı isteriz!» diye haykırıyorlardı.

Kendileri için meçhul olan bahçelerde, dairelerde, avlularda dolaşan şuursuz kalabalık önüne nihayet bir şeyh çıktı ve eliyle Haremi gösterdi. Haremin bulunduğu yer bahçe tarafında kalın ve kapısız bir duvarla çevrilmişti. Kubbenin pencerelerinden içeri girmek isteyen askerler odunları duvarın önüne yığdılar.

Durmadan Sultan Mustafayı çağıran kalabalık pencereleri kırmaya devam ederken, derinden bir ses, Sultan Mustafanın bulunduğu bildirdi.

Bu ses üzerine büsbütün gayrete gelen yeniçeriler, son nefeslerine kadar efendilerine sadık olmaya karar vermiş birkaç zenci haremağasının aşağıdan attıkları oklara rağmen kubbeyi deldiler, iple aşağı sarkarak mahrem sarayın avlusuna ayak bastılar. Nihayet ahmak Mustafa'yı dairesinde bir sedirin üzerinde yarı yatmış bir halde buldular.

Hemen ayaklarına kapanarak, «Padişahım ordu dışarda sizi Taht'a oturtmak için bekliyor» dediler.

Budala padişah, hal'edilmesinde olduğu gibi yenden Taht'a çıkmasını da anlamamıştı; sadece «Susadım» diyebilirdi. Ayaklanmanın başından beri yiyecek ve su verilmeyen Mustafa'ya kubbedeki yeniçeriler su yetiştirdiler. Kubbe'den Harem'e giren yeniçerilerden biri eski Saray'a koşarak Mustafanın annesini buldu, oğlunun hayatta olduğunu ve onu Taht'a geçireceklerini bildirdi.

XXIV

Oğlunun boğdurulduğunu sandığı için ümitsizlik içinde olan, fakat durumu öğrenince sevincinden deliye dönen anne ne yapacağını bilemezken, Mustafa yeniçerilerin elleri üstünde taşınarak halka gösterilmek üze-

re Şeyhülislâm'ın atına bindirilmişti. Fakat atın üstünde dik durması için iki kölesinin yardımlarına rağmen şaşkınlığından ve ahmaklığından yerinde duramayan Mustafa, oradan alınmış avluda kurulan bir Taht üzerine oturtulmuştu. Kalabalığın alkışları ve haykırışlarından kulakları uğuldayan Mustafa, gözleri karanlığa alıştığı için, etrafındaki kılıçların parıldamasından fena halde ürküyordu.

I. Mustafa'nın Taht üzerinde teşhir edilmesi sırasında, dışardaki avlularda ulemâ ve asiler arasında başka olaylar cereyan ediyordu. Mustafa'nın ordu tarafından yeniden Taht'a geçirilmesi olayı, cüretkârane bir şekilde gayesini aşan ve halkı veya orduyu kıskırtanları bile elde ettikleri zaferin aşırılığı yüzünden kedere düşüren ihtilâllerden biridir. Genç Osman'ın kayınbabası Şeyhülislâm ile ulemâ sınıfı, aydın kişiler ve Mustafa'nın ahmaklığını herkesden iyi bilen Devlet adamları olarak, kötü öğütlere kulak veren bir genç Padişah yerine hiçbir öğüdü anlamayacak derecedeki dengesiz yaratığı Taht'a geçirmek gibi bir fikre asla sahip olamazlardı. Sadece Lala ile Kızlarağasının azledilmesini istemişlerdi. Hayret ve dehşet içinde budala Sultan'ın tahta oturtulmasını seyredenler, bu olayın halkın ve ordunun şuursuz hareketlerinden biri olduğunu ve sonunda Devlet büyüklerinin çıkararak askerleri doğru yola getireceğine inanıyorlardı. Bu yüzden onlarla Mustafa'yı kurtarınlar arasında şiddetli bir münakaşa başlamıştı.

I. Mustafa'yı isteyen seslerin ilk duyulduğu anlarda Genç Osman'ın Harem'e sığınmasını ve Lala ile Kızlarağasını asilere teslim etmesini öğütlemişlerdi. En son anda kendisini kurtarmak için bu iki zavallıyı rehine

olarak tutan Genç Osman Saray'ın gizli bir kapısını açarak iki adamını askerlerin kucağına attı. Lala ile Kızlarağasının parçalanmış cesetleri askerlerin gaddarlığını gidermemişti; hâlâ «Çok yaşa Sultan Mustafa» sesleri duyuluyordu.

Ulemâ askerlere boşuna hitap ediyordu: «Çılgınlar, daha fazla ne istiyorsunuz? İstediklerinizi fazlasıyla elde ettiniz; haydi şimdi Padişahımızı rahat bırakın.»

Askerler ve halk buna alaylı bir şekilde cevap veriyorlardı:

«İstediğimizi elde ettik; Sultan Mustafa'yı Taht'a geçirdik.

Şeyhülislâm sonunda müdahale etmek zorunda kaldı:

«— Kardeşler, yoldaşlar, Sultan Osman sizi selâmlıyor ve kutluyor. İstediklerinizi size teslim etti, eğer başka istedikleriniz varsa onları da verecektir; onun adına söz veriyoruz; fakat hak etmediği Taht'a oturan Sultan Mustafa'yı korumakta devam ederseniz kendinizin ve bütün Osmanlıların felâketini hazırlarsınız. Gelin sözümüzü dinleyin.»

Askerler cevap verdiler. «— Bunu söylemek için çok geç kaldınız; biz şimdi Padişahımız Mustafa'yı bulduk, siz de bizimle beraber ona itaat edin.»

Ulemâ ınatla ısrar ediyordu: «Hayır, Sultan Osman tahtta olduğu sürece bu mümkün değildir.»

Halkın ve askerinin içinde en sabırsız olanları birden parladılar.

«— Biz kanun falan dinlemeyiz; işte sizleri sessizliğe veya imparatorluğu verdiğimiz Padişaha itaate mecbur edecek şey» diyerek kılıçlarını, baltalarını, odunlarını gösterdiler. Şeyhülislâm ile şeyhler kendiliğinden

büyümesine izin verilen isyanın artık bastırılmayacağını anladılar. İçlerinden biri korkudan öldü, diğerleri içlerinden nefret ettikleri Sultan Mustafa'yı yüksek sesle tanıdılar. Buyrukları üzerine minarelere çıkan müezziner bütün şehre Osmanlıların yeni Padişahının I. Sultan Mustafa olduğunu ilân ettiler. Budala Padişah kölelerinin yardımıyla bir arabaya bindirildi, halk ve yeniçeriler atları sökerek arabayı sürüklemeye başladılar ve annesine takdim etmek üzere eski Saray'a yollandılar. Anne ile oğul birbirilerine sarılarak, birkaç gün önce Genç Osman'ın buyruğu ile boğdurulan Mahfirûz Sultan ile oğlunun akıbetlerine uğramadan başarıya kavuştukları için sevindiler.

XXV

Bu arada hâlâ ortalıkta görünmeyen Sultan Osman asileri endişelendirmekte devam ediyordu. Kıyafet değiştirerek Üsküdar'a kaçtığı, orada kendisine sadık yeniçeriler ile şehre döneceği, asileri cezalandırıp Sultan Mustafa'yı boğduracağı hakkında söylentiler almış yürümüştü. Padişahlarının güvenini sağlamak endişesiyle hareket eden yeniçeriler Sultan Mustafa'yı yanlarına almışlar ve geceyi geçirmek üzere karargâh kurdukları camiye gitmişlerdi.

Nitekim Osman, Üsküdar'a kaçmak için Harem dairesinden çıkmış ve deniz kıyısına inmişti, fakat Saray içindeki kargaşalıklardan korkan kayıkçılar kaçmışlardı; bu sefer eski veziri Hüseyin Paşa yeniçerilerin kışlasına yakın olan şehzadelerin camiine sığınmış, desteklerini sağlamak için görüşmelere hazırlanıyordu. Hüseyin Paşa, yeniçerilerin aç gözlülüğünü bildiği için yanına altın dolu keseler almayı ihmal etmemişti.

Yolda giderlerken Hüseyin Paşa'ya yaklaşan hizmet-kârlardan biri: «Yeniçeriler başka bir padişahı Taht'a geçirmişler iken, Padişahı onların kışlasına bu kadar yakın bir yere götürmek doğru olur mu?» diye sormuştu.

Mukadderata karşı dinî bir tevekkül ile bağlı olan Hüseyin Paşa, «Devlet ve kader kime nasipse onun olur; Padişahın kim olacağına önemi yok, iş ki dünyanın nizamı bozulmasın» diye cevap verdi. Osmanlı Devlet adamlarının dilinde dünya demek İmparatorluğun başkenti demektir.

XXVI

Şehzade Camii'ndeki bilinmeyen dairesinde, adamlarının isyanını hoş karşılamamış olan Yeniçeriağasını huzuruna çağırarak Sultan Osman eğer yeniçerilerin düzenli bir şekilde kışlarına döndükleri ve Mustafa'yı teslim ettikleri takdirde, her birine elli düka altını, birer parça atlas kumaş vereceğini ve gündeliklerine on akçe zam yapacağını söyledi. Kumandanlarının bu teklifle geldiğini gören yeniçeri subayları itaate yönelir gibi oldular. Gün doğarken yeniçerileri avlularında topladılar. Yeniçeri ağası konuşmasının her taraftan duyulması için yüksekçe bir yere çıktı; fakat güvensiz askerlerden bazıları bir tuzaktan çekiniyorlardı; Ağalarının geceleyin Osman'ın adamları ile görüştüğüne dair bazı şeyler kulaklarına çalınmıştı. Daha kumandanları Sultan Osman ile anlaşmaya gitmeleri için ilk sözlerini söylerken, «İn aşağı, alçak» diye bağırmalar koptu.

İçlerinden biri aniden yerinden fırladı, Ağa'yı merdivenlerden aşağı çekti; havada parlayan binlerce kılıç

Ağa'yı son nefesini vermeden paramparça etti. Ağa'nın kâhyası ile çavuşu, Osman'ın saklandığı Cami'ye kaçarak cinayeti haber verdiler.

Sultan Osman ve yanındakiler, kendi sonlarını işaretleleyen bu cinayetin tafsilâtını dinlerlerken, birkaç yeniçeri Eski Saray'a giderek hem Valide Sultanı selâmlamaya, hem de oğlunun ahmaklığını bildikleri için İmparatorluğu idare edebilecek bir Sadrâzam seçmesini istemeye hazırlanıyorlardı.

Okuma ve yazması olmayan Valide Sultana yardım eden bir yeniçeri, asîlerin dudakları arasında ilk telâffuz edilen isimleri Devlet'in yüksek makamlarına tâyin ediyordu.

Durumdan haberi olmayan I. Ahmet'in damadı Davut Paşa, Sadrâzam; halkın Sultan Mustafa'yı oturttuğu arabanın yanında atıyla refakat etmiş olan Derviş Ağa imrahor; bu tâyinleri yazan yeniçeri de Saray mabeynine getirildiler.

XXVII

Fakat halk ve yeniçeriler otoritelerini ve başıbozuk intikamlarını almak için Sadrâzâmın veya bir şevhhül-islâmın müsaadesine gerek görmüyorlardı. Ağalarının sarayında muhafaza ettikleri Padişah müsveddesinin etrafını çevirmişler bir hareket, bir haykırış veya bir dilekçe ile askerlerin derhal yapmaya hazır oldukları emirleri kendi arzularına göre çıkartıyorlardı. Lala Ömer Efendinin, eski Sadrâzâmın, Nasuh Paşanın, Başdefterdar Bâkî Efendinin idam fermanları onlar öldürüldükten sonra çıkarılıyor; Kaymakam Ahmet Paşa ile bütün vezirlerin adları düşmanları veya rakipleri tara-

findan söylendikçe idam fermanlarına alkışlar arasında ilâve ediliyordu; Genç Osman'ın meyhaneler ve fuhuş yuvaları hakkında son zamanlarda aldırıldığı bütün tedbirler ve yasaklamalar iptal edildi.

Medenî hakların ortadan kaldırılmasına her zaman müsait olan askerler, oyuncakları olan yeni Sadrâzamdan İmparatorluğun bundan böyle bir Orta'nın yardımıyla en sert şekilde idare edilmesini öne sürdüler. Ne kabul etmesini, ne de reddetmesini bilen Sultan Mustafa, yanında mürebbiye gibi duran iki kölesinin ikaz etmesiyle başını sallıyor ve herşeyi kabul ediyordu.

XXVIII

Kışlarında Ağalarını katleden yeniçeriler, içlerindeki bazı hainlerin yol göstermesi ile II. Osman'ın peşine düşmüşlerdi. Genç Padişahın pek iyi saklanamadığı imaretin mutfağını gösteren hainler sayesinde içeri giren yeniçeriler Sultan II. Osman'ı hasırların altında saklanırken ele geçirdiler. Üzerinde elbise olarak bir gömlek ve bir tünik, başında sarık olarak Haremağalalarının giydiği cinsten keçe külâh vardı.

Belki acı bir şekilde alay etmek istediğinden, belki de acıdığından, bir yeniçeri kendi sarığını Padişah'a giydirdi. Diğerleri genç Hükümdarı ite kaka ve ağır küfürler savurarak dışarıya çıkardılar, temin edilen topal ve uyuz bir ata bindirdiler. Bu şekilde halka teşhir ettikleri kimse bir gün önce, Osmanlıların deyimiyile, «Yeryüzüne gölgesini düşürerek» herkesi titreten Hükümdar'dı.

Eski Vezir-i Âzam Hüseyin Paşa ile bostancıbaşı Mahmud son ana kadar efindilerini terk etmek iste-

mediklerinden aynı yerde yakalanmışlardı; onlar da yeniçeriler tarafından uyuz atın ayakları dibine atıldılar. Daha önce meyhanelerde sarhoş olup rezalet çıkaran yeniçerileri bağışlamış olan Mahmud'un hayatına kıyılmadı. Fakat Lehistan seferi sırasında kendilerini ateş hattına süren ve askerın kırılacağını ileri sürenlere, «Bana ne! Benim için önemli olan zaferdir. Padişah'ın askere ihtiyacı mı var? Eğer binecek eşek bulamazsak, atlara bineriz,» diye cevap veren yaşlı Sadrâzam Hüseyin Paşa'yı affetmediler.

İçine giydiği zırhı sayesinde kalbine doğru savrulan kılıç darbelerinden korunduğu için kafasını kes-tiler ve cesedini Genç Osman'ın önüne attılar.

Kendi sefil durumunu bir an unutan II. Osman, «Heyhât, hiç olmazsa bu adam suçsuzdu; eğer onun öğütlerini dinleseydim, bu felâkete uğramazdım» diyerek göz yaşđ dökmüştür.

Bu asil serzeniş bile askerleri yumuşatmadı; herşey, hattâ içinde buldukları durum bile kurbanların aleyhine dönüyordu. Eğer korkakça davranılırsa lânet ediliyor, cesur olursa nefret görüyordu. Bazı yeniçeriler halkı güldürmek için Osman'ın bu gece de bostancıları ile şehri dolaşđp meyhanelerde içen askerleri yakalatıp yakalatmayacağını soruyor; daha ciddi ve daha kindar olanları, Tuna'dan Fırat'a kadar ülkeler fethedenlerin Osman'ın silâh altına almak iste-diği Türkmenler mi olduğunu soruyordu.

İçlerinde daha alçak ve hain olan bir yeniçeri atın yanından gidiyor ve arada Padişah'ın bacağına sıkarak acıdan haykırmasına sebep oluyordu.

Halkın tutup getirdiği Sultan I. Mustafa'nın yer aldığı cami'nin karşısındaki Yeniçeri kışlasına getirilen Osman'a, halk, toplanmış nefretle bakıyordu. İki Padişah ve iki dönem karşı karşıya gelmiş, aralarında sadece bir meydan bulunuyordu. Halkın bir kısmı Sultan Mustafa'ya sevgi gösterilerinde bulunurken, diğer kısmı Genç Osman'a küfür ve lânet yağırdıyordu.

Bu kadar garip bir saltanat değişikliğinin trajik görünümü ve uyandırdığı merhamet nihayet kalabalığı etkilemeye başlamıştı. Öğle ezanı için minarelere çıkan müezzinlerin sesini duyan bir kısım asî, bunun Osman'ın idamı için bir işaret olduğunu sandı. Bunun üzerine kalabalık kışlaya doğru döndü ve yeniçerilere seslenerek, Osman'ın Taht'tan indirilmesini kabul ettiklerini fakat asla öldürülmemesini istediler.

Sultan Osman'ın bulunduğu odaya gelen Sadrazam Kara Davud Paşa, genç hükümdarı iteleyerek pencerenin önüne çıkardı ve henüz idam edilmediğini göstererek halkı yatıştırdı.

XXIX

Halkın kendi lehine bir tutum takınmasından ümitlenen II. Osman belki muhafızlarının kalbini ve aklını çelebirim umuduyla, «Hünkârınıza ne yapmayı tasarlıyorsunuz?» diye sordu. Başındaki gülünç başlığı atarak, göz yaşları içinde yeniçerilerden özür diledi ve belki günün birinde kendilerinin de böyle merhamete muhtaç bir duruma düşebileceklerini hatırlattı.

Davud Paşa ile odada bulunan cebecibaşı hemen Osman'ın solüğünü keserek daha fazla ortalığı karış-

tırmasına engel olmak istedi ve elindeki kemendi Padişah'a doğru salladı. Göz ucuyla onun hareketlerini takip eden Osman hemen elini kemendin düğümü ile boynu arasına soktu ve boğulmasını önledi.

Yeniçeri subayları cebecibaşına, böyle bir anda acele etmemesini, Osman'ın hayatının bağışlanmasını isteyen halkın gözü önünde kendilerinin sorumlu olacakları bir harekete girişilmemesini tenbih ettiler. İdamın, himayesi altındaki budala Padişah'ın saltanatını, Valide Sultan'ın nüfuzunu ve kendi kudretini teminat altına alacağından emin olan Kara Davud Paşa bakışları ile cellâtlara cesaret veriyordu.

Osman kendisine dönerek, «Be hey zalim ben sana ne yaptım ? İki defa seni ölümden kurtarmadım mı? Divan'ın elinden aldığı rütbeleri tekrar iade etmedim mi? Bana bu kinin nereden geliyor?» diye haykırdı.

Biraz ilerden durumun Sultan Osman lehine yumuşadığını farkeden Sultan Mustafa'nın annesi, «O yılandır, sözünü dinlemeyin; elinizden kurtulursa, hiçbirinizi canlı koymaz.» diye cellâtları teşvik ediyordu.

Valide Sultan'ın sesini duyan Davud Paşa ikinci defa cellâtlara işaret etti; fakat araya giren subaylar halkın merhametine karşı gelmek istemedikleri için kemendi çıkardılar. İyice cesaretlenen II. Osman yeniçerilerin başına dönerek, «Bu görevi sana kim verdi?» diye sordu. Subay, «Sultan Mustafa» diye cevap verince,

«— Sultan Mustafa delinin biridir; kendi adını bile bilmez; gel aç şu pencereyi kullarıma hitap edeyim» dedi.

Tesir altında kalan subay kışlanın avlusuna bakan pencerelerden birini açtı. Ölmeyi kabul etmeyen

genç bir adamın hayatta kalma güdüsü tahttan indirilen bir Hükümdar'ın bir türlü kaybolmayan irade gücü, hayatta kalması için halktan gelen isteklerin ruhuna verdiği ümit ışığı kendi yerine çıkardıkları rakibinin budalalığının herkes tarafından bilinmesi ve nihayet yarı çıplak görünümü ile göz yaşlarının uyandıracığı etkiye olan güveni Genç Osman'a gerçekten yüreklere dokunan bir konuşma gücü vermişti. Askerlerini kedere boğarken, Sadrâzam'ı perişan etti; artık halkın aleyhine dönmesini beklemiyordu:

«Ağalarım, sipahilerim, yeniçerilerim ve siz babalarım, beni beşiğimde koruyan, savaş alanlarında savunan, divanlarda eğiten, Taht'ımı esirgeyen sizler, eğer cehalet, gençlik ve aldatılmış iyi niyetlerimle kötü öğütlere kulak vermiş isem, neden beni, kendi Hükümdarınızı alçaltacak derecede tahkir ediyorsunuz? Eğer beni Padişah'ınız olarak görmek istemiyorsanız, bunu bir kelime ile söyleyin yeter; hemen Taht'tan iner ve Osmanlı adının şerefini düşüren bu davranışlarla ne sizi ne de beni lekelemeden bir kenarda ölür giderim.» Askerlerin arasında bulunan halk bu sözler üzerine ağlamaya başladı ve tek tük sesler duyulan pişmanlığı belirtmeye başladı.

XXX

Sultan Mustafa'nın annesi, II. Osman'ın sesi ve kalabalığı saran dalgalanmalar üzerine Cami'nin dehlizlerinden çıkmış ve dehşet buhranları geçiren oğlunu bir çocuk gibi teselli etmeye gelmişti. Bu Hükümdar müsveddesi halk ile askerler arasında meydana gelen münakaşaların gürültüsünü her duyuşta yerin-

den sığıyordu. Osman'ın taraftarlarının içeri girip kendisini alacağını sanıyor, bir türlü yerinde durmuyor, kapılara, pencerelere koşarak, güya kendisine kaçacak delik aramak için zayıf parmaklarını kanatırçasına demir parmaklıkları zorluyordu. İki kölesi onu her defasında yerine oturtmak için bir hayli çaba harcıyorlardı. Hem dehşet hem de merhamet hisleri ile dolu olan seyirciler kendisine rağmen Taht'a geçirilmiş böyle bir Hükümdar'a mı, yoksa bir Hükümdar'ı kabul etmek zorunda kalacak Devlet'e mi acımak gerektiğine karar veremiyorlardı.

Sultan Osman ise, o sıralarda, Cami'nin karşısındaki binada hayatı ve İmparatorluğu için mücadele veriyordu. Yüzü solmuş, yarı çıplak, başı açık bir halde kâh Davud Paşa'dan, kâh halktan, kâh yeniçerilerden kendisine ve Devlet'e acımalarını istiyordu.

Valide Sultan'ın hareketleri, Sultan Mustafa'nın çılgınlıkları, Sultan Osman'ın yakarışları ve tekdirleri ayrı, ayrı veya hep birden kalabalığın dikkatini çekiyordu. Daima cellâtları ile kurbanının arkasında duran Davud Paşa, halkın dikkatini Cami tarafına çekildiği bir andan istifade ederek, üçüncü defa cebecibaşıya kemendi atması için işaret etti.

Daha önce de Sultan Osman'ı kemenden kurtarmış olan Muhafızbaşı yine kemendi havada yakaladı ve nefretle cellâtların suratlarına attı. İlk hırsları geçen ve yavaş yavaş yaptıklarından pişmanlık duymaya başlayan yeniçeriler subaylarının bu hareketini alkışladılar. Davud Paşa bu durum üzerine cinayetini ertelemek zorunda kaldı ve Sultan Osman bir avuç yaşlı yeniçerinin ortasında ölüm ile hayat arasındaki sinir bozucu bekleyişine devam etti.

XXXI

Sadrâzam kışladan çıkararak Cami'ye geçti ve günün geri kalan kısmında Saray'ı ve Taht'ı Sultan I. Mustafa'nın adına kazanmak üzere kullandı. İsyan eden halk ve yeniçeriler tarafından I. Mustafa'nın Eski Saray'a götürülmesi için kullanılan araba yine ortaya çıkarıldı; bu sefer Sultan Mustafa Cami'den Saray'a götürüldü. Yollara biriken kalabalık Sultan Mustafa önlerinden geçerken onu merhamet, iyi dilekler ve alkışlarla selâmlıyordu. Zavallı Hükümdar'ın haline acıyan ve onu hapis olduğu yerden kurtarmanın sevinci içinde bulunan Osmanlılar Taht-ı bir gölge - Hükümdar'a teslim ettiklerini tamamen unutmuş görünüyordular.

Bu yarı muzaffer, yarı alaylı yürüyüş devam ederken, mevcudiyetleri ile Sadrâzam'ın tasarılarını tehlikeye düşüren yeniçerilerin kışlarından çıkarılmaları için Davud Paşa, Sultan Osman ile Hüseyin Paşa'nın yakalandığı sırada yanlarında bulunan altınlardan istifade etmeyi düşündü. Paranın yeri açıklanınca yağmaya katılmak arzusuyla bütün yeniçeriler kışlarını terkettiler, nâralar savurarak Yeniçeri Ağa'sının köşküne koştular. Altınların yağmalanması sayesinde yeniçerilerin pek çoğu o geceyi sarhoş bir halde meyhanelerde geçirdi.

Rehineleri muhafaza etmekte gevşek davrandıklarını öğrenen Davud Paşa yanına bir manga bostancı alarak meşalelerle Kışla'ya gitti ve Sultan Osman'ı, şanına lâayık bir yere hapsedmek bahanesiyle aldı, götürdü. Meşalelerin aydınlığında, hâlâ gürültülerin de-

vam ettiği sokaklardan geçen bu kabile talihsiz Genç Osman'ı Yedikule zindanlarına sevkiyordu. Değişik duygular altında kalan halk, kafileyi sonuna kadar takip etti, ancak Zindan'ın kapıları kapandıktan sonra dağıldı.

Halk arasında dolaşan söylentilere göre, Sultan Mustafa'nın bir defa daha Saltanat'ta kalamayacağına karar verilirse, pişman olmuş ve aklı başına gelmiş olan Sultan Osman yeniden Taht'a geçirilecekti. Hanedan'ın geleceği ile artık ilgisini kesen her Osmanlı'nın ne kalbinde, ne de dileklerinde Sultan Osman'ın katledilmesi hakkında bir meyil vardı. Yalnızca hareketlerinde iyice ileri gitmiş ve Genç Osman'ın hayatta kalmasıyla kendi geleceklerinden ümit kesmiş olanlar genç Hükümdar'ın ölümünü istiyorlardı. En başta, iktidarları ve özellikle hayatları için endişe duyan Kara Davud Paşa ile Valide Sultan geliyordu.

Yedikule şatosunun ağır kapıları henüz kapanmış ve dışardaki sessizlik kalabalığın dağıldığını belirtmişti ki, yanında cebecibaşı ve kuvvetli çavuşlarla Davud Paşa, Padişah'ın odasına girdi.

Yirmidört saattir çektiği ızdırabın gücünü yitirmediği ve üç defa kementten kurtulmuş olan Genç Osman, karşısındaki dört cellât ile ümitsizce dövüştü. Onsekiz yaşında genç bir adamla idam işlerinde tecrübe sahibi olmuş cellâtlar arasında meydana gelen mücadelenin geçtiği odadan uzun müddet haykırışlar, feryâtlar, iniltiler duyuldu. Sultan Osman ne kadar fazla dayanırsa Yedikule muhafızlarının yardımına koşabileceğini veya dışardaki halkın müdahale edebileceğini umuyordu; halbuki muhafızlar parayla kandırılmış, halk ise çoktan dağılmıştı.

Cebecibaşı sonunda kemendi Osman'ın başından geçirmeyi başarmış, düğümü sıkarken, iki çavuş ile Davud Paşa, Padişah'ın bileklerini ayırmaya çalışıyorlardı. Buna rağmen bu arslanın gücü ile başa çıkamıyorlardı ki, bu tip iğrenç işlere alışmış olan Kalenderoğlu adında bir cellât Sultan Osman'ın erkeklik organlarını sıktı; korkunç acıdan kendini kaybeden ve bir an gevşeklik gösteren Sultan Osman Han boğulmuştu bile...

Davud Paşa Sultan Osman'ın kulağını keserek, ipek mendil içine koydu ve Genç Osman'ın artık ölmüş olduğunun ve oğlunun Taht yolunda rakipsiz kaldığının delilini Valide Sultan'a yolladı. Bu olay Osmanlıların Tanrı'nın gölgesi dedikleri Hükümdarlarına karşı yaptıkları ilk affedilmez hakarettir.

XXXII

Tarih konusundaki derin bilgisi ile insan tecrübesine hizmet etmek isteyen Von Hammer sık sık ırkları ve suçları birbirleri ile karşılaştırır. Yine Bizans İmparatoru Andronik ile buraya aktardığımız sandığımız Sultan Osman'ın katli olayları arasında bir benzerlik bulmuştur.

Von Hammer şöyle anlatır: «İmparator Andronik ile II. Osman'ın kaderleri büyük benzerlikler gösterir. Andronik, bir zamanlar gözünü oyduğunu Alexis Komnenos'u hapsettirdiği Bebek'e getirildiği vakit, sanki deniz bunca zamandır dalgalarına atılan cesetlerin müsebbibini tanımış gibi onu olanca hızıyla kıyıya atmıştı. Okçular tarafından zincire vurulmuş bir

halde rakibi İzak'ın huzurunda bile en iğrenç işkencelere mâruz kalmıştır. Önce tokatlandı, sonra tekmeledi; eskiden gözlerini oydurduğu erkeklerin karıları saçlarını yoldular, dişlerini kırdılar; bir eli kesildi, bir gözü çıkarıldı ve Vlahernes (Tekfur) Sarayı'nın Anemas kulesine atılarak hiçbir yiyecek veya içecek verilmedi. Birkaç gün sonra öteki gözü de çıkarıldı; ayak takımının maskarası olsun diye uyuz bir deveye bindirildi ve şehrin sokaklarında dolaştırıldı. Bir kısmı başına topuzla vururken, diğerleri başından aşağı idrar dolu kaplar boşaltıyor ve burun deliklerine çamur tıkiyordu; bir başka grup her türlü pislik emdirilmiş süngerleri ağzına sıkıyordu. Sonra Atmeydanı'na götürülerek dişi kurt ile sırtlan heykellerinin arasına iki sütun'un yanına asıldı; çektiği bunca acı arasında «Yarabbi, acı bana; zaten kırılmış olan bu kamışı daha fazla kırma» diye yakarıyordu. Birtakım sefil yaratıklar elbiselerini kopararak çıkardılar, içlerinden biri elindeki kazığı gırtlığından sokarak bağırsaklarına kadar içini parçaladı. İki Lâtin kılıçlarının keskinliğini üzerinde denediler. Nihayet son nefesini verdi. Bütün bu işkenceler tahtından indirilmiş bir Hükümdar'a şimdiye kadar yapılan en iğrenç ve en gaddar cezadır; fakat görüldüğü gibi Bizans'ın vahşeti Türklerin Padişahlarına revâ gördükleri hakaretleri kat kat aşmaktadır!»

Bu iki cinayetten birini veya diğerini daha iyi göstermek veya affettirmek maksadıyla Alman Tarihçisi'nin kanlı benzetmesinin üzerinde durmuyoruz. Sadece şunu diyebiliriz ki, Andronik ölümü haketmişti. Sultan Osman ise sadece merhamete muhtaçtı. Fakat suçlu bir Hükümdar'ın yargılanmadan suçunun ceza-

sını görmesi de ayrı bir suçtur; hukuka, yargıçlara ve merhamete dayanmadan ceza vermeye kalkan halk, bütün mesuliyeti üzerine alır ve intikamını almış olmaktan öte insanlığın şerefini lekeler,

Sultan II. Osman'ın saltanat dönemi, Osmanlı Tarihi'nde cesedinden başka bir iz bırakmamıştır.

XXXIII

Geceleyin Sultan Osman'ın cesedi gizlice babalarının türbesine gömüldü. Damadının idam edilmesine fevkalâde üzülen Şeyhülislâm makamından istifa etmiş, yerine başkası getirilmişti.

Sultan I. Mustafa'nın ikinci Saltanat dönemi, zafer ile sonuçlanan büyük isyanların sonunda halkın ve askerlerin zihnini bulandıran dalgalanmalar ve geriye dönüşlerle başladı. Sultan Mustafa annesi ile Sadrâzam Davud Paşa'nın sarayında bir gösteriyi seyrederken, toplanan askerler Davud Paşa'yı çağırarak alana inmesini ve cinayetinin hesabını vermesini istediler.

«Neden sana emanet ettiğimiz Sultan Osman'ı öldürdün?» diye sordular. O da, «Onu, Padişahımız Sultan Mustafa'nın iradesiyle öldürdüm» diye cevap verdi. Cinayetin kötülüğünü bir budalanın hayalî iradesine mal eden bu cevap o gün için askerleri tatmin eder gözüktü. Fakat ertesi gün daha kalabalık bir halde gelerek Sultan Osman'ın öldürüldüğü gün kargaşalıktan istifade ederek kaçanların kellelerini istemeye başladılar. Bunlar yine Sultan Osman'ın lalası Ömer Efendi, Kaymakam Ahmed Paşa, Nasuh Paşa ve diğer birkaç vezir ile Genç Osman'ın danışmaları idi. Davud

Paşa kendi kellesini kurtarmak için onları tereddüt etmeden teslim etti. Fakat daha önce askerlerin elinden kurtulmuş olan kurbanlar Anadolu'nun aşılmaz dağları arkasında kaybolup gitmişlerdi.

Delî bir hükümdara hizmet etmekten utanç duyan ve gururları ile ihtiraslarını okşayan kendi yaşlarındaki Padişah'ın katledilmesinden fazlasıyla müteessir olan İçoğlanları, Sultan Osman'ın katledilmesinde parmağı oduğı sanılan Kızlarağası'nı parçaladılar. Cesedini ayakarından Atmeydanı'na asarak, halka «Bu Hadım, Valide Sultan ve damadı Davud Paşa'nın da teşviikiyle Sultan Osman Han'ın kardeşlerini de idam ettirmeyi düşünüyordu,» dediler. İçoğlanları tarafından tahrik edilen yeniçeriler ve sipahiler yeniden toplanarak, Hanedan'ın son fertleri olan şehzadelerin başlarını istediğı için Davud Paşa'nın başını istediler. Yeni Şeyhülislâm Yahya Efendi, Padişah katlinin sorumluluğunun haklı olarak Davud Paşa üzerinden olduğunu söyleyerek Valide Sultan'dan Sadrâzam'ı azletmesini istedi.

Eski suç ortaklarının bile Davud Paşa'ya sırt çevirdiğini gören ve İmparatorluğun ellerinin arasından kaydığını hisseden Valide Sultan, Davud Paşa'yı azlederek yerine, açlıktan Sancak ve Beğlerbeğliği'ne yükselmiş Mere Hüseyin Paşa'yı Sadrâzam yaptırdı. Arkası kesilmeyen ayaklanmalara karşı sert davranacağı umulurken, Sultan Osman'ın katlinde parmağı olduğunun duyulması tamamen başarısız kalmasına sebep olmuştu. Askerlere ulûfe dağıtıldığı gün elinde kılıcı bir yeniçeri yaklaşmış ve «Sultan Osman Han'ı ne yaptınız?» diye sormuştur. Halkın ve askerlerin

pişmanlığı bu yeniçerinin sesinde kendisini buluyordu. Bu pişmanlık giderek yerini kızgınlığa bıraktı. İntikamcı asker kılıcını hafifçe Hüseyin Paşa'ya dokundurdu, fakat anında yetişen çavuşların darbeleri altında can verdi.

Bu heyecan yaratan olay bir başka olayı doğurdu. Askerlerin ayaklanmasından çekinen Sadrâzam, savaş bahanesiyle Ordu'yu başkent'ten uzaklaştırmak istedi. Sultan Osman'ın hal'edildiği gün, Sultan Mustafa'nın dolaştırıldığı arabanın yanında soylu bir imrahor gibi giden Yeniçeri Ağa'sı Derviş Paşa'yı azletmekle işe başladı. Bu azli gizlemek isteyen Sadrâzam Derviş Paşa'yı Karaman Beğlerbeği yaptı. Bir saltanat kayığı Derviş Paşa'yı Mudanya limanına bıraktı.

Ağa'larının birden kaybolmasından endişelenen ve onun deniz ortasında boğdurulduğuna inanan yeniçeriler kazan devirdiler, silâhlarını kuşanarak Saray'ın avlusunu bastılar, Sadrâzam'ın derhal azledilmesini ve cezalandırılmasını istediler. Askerlerin çıkardığı gü-rültü ile telâşlanan Valide Sultan hemen oğluna Kapıkulu askerine hitaben bir hatt-ı şerif yazdırdı. Bu hatt-ı Şerif'de Sultan Mustafa şöyle diyordu: «Davud Paşa, Gürcü Mehmed Paşa ve Lefkeli Mustafa Paşa'dan hangisini isterseniz Sadrâzam seçin, benim için önemli değildir; sizin arzunuz, benim arzumdur.»

Bu Hatt-ı Şerif Kapıkulu askerinin kibrini ve hiddetini daha arttırdı. Artık itaat etme yolundan çıktıklarını fark ediyorlar, fakat Devlet yönetme işinin kendilerine göre olmadığını çok iyi anlıyorlardı. «İstemezük» haykırışları daha çoğaldı. Hatt-ı Şerif'i oğluna yazdırmış olan Valide Sultan askerlere ikinci defa

görünmesinin yine etkileyici olacağını düşündü. İnce bir tülle örtülü olarak Harem'den dışarı çıktı ve yakan bir tavır takındı. Hint tülü altında farkedilen zarif yüz hatları ve nemli gözleri ile bir kadının alışılmamış bir şekilde görünmesi, Hükümdar'larının annesine karşı duydukları saygı, ihtilâlin ilk günü geri zekâlı oğulunu kurtarmak ve taç giydirmek için gösterdiği gayretin hâtıralarda canlanması, askerlerin ayaklarına kapanmasına yetti. Yeni Sadrâzam'ı seçme hakkını kendilerine bırakan Hatt-ı Şerif'i yırtarak, Padişah'larının serbestçe seçeceği Sadrâzam'ı tanıyacıklarına dair söz verdiler.

Padişah'ın sütanasının kardeşi Lefkeli Mustafa Paşa, Valide Sultan'ın telkiniyle, Sadrâzam olarak tâyin edildi. Kısa bir müddet Devlet'i yönettikten sonra, Kilise'nin en büyük rütbelerini bir eşek sürücüsü ile çalgıcıya verdiği bahane edilerek aleyhine ayaklanmalar başladı. Üç ay sonra Gürcü Mehmed Paşa üçüncü Sadrâzam olarak mühürleri devraldı.

XXXIV

Kendi kaynağında itibarını kaybeden iktidar saygıyla da tutunamaz duruma gelince ancak korku ile yönetimi sürdürmeye çalıştı. Sarayın bütün ketûmiyetine rağmen Sultan Mustafa'nın delilikleri İstanbul'da ağızdan ağıza çalkalanıyordu. Bazen Sultan Mustafa bakıcılarının elinden kurtuluyor, Saray'ın bahçesinde sağa sola koşuyor, yeğeninini idamını bizzat imzaladığını unutarak, Taht'ı devretmek için Sultan Osman'ı çağırıyordu. Bazen de atıyla kayığa binerek, denizi öyle aşmak istiyordu. Bir keresinde kendisini peygamber

olarak ilân etmiş, gökten vahiy indiğini iddia etmişti, etrafındakiler de gerek merhametlerinden, gerekse dal-kavukluklarından söylediklerini kabul eder görün-müşlerdir. Zihin geriliğini bir masumiyet belirtisi ola-rak kabul eden saf halk, Takdir-î İlâhî olarak kabul ettiği bu zaafa hürmet gösteriyor, çılgın Hükümdar'ın uydurma vahiylerine inanıyordu.

İmamlar ve şeyhler halkın dinî inançlarını sağ-lamlaştırmak maksadıyla Sultan Mustafa'nın uydurma ilhamlarını değişik bir tarzda yorumluyorlardı. Onun hergün odasına kapandığını, ağlayarak dua ettiğini, yeğeni Genç Osman'ı cennette, başında Taç'ların en ulu olanını taşırken gördüğünü anlatıyorlardı; ve halk da ağlıyor ve duâ ediyordu.

Şeyhleri ve imamları memnun etmek isteyen Sad-râzam şarap satışını şiddetle yasaklayan tedbirler ko-yunca askerlerin hiddetini üzerine çekti. Daha önce Sadaret'e getirildiğini ve azledildiğini gördüğümüz Derviş Paşa ikinci defa Sadrâzam oldu ve tekrar az-ledildi. Mehmed adında bir hadım Derviş Paşa'nın ar-kasından Sadaret mührüne sahip oldu. Yıllarca Devlet hizmetlerinde bulunmuş ve ne sarayı, ne de kışlayı ka-rıştıran olayların içinde gözükmemiş bir adamdan çok şey bekleniyordu. Yeniçerilerin durmadan ayaklanma-sından usanmış olan İstanbul halkı, asileri ezmeyi ka-tasına koymuş olan Sadrâzam'ı destekliyordu. Önce yeniçerilerin gözdesi haline gelmiş olan Derviş Paşa'-yı servetinin hesabını sormakla tehdit etti.

Mehmed Paşa'ya karşı ilk defa kazan devirdikle-rinde, halkın tepkisi ile karşılaşan yeniçerilere, ekme-ğini ve tuzunu yedikleri Sultan Osman'ın hesabı so-ruldu. Genç Osman'a karşı gösterdikleri nankörlük ve

saygısızlıkla bütün itibarlarını kaybeden Kapıkulu askerleri ne cevap vereceklerini bilemediler. Sultan Osman'ın intikamını almak bahanesiyle beğlerbeğleri, paşalar, kumandanlar Bâb-ı Âli'nin emirlerini dinlemeyeceklerini ve eninde sonunda, genç hükümdarın ölümüne sebep olan yeniçerilerden bunun hesabını soracaklarını ilân ediyorlardı. Bunların arasında en fazla dikkati çekenler, Trablusşam Beğlerbeği Yusuf Paşa ile Erzurum Beğlerbeği Abaza Paşa geliyordu.

Hile ile yükselmesini bilmiş, kan dökmesi ile tanınmış ve o ana kadar yaptığı zorbalıkların cezasız kalması sayesinde daha aşırı hareketlere cüret edebilecek bir duruma gelmiş olan Yusuf Paşa bir Türkmen'di. Bir müddet önce yeniçerileri eyaletinden kovmuş, kendi adına, yerli ahaliden teşkil ettiği Sekban adındaki milis kuvvetleri ile zalim yönetimini devam ettirmeye çalışıyordu. Bir Padişah'ın katledilmesi gibi gerçek ve millî bir meseleyi bayrak edinmiş böyle bir düşman, yeniçeriler için bir hayli tehlikeli oluyordu.

Çerkezlere komşu Abaza aşiretinden geldiği için Abaza Paşa denilen Erzurum Beğlerbeği, Safevîleri yenen Kuyucu Murad Paşa'nın sonradan azad edilen kölelerindendi. Kapdân-ı Deryâ Halil Paşa'nın donanmasında cesareti ile göze girmiş, yavaş yavaş bütün rütbeleri alarak yükselmişti. II. Osman'ın tacına ve hayatına mal olan, yeniçerilerden kurtulmak için Suriye civarından yeni asker toplama sevdasında baş rolü oynayacak olanlardan biri olan Yusuf Paşa da yeniçerilerin koyu düşmanıydı.

İsyan ettiğinin İstanbul'da duyulması, Sadrâzam Gürcü Mehmed Paşa'ya karşı yeni bir ayaklanmaya

sebeup oldu. Kapdân-ı Deryâ Halil Paşa ile Sadrâzam, yeniçerilerin asî Yusuf Paşa ile gizlice anlaşıklarını ve Mere Hüseyin Paşa'nın kızını ona verdiğini söylüyorlardı. Halk arasında hiçbir tepki yaratmayan bu iddialar çürüdü gitti. Bütün iyi müslümanlar tarafından nefret ve utançla anılan cinayetleri, askerleri o kadar fena duruma düşürmüştü ki ne pahasına olursa olsun bundan kurtulmaya karar verdiler. Sipahiler suçü yeniçerilerin üzerine atıyor, yeniçeriler Davud Paşa'ya yüklüyor, o da Sultan Mustafa'yı sorumlu tutuyordu; bütün ruhlarda intikam diye bağırın bu kanın sorumluluğunu hiç kimse daha fazla üzerinde taşımak istemiyordu.

Bütün bir milletin cezasız kalan bir suikasttan dolayı büyük bir suçlu gibi huzursuz olmasını ve bir anlamda af istemek veya dökülen masum kanın kefareti için İlahî Adalet'e sığınmak istemesini görmek insaniyet için çok sevindiricidir.

XXXV

Sultan Osman'ın katlinde yeniçerilerle işbirliği yaptıkları için subaylar tarafından bile nefret ve sü-kûtla karşılandıklarını gören sipahiler dâvâ arkadaşlarını yeniçerileri tutmaktan vaz geçtiler. Gözleri önünde yeğenin ölümü ve budalanın Taht'a geçirilmesinin cereyan ettiği Atmeydanı'nda toplanarak Sultan Mustafa'ya bir dilekçe sundular: «Eğer Padişah Sultan Osman'ın idamını buyurmuş ise, söylesin; biz de halkın iftiralarından kurtulalım.»

Birkaç gün cevapsız kalan bu dilekçe halkı, şeyhleri ve ulemâyı, Sultan Osman'ın katillerinin şiddetle

cezalandırılması hakkında daha cüretle talepte bulunmaya itti. Kendilerini temize çıkarmaya iyice karar vermiş olan Sipahiler Padişah kaatillerinin yakalanıp yargılanmasını istemeye başladılar. Ulemâ'ya seslenerek, «Kaatili bize teslim edin, biz onu yargılamasını biliriz,» dediler.

Sipahilerin cüretlerinin gitgide arttığını farkederek Padişah ve çevresi sonunda Genç Osman'ı kimin öldürdüğünü açıklayan bir Hatt-ı Şerif yolladı. Bu Hatt-ı Şerif'de Sultan Mustafa, «Ben kimseye Sultan Osman'ın katledilmesi lâzımdır demedim. Davud Paşa yalan söylüyor. Eğer kaatiller mevcutsa, cinayetlerinin kefaretlerini ödeyeceklerdir» diyordu.

Taht'a geçmesini sağlayan katil olayını Sultan Mustafa'nın bile tasvib etmediğini ortaya koyan bu dokunaklı itiraf, halkı sakinleştirmek isteyen yeniçerilerin ve sipahilerin kendi zorbalıklarının intikamını almaya sevketti. Hükümdar kaatillerinin ortaya çıkarılıp yakalanmasında halktan fazla gayret ve hiddetle çalıştılar. Geceleyin kılıç elde sokaklarda dolaşarak adı Sultan Osman'ın katline karışanları topladılar.

Dört cellâttan biri olan ve genç hükümdarı Yedikule'de boğan, sonra kulağını keserek Valide Sultan'a yollayan Cebecibaşı evinden zorla çıkarıldı, ölüme giden Sultan Osman'ın su isteyip de verilmediği çeşmenin başına sürüklendi. Gaddarca esirgenen bir damla suyun kefaretini ödetmek istercesine kafası çeşmenin başında kesildi, kanı yalağa akıtıldı,

XXXVI

İki gün boyunca İstanbul sokakları ihtilâlin en suçlusunu, en güçlüsünü ve en zalimi olan Davud Paşa'dan

intikam alma avâzeleri ile çalkalandı durdu. Saray'ın harem dairesinden gizlice kaçan Davud Paşa kendisine minnettar olan bir sipahinin Eyüb semtindeki evine sığınmıştı. Askerlerin inatla aramaları sonunda üçüncü gün saklandığı evin ahırında atların arasında çömelmiş olarak ele geçirildi. Elbiseleri parçalanarak üzerinden alındı, yırtık pırtık, çamur içinde bir hırka giydirildi ve cezasını çekmek üzere bir gübre arabasına bindirilerek Yedikule şatosuna sevk edildi.

Genç Osman'ın üçüncü cellâdı Kalenderoğlu, suç ortağı Davud Paşa'nın sadareti sırasında getirildiği İstanbul İnzibat âmirliğinden zorla alındı, aynı hakaretlere maruz bırakılarak Yedikule'ye yollandı. Kapıkulu ocaklarının sahte hiddeti ile halkın gerçek kızgınlığı bu olaylar sonunda hafifler gibi oldu; fakat bu olaylar yine de masum Sultan Mustafa'dan ziyade Valide Sultan'ın güvenine dokunuyordu.

Harem'den aldığı gizli emirle Davud Paşa'yı kurtarmak isteyen Yeniçeri Ağası, askerî Cami'nin avlusunda topladı ve askerlerin geleneksel merhametine hitap ederek, artık Davud Paşa'yı Hünkâr'ın adaletine bırakmalarını, kimse için ölüm istememelerini ve düzen içinde kışlarına çekilmelerini istedi.

Bu sözlere kanan asker, Ağalarına söz vererek düzen içinde kışlasına çekildi.

XXXVII

Askerlerin sükûnet bulmasından istifade eden Valide Sultan ile Davud Paşa'nın karısı Sultan, elleri Devlet'in hazinesinde, biri damadını, diğeri kocasını kurtarmak için türlü dalâverelere başvuruyorlardı. İh-

tiraslarına âlet ettikleri Davud Paşa'nın idamının kendi felâketlerinin başlangıcı olacağını gayet iyi biliyorlardı. Rüşvet ve vaitleri geceleyin bir kısım askerın taraflarına geçmesini sağladı. Hattâ para verilerek elde edilen cellât bile Davud Paşa taraftarlarının birleşip, suçluyu kurtarmak için vakit kazanmasını sağlamak için idamı mümkün olduğu kadar uzatmayı kabul etti.

Nitekim, ertesi gün Davud Paşa yine üzerinde yırtık hırka olduğu halde Cebecibaşının idam edildiği çeşme başına götürüldüğü vakit, cellât idam mahkûmlarına tanınan dua zamanını haddinden fazla uzun tuttu.

Başının üzerinde cellâdın palası kalkmış dururken, aniden koynundan bir Hatt-ı Şerif çıkararak Davud Paşa, onu etraftaki yeniçerilere okudu. Bu Hatt-ı Şerif Sultan Osman'ın, Sultan Mustafa tarafından idama mahkûm edildiğini açıklıyordu. Gelişen durumdan şaşırarak yeniçeriler, cellâtları kenara çektiler, Davud Paşa'yı alarak zengin koşumlu bir atın üzerine bindirdiler ve hep beraber İmparatorluğun kaderinde önemli olaylara sahne olmuş Orta Camii'nin avlusuna gidildi.

Yolda Davud Paşa'yı kurtaranlar yırtık elbisesinden bir parça istiyorlar, böylece günün birinde bu parçayı göstererek bir menfaat teminini düşünüyorlardı. Cami'nin avlusuna gelindiğinde yeniçeriler Davud Paşa'yı tamamen soydular ve başına vezirlere has altın dilimli sarığı koydular. Bir avuç asinin yardımıyla bir anda en yüksek makama gelen Davud Paşa en ateşli taraftarlarına kâhyalık, vezirlik, tımar dağıtıyor, bir Sadrâzam gibi davranıyordu.

Fakat zamanını, kaçarak kurtuluşuna harcayacağına, iktidarını güçlendirmekte sarfeden Davud Paşa'nın aleyhinde kuvvetli bir akım gelişmekte idi. Sipahiler, yeniçerilere içerlerken, olayların dışında kalan halk Kapıkulu askerlerine kızılıyordu. İki Sultan Hanımın altınları ile bir müddet için kazanılmış gibi görülen iktidar, Genç Osman'ın kaatiline cezasız kalması ve zafere erişmesi ile büsbütün alevlenen intikam duyguları önünde yıkılıyordu. Kapıcılar kethüdası Damadı Ahmet Ağa, Sadrâzam Mehmed Paşa'ya Cami'yi basarak Davud Paşa'yı cezalandırmayı teklif etti. Yanına birkaç yüz bostancı ve kapıcı alarak cesaretle Orta Camii'ni bastı, Davud Paşa'nın taraftarı yeniçeri ve sipahileri dağıtarak, kaatil Paşa'yı ellerinden aldı. Sultan Osman'ın bindirildiği arabaya bindirerek, Kallenderoğlu ile birlikte kafalarını vurdurdu.

Kaatilin idam edilmesiyle intikam alınan Padişah katli esrarı ile Tarih'in derinliklerine gömüldü.

Cesetleri ayaklarından sürüklenerek denize atıldı.

XXXVIII

Halkın alınmasını istediği intikamlar engel olacak gücü bulamadığı için acz içinde kabul etmek zorunda kalan Sadrâzam Mehmed Paşa, I. Mustafa'nın otoritesinden faydalanarak, I. Mustafa'yı Taht'a geçiren ihtilâlin baş sorumlularını da azletmeye, sürmeye ve hattâ idam etmeye mecbur oldu. Rakibi Mere Hüseyin Paşa, Sadrâzam'ı ve Valide Sultan'ı gözden düşürerek, birkaç gün müddetle tattığı iktidarı yeniden elde etmek ve İmparatorlukta itibar sağlamak için el altından halkı tahrik ederek Sultan Osman'ın öldürül-

mesinde payları olanların daha kanlı bir şekilde cezalandırılmasını istiyordu.

Adamlarından Arnavut Süleyman Ağa'yı kullanarak, Kapıkulu Ocakları içinde isyan çıkarttı. Divan'ı basan askerler, başlarında ihtiyar, güçsüz Sadrâzamlar istemediklerini, eğer kendi arzusu ile çekilmezse silâh zoruyla Mehmed Paşa'yı Sadâret'ten indireceklerini açıkladılar.

XXXIX

Valide Sultan tarafından bile terkedilen ihtiyar Sadrâzam Devlet'in mühürlerini asilere teslim etmek zorunda kaldı; onlar da bu mühürleri Mere Hüseyin'e verdiler. Ayaklanmanın liderlerine dağıtılan Hırka-i Saadet'ler, yeniçerilere verilen ikiyüzbin düka altını Saray'ın şerefini ayaklar altına alan isyanın Saray eliyle mükâfatlandırılmasını sağladı. Mere Hüseyin Paşa, ihtiyar Sadrâzam'ın haremine çekilmesine birşey demedi, fakat iktidarı için tehlikeli olabilecek bütün kaliliyetli adamları etrafından sürdü.

XL

Kapıkulu Ocaklarını kendisine bağlamak için her türlü rüşveti vermeye hazır olan Mere Hüseyin Paşa, Orta Camii'nin içini ipek halılarla döşetti; yeniçerilerin ihtiyaçları olan maddeleri istedikleri dükkândan alabileceklerini ilân etti. Bir anda başlayan yağmalar, zorbalara ses çıkaramayan fakat diş bileyen halkın nefretini gün geçtikçe arttırıyordu. Halk da zorbalığa ve ümitsizliğe karşı ayaklandığını göstermek için sağa sola kundak koymaya başladı.

XLI

Trablusşâm'da ayaklanan Abaza Paşa, başkentte devam eden bu kargaşalıklardan istifade ederek II. Osman'ın intikamını almaya yemin etmiş ordusuyla, kolaylıkla Karaman'a kadar geldi. Sivas ve Ankara'ya hakim olarak, aynı sebepten Maraş'da isyan etmiş olan Yusuf Paşa'yı yakalayarak idam ettirdi. Kayseri'ye muzaffer olarak girdi; kendisini karşılayan şeyhler hiçbir şeyden çekinmemesini, zaferin iyi müslümanlarda olduğunu haber verdiler.

Altmışbin kişilik ordusunun başında ilerleyen Abaza Paşa, her tarafta yeniçerilere ait mülke el koyuyor, böylelikle ordusunun giderlerini karşılıyordu. Nerede bir yeniçeri yakalarsa, ayaklarına nal çaktırdıktan sonra kafasını vurduruyordu. Bütün Anadolu'yu eline geçirdikten sonra, üç aydır Bursa'yı kuşatıyordu.

Zalim olarak tanınmış, yabancı ırktan bir asinin İmparatorluğu parçalaması, her gece İstanbul'un semtlerini mahveden yangın, askerlerin küstahlığı, yeniçeriler ile sipahilerin yolsuzlukta birbirleriyle adetâ yarış etmesi, Padişah'ın budalalığı, annesinin kabiliyetsizliği, oğlu Şehzade Murad'ı Taht'a geçirtmek isteyen Kösem Sultan'ın, çevirdiği entrikalar zihinleri tarifsiz bir kargaşalık içine sürüklemişti. Askerlerin başıbozuk hâkimiyetinden fazlasıyla bıkmış olan ulemâ Şeyülislâm'ı Ayasofya Camii'nde bir toplantıya çağırmıştı. Mere Hüseyin'in Sadaret'te olduğu müddetçe bu olayların sonu gelmeyeceğine inandığını ve azledilmesi için Padişah'ın yanına çıkacağını söyleyen Şeyhülislâm, ulemâ'nın yanından ayrıldı. Şeyhülislâm-

ın cesaretli davranışını haber alan sipahiler Cami'nin etrafını sararak, onun Saray'a gitmesine engel olmak istediler. Fakat gerçek, müslümanlardan kuvvet alan Şeyhülislâm asilerin tehditlerine kulak asmadı ve aralarından geçerek Saray'a doğru ilerledi. Bu toplantının sonucundan çekinen Mere Hüseyin Paşa parayla elde ettiği yeniçerileri Ayasofya'ya yollayarak Ulemâ'nın dağılmasını istedi. Fakat, sayılarına, iyi müslümanların manevî desteğine ve haklılıklarına inanmış olan Ulemâ dağılma tekliflerini cesaretle reddetti. İçlerinden birkaçı yeniçerilerin kalbindeki vatanseverlik kıvrıntılarını harekete geçirebiliriz umuduyla kışlarına gittiler ve şöyle konuştular: «Sultan Mustafa aklen malûldür; Harem'in veya üzerinde etki sahibi olanların arzusuna göre Devlet parçalanmaktadır; eninde sonunda mahvolacağız; bırakın başka bir Hükümdar'ı Taht'a çıkaralım; ne dersiniz?» Kumandanlarından ayrılan askerler bakışları ile ne olacağını sorarken, Ülke'nin uğrayacağı felâketleri düşünüyorlardı. Nihayet, «Efendimiz olan Ulemâ ne tarafta olursa, biz de o taraftayız.» diyebildiler.

XLII

Askerlerin gösterdiği saygıdan memnun olan Ulemâ yeniden Ayasofya'ya giderek, arkadaşlarına askerlerin itaate geldiklerini anlattılar ve İmparatorluğun düştüğü berbat durumdan nasıl kurtulacağını müzakeretmeye devam ettiler. Mere Hüseyin durmadan onlara yeni elçiler göndererek boşuna dağılmalarını istiyordu. İslâmiyetin büyüklerinden olan Ak Şemseddin'in sarığını alarak dışarı çıkan Ulemâ'ya şehrin her ta-

rafından gelen imamlar bayraklarla katılıyorlardı. Halk sevinç içinde din adamlarının bu gösterisini seyrediyordu. Fakat geceleyin, Sadrâzam'ın ve Valide Sultan'ın ihsanları ile yeniden elde edilen yeniçeriler karşı harekâta geçmeye hazırlanıyorlardı.

Bir grup yeniçeri ile Arnavut, Mere Hüseyin Paşa tarafından Ayasofya'ya gönderildi. Kapıları zorlayarak içeri giren zorbalar, direnmek isteyen Ulemâdan birkaç kişiyi öldürdüler ve cinayetleri ortaya çıkmasın diye cesetlerini lâğım çukuruna attılar. Halkı, Ulemâ'nın tarafına çekmek için ikna etmiş olan bir derviş asılarak idam edildi. Halkın niyetleri askerlerin zorbalığı önünde sönmüştü; fakat ulemâ, Abaza Paşa'ya gizlice haber salarak gelip İstanbul'u kurtarmasını istedi.

XLIII

Bu arada, yeniçerileri takip etmekten vazgeçen ve ulemâ'nın ayaklanmasında katkısı olduğu sanılan sipahileri bertaraf etmek isteyen Sadrâzam harekete geçti. Yakın arkadaşlarından birkaç kişi tarafından bilinen tasarısına göre, Bayram namazından sonra Sipahileri Saray'ın avlusunda ulûfe dağıtmak bahanesiyle toplayacak, pencerelerden ve duvarların üzerinden Arnavutlara açtıracığı ateşle hepsini imha edecekti.

Fakat bir tesadüf bu tasarının ortaya çıkmasına sebep oldu. Bayram namazından sonra Kapalı Çarşı'nın önünde cereyan edecek gösterileri seyretmek için gelip oturan Başdefterdar'a çıkışan sipahiler'e, ulûfe dağıtıldıktan sonra belâlarını bulacaklarını söylenince bu söz ağızdan ağıza yayıldı.

Sipahiler toplanarak Saray'ın önüne geldiler ve Hüseyin Paşa'nın kellesini istediler. İlerde yeniden onu Sadrâzam yapacağını vaad eden Valide Sultan, Mere Hüseyin Paşa'nın şimdi çekilmesini istiyordu. Yeniçerilere güvenen Sadrâzam, ancak onlar tarafından istenirse Sadaret'ten çekileceğini belirtti ve yeniçerileri kışlasına sığındı. Sadrâzam'ın kendilerine itimat ederek yanlarına geldiğini gören yeniçeriler, onu büyük tezahüratla karşıladılar.

Bu arada, Yeniçeri Ağa'sının yokluğundan istifade eden Kâhya askeri toplayarak, bütün millet tarafından sevilmeyen bir vezirin tarafını tutarak Sipahiler ile kanlı bir dövüşe girmenin anlamsız olduğunu, her iki Kapıkulu Ocağı'nın aralarında anlaşarak ortaklaşa istedikleri bir veziri Sadrâzam yapmalarının daha akıllı ve hayırlı bir iş olduğunu anlattı.

Bu teklif yeniçeriler tarafından kabul edildi. Kışlada, eşit sayıda yeniçeri ve sipahinin katıldığı bir toplantı sonunda Mere Hüseyin Paşa'nın elinden Devlet'in mühürleri alındı ve Şeyhülislâm'a teslim edildi. Kapıkulu Ocakları tarafsız bir vezir olan Kemankuş Ali Paşa'yı Sadrâzam olarak görmek istediklerini bildirdiler.

Şeyhülislâm ve Ulemâ'nın öğütlerini dinleyen Kemankuş Ali Paşa Yeniçeri ve Sipahi Ocakları tarafından desteklendiği için büsbütün cesaretleterek o akşam kazaskerleri, Şeyhülislâm'ı vezirleri, kumandanları, imamları, camilerin ve tekkelerin şeyhlerini, yani Osmanlıların bütün dinî, kazaî ve askerî liderlerini toplayarak Devlet'in maruz kaldığı genel tehlikeyi görülmeye başlandı.

Sultan Mustafa'nın hal'edilmesi ve onun yerine yeğeni Şehzade Murat'ın Taht'a geçirilmesi hemen hemen hiçbir itirazla karşılaşmadan kabul edildi. Yeni Padişah'ı, annesi Kösem Sultan'ın hareminden alarak Taht'a çıkarmak için gündüzün olması beklenilmedi.

Bir avuç insanın ihtiraslarına ve entrikalarına karşı uyanan vatanseverliğin ve mecburiyetin, hiçbir mukavemet ve cinayetle karşılaşmadan tek bir inanç haline gelerek kânsız bir ihtilâl yapması Tarih'te nâdir de olsa görülmüştür. Tabiat, daha doğarken Sultan Mustafa'yı terk etmişti. Askerler de ilk defa olarak içlerinde kalmış bir nebze utanma duygusuyla, memleketin felâketinin kendilerinin zenginleşmesi için bir fırsat olmadığını kabul ederek yeni Padişah'ın Taht'a geçmesinde ulûfe istemediler.

I. Mustafa, annesi, cariyeleri ve köleleri ile eski Saray'a döndü.

Şimdiye kadar Taht'a geçen çocuk Hükümdar'lardan hiçbiri İmparatorluğu şan, nizam ve kuvvet bakımından bu kadar zayıflamış bulmamıştı. Safevîler, Osmanlıların elinden yedi eyâlet ile Bağdad'ı almışlardı; Abaza Paşa bütün Anadolu'ya hükmediyordu; Kapıkulu askeri'nin başıbozukluğu ise geri kalanı dolduruyordu. Üç saltanat dönemi boyunca, Hanedân'ın veraset kanunu temellerinden sarsıntı geçirmişti. Veraset prensibi sayesinde otuz yıl içinde iki çocuk ve bir budala Saltanat sürmüştü, şimdi ise İmparatorluk bir diktatöre teslim ediliyordu.

YIRMIÜÇÜNCÜ KİTAP

I

Bir çocuğun hükümdarlığının, annesinin saltanatı sayılacağı şüphesizdi. Sultan IV. Murad'ın annesi Kösem Sultan, tâ I. Ahmed devrinden beri hüküm sürmeye alışmış, güzelliğini ve gençliğini henüz kaybetmemiş, devletin ileri gelenlerini gerek sevgi, gerekse çıkar bağları ile elde etmiş, nüfuz edici bir zekâya, ihtiyatlı bir akla sahip olmuş, doğuştan olmasa bile durumunun zorlanmasıyla ihtirash olmuştur ve Eski Saray'ın bir köşesinde oğlunun istikbalini kurtarmış ve onun tahta çıkmasını sağlamıştır. Kösem Sultan'ın hem Divan, hem de halk arasında itibar kazandığını farkederek Sultan I. Mustafa'nın annesi Valide Sultan, râkibesinin sık sık ileri sürdüğü padişah katli olayı yüzünden eli kolu bağlı kalıyordu. II. Osman'ın katli o kadar nefret ve garaz uyandırmıştı ki, Sultan Ahmed'in diğer şehzadelerine dokunmaya cesaret edemiyordu. Osmanlılar, Valide Sultan'ın dengesiz ve budala bir hükümdar uğruna, hanedânın hayat dolu köklerini kuruttuğunu asla unutmamışlardı; işte endişeleri sayesinde Sultan Murad hayatta kalabilmiş ve şimdi de tahta geçmiştir. Onu bu mevkiye yükselten annesinin eli, yine onu bu mevkiye tutacak tek güçtü.

IV. Murad henüz çocuktur; fakat illetli bir çocuk. Eski Saray'da verilen eğitim sayesinde zekâsı vaktin-

den önce gelişmiş, olgunlaşmış fakat doğuştan babasının kötü bir mirasına sahip olmuştu. Ara sıra geçirdiği sar'a nöbetleri ilerde hayatının kısa olacağını ve saltanat döneminin de ruhu gibi sarsıntılı geçeceğini haber veriyordu. Düşünceli ve etkili bir ifade taşıyan uzun, soluk ve mahzun çehresi, Mahpeyker lâkabıyla anılan Kösem Sultan'ın yüz hatlarını andırıyordu; saçları ve kaşları annesininki gibi siyahtı; iri ve koyu mavi gözlerinin, sükûn hâlinde tatlı bakışları vardı; fakat ruhunun derinliklerinde en ufak bir heyecan kıpırtısı derhal bakışlarına vuruyor ve Venedikli yazarların ifadesine göre, müstebit hükümdarın yaşını çok aşan bir hezeyan ve tehdit hâline bürünüyordu. Zamanının bütün vakanüvistlerinin kabul ettikleri gibi asil bir ruh taşıyan ve sağlam bir karaktere sahip olan annesi ona daha beşikten, bir kadının mutlak ve çabuk kaprisiyle hükmetmeyi öğretmişti. On iki yıl boyunca taht ile cellâdın kemendi arasında kalmış, kurban mı, yoksa kardeş katili mi olacağını bilemeden bocalamış, fakat sonunda birincisi gibi kuşkulu, ikincisi gibi zalim olmuştu. Ölüm tehdidi altında geçen bir eğitim kan dökücü bir hükümdarın yetişmesine mükemmel şekilde yardımcı olmuştu.

II

Sünnet düğününün hemen arkasından Eyüp Camiinde Osman Beğ'in kılığını kuşandı. Tek başına otoritesini kabul ettireceği güne kadar olduğu gibi annesi Divan'ı teşkil edecek olan vezirlerin adlarını oğluna öğretti. Kösem Sultan'ı Eski Saray'ın içinden çıkarıp oğlunun tahtının kenarına getiren ihtilâlin tertipçisi Ke-

mankeş Ali Paşa, Valide Sultan tarafından yeniden sadrâzamlığa getirildi. Yarattığını sonuna kadar desteklemek hususunda Ali Paşa'dan başka hiç kimsenin bu kadar çok çıkarı olamazdı.

Herkesin büyük bir arzuyla desteklediği bu harekette, kendisine en fazla yardım sağlayan Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin manevî otoritesine hizmet etmiş olmaktan çekinen Ali Paşa az zaman sonra yakın arkadaşına sırt çevirdi; Şeyhülislâm, görevinden azledildi ve İstanbul dışına sürüldü. Yahya Efendi'ye yapılan hak-sızlığı örtmek ve Ali Paşa'nın kayınbabası Bostanzâde'ye şeyhülislâmlık yolunu açmak maksadıyla ünlü Saâdettin Efendi'nin torunu, faziletleri ile tanınmış Esâd Efendi şeyhülislâm oldu. Genç padişaha karşı sözüm ona hükûmet darbesi yapmayı tasarlamakla suçlanan eski Sadrâzam Gürcü Mehmed ile Kaptân-ı Deryâ Halil Paşa'lar tutuklanıp Yedikule şatosuna gönderildiler. Tek kabahatleri Divan'da sadrâzamanın ihtiraslarına set çekmeye çalışmaları idi. Kışlada yeniçerilere karşı bir nutuk çekerek askerin Mere Hüseyin Paşa'ya karşı baş kaldırmasını ve dolayısıyla I. Mustafa'nın tahttan indirilmesini sağlayan Yeniçeri Kâhyası Bayram, Yeniçeri Ağalığı'na getirildi ve Padişahın kızkardeşlerinden biri ile evlendirilerek damat oldu. Kaptan-ı deryâ Recep Paşa da bir başka sultan ile evlenmiştir. Hakkında büyük umutlar beslenen Diyarbekir Beğlerbeyi Hafız Paşa daha önce bu üç kızkardeşin en büyükleri ile evlenmişti.

III

IV. Murad'ın tahta çıkması sadece Anadolu'da Abaza Mehmed Paşa'nın isyanına değil, Bağdad'ın Safevîlerin eline düşmesine de tesadüf etmişti.

Sultan Süleyman'ın Osmanlılar arasında «Büyük» lâkabına sahip olması gibi aynı lâkaba çoktan lâıyk olan Şah Abbas, kendinden önceki hükümdarlar devrinde İmparatorluk'tan çıkan eyâletlerin kendi yüce hâkimiyeti altında yeniden fethedilmiş, itaat altına alınmış ve düzene kavuşturulmuş bir şekilde toplanması için çocukluğundan beri müzakereler yapmaya, yönetmeye ve savaşmaya çalışmıştı. Cengiz Han'dan ve Temir'den daha mâkul davranan Şah Abbas, milletinin gücünü Hindistan'a ve Türkiye'ye yapacağı sonuçsuz seferler ile yitirmek yerine İran'ın etrafında sağlam bir bütün yapmakla yetinmiş ve gelecek nesillerin maceraperestlerinden ziyade ülke kurucularına değer verdiğini, büyük adamların şöhretlerini katettikleri alanın genişliğinden ziyade arkalarında bıraktıkları imparatorluk sayesinde kazandıklarını bir devlet adamının ileri görüşlülüğü ile farketmişti.

Osmanlılar ve Özbekler ile yaptığı son savaşları bir savunma muharebesinden öteye geçmemiş, Osmanlılardan Tebriz'i ve Bağdad'ı koparabilmiştir. Her sefer ve her savaştan sonra, ya kendisi mütareke ve barış teklifinde bulunmuş ya da karşı taraftan gelen benzer teklifleri ilgiyle karşılamıştır. Son olarak elçileri I. Mustafa'ya Doğu'nun debdebesine lâıyk armağanlar getirmişlerdi. Fakat bu elçiler padişahın budalalığını, Saray'ın içinde hüküm süren kargaşalığı, Abaza Paşa'nın cezasız kalan isyanını, İmparatorluğun gerileme dönemine girdiğini ve kolaylıkla eyaletlerini geri alabileceklerini anlamışlardı. Buna rağmen Şah Abbas, olayların kendi lehlerine doğru döndüğünü kavrayan adamların sabrına sahipti. Zaten bir sürü felâketin üzerine çöreklenmişti.

bir milletle savaşa girmedi. Olayların olgunlaşmasını beklemeye başladı.

Tebriz'i kurtarmak için Osmanlılar ile yaptığı son savaşta az kalsın hayatını kaybediyordu. Gün batımından sonra askerleri tutsak düşen Türk ve Kürtleri bir araya toplayıp önünden geçirirlerken, o da otağında oturmuş şarap içiyordu. Bir ara tutsakların içinde zincire vurulmuş gayet iri yarı bir adamı farkettti. Hemen tutsağı yanına çağırttı ve sorguya çekerek aşireti ile ailesini öğrenmek istedi. Dev adam, Kürt aşiretlerinden birine ait olduğunu söyleyince, kumandanları arasında da aynı aşiretten birinin bulunduğunu natırlayan Şah, kumandanına bu tutsağı kabul edip etmeyeceğini sordu. Kumandan, Şah'ın isteğini nazikçe geri çevirince, şarabın verdiği sarhoşlukla her zamanki âlicenaplığını unutan Şah Abbas iri yarı Kürt'ün kafasının vurulmasını emretti. Fakat tutsak beklenmedik bir şekilde zincirlerini kırarak, yanındaki bir askerın kılıcını kap-tı ve Şah'ı öldürmek için üzerine yürüdü. Bir anda kırı-şan ortalıkta, meşaleler de sö-nünce tam bir kargaşalık başgösterdi. Arkadaşlarını yaralamak istemeyen askerler karanlıkta kılıçlarını kullanamıyorlardı ki, âni-den Şah'ın yardım istediği duyuldu. Hep birden dev adamın üstüne yüklenen askerler bir anda tutsak Kürt'ü parça parça ettiler. Meşaleler yanıp ta herkes yerine çekilince eski soğukkanlılığından hiç bir şey kaybetmemiş olan Şah Abbas, yine askerlerinin önünden geçmesini seyretti.

Bir zaman sonra Safeviler zengin Ormus liman ve şehrini Portekizlilerin elinden aldılar. Dodmore-Cottori adında bir İngiliz elçisi yanında soylu İngilizler olduğu

halde bu fetihi tebrik etmek ve İran ile ticaret anlaşması imzalamak üzere çıkageldi. Hindistan Kumpanyasının temsilcileri olan bu İngilizler, yolladıkları raporlarda Büyük Şah Abbas'ın yanında nasıl ağırlandıklarını şöyle anlatmaktadırlar.

«Sir Dodmore-Cotton ile mâiyetindeki soylular huzura kabul edilmeden önce yandaki bir odaya alındılar; benzer ziyaretlerde genellikle kahve ikram edilmesine karşılık altın tabaklar içinde nefis yemekler ve yine som altın sürahiler içinde şarap sunuldu. Oradan alınan elçiler, içleri gül suyu dolu, pırlantalar kakılmış, som altından vazoların doldurduğu iki salondan geçirilerek kabul salonuna götürüldüler; ülkenin yüksek rütbeli subayları tahtın etrafını çepeçevre sarmışlardı; hepsi derin bir sessizliğe gömülmüş, en ufak bir hareket yapmaktan çekiniyorlardı. Parlak sarıklı, işlemeli kaftanlı iki içoğlanı gelerek isteyenlere şarap ikram etti. Şah Abbas kırmızı kumaştan sade bir elbise gitmişti; kılıcının altın kabzasından başka üzerinde bir süs yoktu. Etrafında oturmuş olan derebeyleri de hükümdarlarını taklit ederek mütevazî bir şekilde giyinmişlerdi. Belki de Şah ve çevresindekiler, dinî inançları gereği olarak topluluk içinde şatafata ve gösterişe karşı duydukları nefreti ortaya koymak istiyorlardı.»

«Elçi, tercüman vasıtasıyla istediklerini açıkladı. Osmanlı Türklerine karşı İran'la bir ittifak yapmak istiyorlar ve bir İran derebeyi tarafından hakarete mâruz kalan ve yağmalanan eski İngiliz elçisi Robert Sherley'in öcünün alınmasını diliyorlardı.»

«Şah Abbas, İngiliz elçilerine çok lütüfkâr davrandı. Osmanlılardan nefret ettiğini söyledi, Robert Sherley'i memnun etmek için derebeyin oğullarını zorlaya-

cağına dair söz verdi ve her yıl İngiliz kumaşlarına karşılık bin balya ipek vermeyi kabul etti. Söylendiğine göre, Şah Abbas'ın en fazla hoşuna giden şeyin Sir Dodmore-Cotton'un ülkenin geleneklerine göre bağdaş kurarak oturmayı denemesi sırasında karşılaştığı güçlüklerdi. Konuğunu memnun etmek için bir kadeh şarap istedi ve İngiltere Kralı'nın sıhhatine içti. Elçi, hükümdarın adına kalkıp şapkasını çıkarınca, Şah Abbas da İngiltere Kralı'na saygı gösterdiğini belirtmek için sarığını çıkardı.»

Avrupalı elçilerin naklettiklerine göre; «gücünün zirvesine çıkmış olan bu Şah'ın tek gayesi ülkesinin eyâletlerini düzene kavuşturmaktı, Sözüünü geçirmesini bilen bir devletin, ancak hükümdarın sağladığı mutlak ve korku verici bir otorite sayesinde kurulabileceğini anlamıştı. Bu gayeye mükemmel bir şekilde erişmiş; İran'ın sahip olduğu uzun barış dönemi hep onun makkül tedbirleriyle gerçekleşmişti. İsfahan kentini, İmparatorluğu'nun merkezi yapmış; O'nun döneminde şehrin nüfusu iki misline çıkmıştı. Bütün İran'ın onarılması ve yeni eserlerinin yapılması O'nun sayesinde olmuştur.»

«Dört oğlunu daima mesafeli yetiştirmişti; oğulları hakkında beslediği iyi niyetlerin hepsi de gerçekleştiği vakit, tebaasının kendisinden başkasına bakmasına da tahammül edemedi. Oğullarının en büyüğü olan Sofu Mirza'nın vaktinden önce gelişen ihtirasları yüzünden bir takım endişelere kapılmıştı.»

Babasının âlicenaplığını ve kahramanlığını alan bu şehzadenin Şah Abbas'ın hayatına kastedeceğine inanılıyordu. Şah Abbsa da, Konstantin ve Kanunî

Sultan Süleyman gibi kral ve hâkim olduğunu hatırlayarak baba olduğunu unutmuştur. Oğlunu cezalandırma işini sadık kumandanlarından Karaçi Han'a verdi; fakat ihtiyar han, efendisinin ayaklarına kapanarak, böylesine asil bir şehzadenin kaatilî olmaktansa kendi canını almasını diledi.

Şah Abbas daha fazla üstelemedi; fakat ihtirası ile tanınmış Behbûd Han adındaki bir kumandanına bu iğrenç işi kabul ettirdi. Bir fırsattan yararlanan Behbûd Han, şehzadeyi gafil avladı ve cansız yere serdi. Kaatilin cezalandırılması gerekirken müdahale eden Şah Abbas, şehzadenin henüz çocuk olan oğlunun büyüyüp babasının intikamını alacak yaşa gelmesine kadar her türlü takibatı durdurdu. Bir müddet sora hain kumandan gözünü kırpmadan yerine getirdiği cinayetten dolayı mükâfatlandırılarak en yüksek makamlara çıkarıldı.

Lâkin bir kere oğlu öldükten sonra derin bir ızdıraba gömülen Şah Abbas, pişmanlık duygusunun pençesinde kıvrılırken oğlunu kendine gammazlayan bütün dalkavuklarını idam ettirdi. Behbud için çok daha zalim bir ceza saklıyordu; kendisine bu kadar bağlı olan bu adama emrederek öz oğlunun kellesini getirmesini istedi. Behbûd oğlunun kellesini Şah'a gösterdiği sırada ne hissettiğini soran hükümdar'a, «çok bedbahtım» dedi. Şah Abbas cevap verdi: «Madem ki sen bir muhterissin ve şimdi de kalbin efendinin kalbi ile aynı acıları tadıyor, sonunda mes'ud olacaksın Behbûd!»

Sofu Mirza öldürüldükten sonra daima kuşkulu olan zalim baba, oğullarından ikisinin de gözlerini oy-

durdu. Bir Fransız tarihçisinin anlattığına göre bu iki oğuldan yaşça küçük olanı öldürülen ağabeyleri kadar şöhrete sahipti. Fakat o etrafından dalkavukları daima uzak tutmuş ve babasının kıskançlığını üzerine çekmemiştir.

Bir seferinde şehzadenin yakın arkadaşlarının biri haksız yere Şah tarafından idama mahkûm edilince, bu kararın kendi yüce nâmına bir hakaret olduğuna kanaat getiren şehzade babasının huzuruna çıkmış, şiddetle kararın haksızlığı üzerinde konuşmuş ve hatıta kılıcını çekmiştir. Bu hakaret ile babasının bütün kuşkularını çeken Veliâht-Şehzade hemen ölümü hak etmiş, fakat ikinci bir acıya dayanmayı göze alamayan Şah, oğlunun gözlerini oydurmakla yetinmiştir.

Gün ışığından mahrum kalan Prens büyük bir keder ve ümitsizliğe gümülmüştür. Artık hiç bir şeyden zevk almıyor, sadece felâketine sebep olan babasından intikam almak için hayâli plânlar kuruyordu. Şehzadenin iki çocuğu vardı; bunlardan büyük olanı Fâtima adında bir genç kızdı. Dedesi bu kızın her zaman yanında olmasını arzular, ancak onun tatlı sesi sayesinde, her geçen gün ruhunu saran korkunç ihtirasların şiddetli buhranlarını dindirebilirdi. Genç şehzade babasının kızı için duyduğu derin sevgiyi ve ona olan sonsuz ihtiyacını başkalarından dinlerken zalim bir sevince kapılıyordu.

Bir gün kızını kollarında severken aniden bir çılgın gibi davranmaya başladı ve hemen çocuğu boğdu. Durumu gören anne dehşet içinde çılgınlık atarken, çılgın şehzade küçük oğlunu yakalamış onu da öldürmek istiyordu; annesi çocuğunu babasının ellerinden zor aldı

ve hemen Şah'a koşarak korkunç olayı nakletti. Şah Abbas'ın bu olay karşısında duyduğu derin elem ve hiddet, talihsiz şehzadenin bir an sevinmesine sebep oldu. Kendi öz kızının hayatı pahasına babasından aldığı intikam ile artık ruhu tatmin olan şehzade büyük bir miktar zehir yutarak sefil hayatına son verdi.

Şah Abbas da bütün Doğu'lu hükümdarlar gibi dışta kazandığı kudretin kefareti ailesi içindeki facialarla ödüyordu. Doğu'daki taht verâset sistemi, oğulları ve kardeşleri kendi kanlarının müstakbel düşmanı hâline getiriyordu. Bu sistem, kralları veya padişahları tabiata karşı davranmaya zorluyor, tabiat da kralların ve padişahların kalplerini manevî işkence altına alarak intikamını alıyordu.

IV

İstanbul'da sar'alı bir çocuğun, budala amcasının tahtına çıktığı sırada İran'ın durumu ile Şah Abbas'ın kudreti ve aczinin en üst noktası işte bu hâldeydi. İran'ın Osmanlılar üzerinde hak iddia ettikleri şeylerden sadece Bağdad, Şah Abbas'ın şanını ve ihtirasını tatmin edecek nitelikteydi.

Her ne kadar Bağdad görünüşte Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bulunuyorsa da, henüz isyan adı verilmeyen bir bağımsızlık içinde kaynaşıp duruyordu. Arabistan'ın ve halifelerin bu eski ihtişamlı başkentini Padişah'a başkaldıran paşalarla, büyük çöl aşiretlerinin başkanları olan şeyhlerin arasında çekişme alanı oluyordu. Tek başına Mezopotamya'nın uçsuz bucaksız topraklarında kaybolmuş bir imparatorluk gibiydi. Bu

eyaletin ve bu başkentin iç ihtilâlleri hem İsfahan'da, hem de İstanbul'da kararsızlığa, sonu kötü biten olaylara ve acımadan dökülen kanlara mal oluyordu.

Sultan IV. Murad'ın tahta geçmesinden hemen önce Bağdad'ın yarı Türk, yarı Arap hükümeti fiilen sivil vali ile beğlerbeği arasında paylaşılmıştı. Sivil vali Arap, askerî vali olan beğlerbeği Türk'tü; bu yüzden iki rakip yönetim arasında ırk ve sorumluluk anlaşmazlıklarının sonu gelmiyordu.

Sivil vali görevini yapan Subaşı Bekir, şehirde ve çölde büyük nüfuz sahibi olan bir aşiretin başkanıydı. Gereğinde Bağdad beğlerbeği Yusuf Paşa'nın askerî kuvvetiyle boy ölçüşecek bin iki yüz azap askerine sahip olan Bekir, ancak kendi ülkesinde yönetimi elinde bulundurmak kaydıyla Bâb-ı Âli'ye bağımlı kalmayı kabul ediyordu.

Bir gün Bekir şehir dışındaki aşiretinin yanında bulunduğu sıraca, beğlerbeği tarafından tehdit edildiğini ileri süren oğlu Muhammed, babasının itibarından istifade ederek şehirde isyan çıkardı ve surlardaki topları iç kaleye doğru çevirtti. Ayaklanmanın haberini alan Bekir, vergi toplamasında kendisine yardım etmesi bahanesiyle yanına alıp şehir dışına çıkardığı beş bin Türk askerini kalleşçe katletti. Sonra Arap askerleri ile Bağdad'a döndü ve kalesinde mahsur kalan Yusuf Paşa'yı kuşatmaya devam etti. Şehirdeki rakiplerinden olup da Yusuf Paşa'nın tarafını tutan Muhammed Ağa ile oğulları iç kaleden çıkıp yanına geldiler ve Bekir'in âlicenaplığına sığınmak istediler. Merhametsiz Arap onu ve oğullarını, içi ateşe verilmiş kükürt ve zift bulunan bir kayığa bindirdi ve Dicle'nin akıntısı-

na bıraktı: kendisi de kıyıya geçerek, zevkle kurbanlarının son çığlıklarını dinledi.

Sonunda Yusuf Paşa teslim olmak zorunda kaldı ve şehirden çekildi.

V

Bekir o zamandan beri sözde Türklerin adına, hiç bir ortak tanımadan Bağdad'ı yönetiyordu. Bâb-ı Âli'nin gönderdiği Paşa'ların Bağdad'a girmelerini kesinlikle yasaklamıştı. Kendi topraklarında hakarete mâruz kalan İstanbul Hükûmeti en nihâyet Diyarbekir Beğlerbeyi Hafız Paşa'yı Bekir üzerine yolladı. Maraş, Musul, Amasya, Sivas ve bütün Mezopotamya sancakları Serdar'a yardım etmek üzere görevlendirildi.

İsyan hâlinde bulunan ve sağ kanadını tehdit eden Abaza Paşa'nın kuvvetlerini karşılamak zorunda kalan Hafız Paşa ancak kuvvetlerinin yarısını Bağdad önlerine gönderebildi. Şehir ile çöl arasına sıkışıp kalan Türk ordusunun hareketsizliğini farkederek Bekir, sık sık şehirden çıkarak anî baskınlarda orduyu rahatsız ediyordu. Bütün kuvvetleri ile Bağdad'a koşan Hafız Paşa gülleleri ile Bekir'in Araplarını perişan etti ve zaferden sonra Otağ'ının önüne, çölün ortasına iki bin asinin kellesinden bir piramid yığdı. Sonra Dicle'yi aşarak, şehrin en zayıf noktası olan Kuş Kalesi tarafından Bağdad'ı zorlamaya başladı.

Teslim olması hâlinde bile bağışlanmayacağını bilen Bekir, ümidini kaybetince, yolladığı elçilerle, eğer kendisini Hafız Paşa'nın elinden kurtarırsa Bağdad'ı Safevîlere vaad etti. İran'ın kaybettiğinden dolayı en

fı zla üzüntü duyduğu eyaleti ve en ihtişamlı başkentlerinden birini yeniden kendine kazandıracak olayları büyük bir dikkatle izleyen Şah Abbas, en iyi kumandanlarından Safî Kulu Han'ın idaresinde otuz bin seçme Safevî'yi Bağdad'a yolladı.

Safevî ordusunun yaklaşmakta olduğunu duyan Bekir bu sefer taraf değiştirerek Hafız Paşa'ya bir elçi gönderdi ve eğer kendisinin irsî olarak Bağdad valiliği kabul edilirse beraberce Safevî ordusuna karşı şehri savunmayı teklif etti. Hafız Paşa bu teklife karşı hançerini Arab'ın gırtlığına sallamakla cevap verdi. Ertesi gün Bekir kendisini Şah Abbas'ın kulu ilân etti ve Şah'ın adına Hafız Paşa'ya bir ihtarnâme göndererek İran topraklarını terketmesini istedi.

Gönderilen Safevî elçisine burasının Safevî toprağı olmadığını ve bir asîyi cezalandırmak için orada kendi topraklarında bulunduğunu hatırlattı. Karşılıklı atışma hâlinde geçen görüşmelerden sonra iki Türk Devleti'nin orduları arasında çatışma başladı.

VI

Bu muharebeler, müzakereler ve ihanetler Bağdad'ın kaderini askıda tutarken, İstanbul'daki sadrâzam, Bekir'e Paşa ünvanını, şehrin irsî valiliğini tevcih etti. Bu yeni ünvanları ile ihtirası tatmin olan Bekir bu sefer daha berbat bir şekilde yeni efendisine ihanet etmeye başladı. Kuş Kalesi'ne daha önce söktüğü üç yüz Safevî askerini tek tek yanına çağırıldı ve öldürttü; en sonuncusunu da sağ bırakarak ihanetinin haberini şehrin dışında bekleyen Safevî ordusunun kuman

danına bildirmesi için yolladı. Yolladığı mesajda, istihzalı bir şekilde şöyle diyordu: «Allah, Şah Abbas'a uzun ömürler versin; onun sayesinde Türklerin zulmünden kurtulduk; şimdi Bağdad'da hür ve hâkimiz; hükümdarınıza, Bekir'in lütuf ve borcunu götürün.»

VII

Hafız Paşa, Bâb-ı Âli'nin bu utanç verici uzlaşma hareketinden sonra önemini kaybeden ordusunu Musul'a götürdü.

Bu arada yeni Beğlerbeği Bekir'in ihaneti ve nankörlüğünden dolayı kendini hakarete uğramış kabul eden Şah Abbas on dört gün sonra askerlerine ve şanına karşı yapılan hakaretlerin intikamını almak için Bağdad ölerine geldi. Bekir hemen Hafız Paşa'dan yardım istedi. Bu sırada Abaza Paşa'nın Musul üzerine yolladığı asilerle meşgul olan Serdar, Bağdad'a ancak bir bölük asker yollayabildi. Hüseyin Paşa'nın emrinde olan bu bölük, Safevilerin saflarını yarıp şehre varamadı; Safeviler tarafından müzakereye çağrılan Hüseyin Paşa da, Bekir tarafından daha önce katledilmiş olan üç yüz Safevî askerine karşılık olarak idam edildi.

Kuşatma üç aydan beri devam ediyordu; patlatılan humbaralar surlarda altmış gedik açmıştı; açlık ve dehşet yüzünden şehir halkının büyük çoğunluğu Safevî ordugâhına sığınmıştı. Daima babasının iki yüzlü siyaseti içinde yetişmiş olan Bekir'in oğlu bile babasına karşı düşmanla işbirliği yapmaktan çekinmedi. Şah Abbas'ın onu babasının yerine Bağdad valiliğine getire-

ceği vaadi ile 28 Kasım 1623 gecesi Bağdad'ın kapılarını Safevîlere açtı.

Bekir uykusundan, Safevî davullarının ve Şii müezzînlerinin sesi ile uyandığı vakit oğlunun kurbanı ve Şah Abbas'ın tutsağı olduğunu anladı. Bütün mahallelere dağılan tellâllar halkı sükûna davet ederek şöyle diyorlardı: «Bağdad Şah'ındır. Safevî Şah'ı bütün şehir halkını bağışlamıştır; pazarlar açılsın ve kimse komşusuna din veya ırk yüzünden kötü davranmasın.» Şah'ın bağışlaması ve hoşgörüsü, açlık ve dehşet şehri olan Bağdad'ı bir anda bolluk ve güven beldesi hâline soktu. Şah Abbas'ın gayesi şehirleri yok etmek değil, bir imparatorluğu yeniden kurmaktı.

Öğlen vakti Şah'ın önüne çıkarılan Bekir, oğlunu kendisini yargılamak ve cezalandırmak için hükümdarın yanında oturur buldu. Bu hayırsız oğul sözleri ve hareketleri ile babasına iyice hakaret eti, bizzat kendisinin yaptığı ihanet nâmına, babasının Osmanlılara ve Safevîlere yaptığı ihanetleri bir bir saydı. Babasının ölümüne sebep olan bu oğula, mükâfat olarak yine babasının serveti verildi.

VIII

Ancak Şah Abbas'ın yerleştirmeye çalıştığı bağış ve hoşgörü, şii olan Safevîlerin, Osmanlılar döneminde sünni olan Bağdadlılara karşı duydukları hassasiyetin üstesinden gelmeyi daha uzun müddet başaramadı. Cezalar ve din uğruna yapılan katliamlar fethedilen şehri kana buladı. Şehrin iki büyük camininin vâizleri olan Nuri ve Ömer Efendi'ler, Hz. Ömer ile Hz. Os-

man'ın adlarını kötölemeyi kabul etmediklerinden, boyunlarından bir palmiye ağacına asıldılar ve ölümlerinde herkesin bir payı oması için yobaz kafalı şiiiler tarafından canlı bir hedeî gibi yavaş yavaş tüfekle vuruldular.

Hayırsız oğlunun gözleri önünde demirden bir kafese konulan Bekir, altı gün, altı gece çeşitli işkencelere mâruz bırakıldı. Yedinci gün, yerin altında sakladığı hazinesinin yerini itiraf etmesi için kafesi ile bir yere asıldı ve altında ateş yakıldı. Babasının kafes içinde yavaş yavaş kızarmasını seyreden oğlu bir elinde kadeh durmadan cellâtları teşvik ediyordu. Sonunda Bekir, yanan zift ve kükürt dolu bir kayığa bindirilerek, Muhammed Ağa'ya lâıyk gördüğü cezaya çarptırıldı.

Bütün Bağdad halkı, bir başka ihanetle cezasını bulan hainin Dicle üzerinde can çekişmesini acıma duymadan seyretti. Yalnız Bekir'in oğlunun vahşetinden endişelenen Şah, ona babasının mirasını vaad etmiş olmasına rağmen, Horasan'a sürdü; cellâtlar, Göğ'ün ve Tabiat'ın intikamını almakta gecikmediler.

Bağdad işte bu şekilde Safevî hükmüne düştü. Şah Abbas daha birkaç gün şehirde kalarak İslâm büyüklerinin mezarlarını ziyaret etti. Ordusunu yollayarak Hafız Paşa'nın birliklerini Musul surlarına kadar kovaladı.

Tarihçi Peçevî'ye göre bir köpeğin efendisine karşı duyduğu sadakat Musul şehrini ve Osmanlı ordusunu kurtarmıştır. Bir Safevî askerine âşık olan bir Kürt kadını geceleyin sevgilisine surlardaki gizli bir kapıyı açmayı söz vermişti. Gece yarısı vaadini yerine getir.

mek için ayağa kalkıp kocasının başını balta ile parçalamaya hazırlanırken, tehlikeyi sezen köpek, kadının gırtlığına atladı ve onu yere düşürdü; havlamaları ile bütün muhafızları ayağa kaldırarak hem efendisinin hayatını, hem şehri ve hem de Türk ordusunu kurtardı. Bugün bile geleneklerin hâtırasına saygı için hâlâ muhafaza edilen o köpeğin mezarını Musul'un kenar mahallelerinin birinde görmek mümkündür

IX

IV. Murad, Sadrâzam Ali Paşa'nın sebep olduğu idamlar sayesinde kan görmeye ve zalim olmaya alışıyor-
du. Önce Sadrâzamlıkta gözü olduğundan şüphelenilen Mısır Beğlerbeği Mehmed Paşa idam edildi. İki gün sonra yeniçerilerin hoşnutsuzluğu sonunda kayınbiraderi Bayram Paşa'yı azletmek zorunda kalınca, onu Di-
van'a çağırıldı, yargılanmasını seyrettikten sonra kafasının vurulmasına şahit oldu.

I. Ahmed'in zenci haremağasının koruyucusu olan Kösem Sultan'ın ısrarları karşısında Sadrâzam, haremağasını sürgünde bulunduğu Mekke'den geri çağırıldı.

Dostları bu zenci haremağasından sakınmasını tavsiye ediyorlardı. Nitekim, eski itibarını bulan ve Şeyhülislâm ile işbirliğine girişen haremağası Mustafa Efendi bu uyarıları doğrulamakta gecikmedi. Sadrâzam'ın Padişah'tan Bağdad'ın düşmüş olduğunu, Abaza Paşa'nın isyanının genişlediğini, Safevîlerin yeni zaferler kazandığını, hazinenin boşaldığını, askerinin itaatsizleştiğini sakladığını açıkladı ve eyaletleri tam bir kargaşa-

lık içinde bırakırken, zulmü ile Saray'ı korku içinde tutan Sadrâzam'ı şikâyet etti.

Venediklilerin naklettiği rivâyete göre, gizlice Şeyhülislâm'ı Saray'a çağırın IV. Murad, Sadrâzam'ın kayınbabası için gerçekten makamını bırakmayı arzu edip etmediğini sordu. Hayretler içinde kalan Şeyhülislâm, Sadrâzam'a asla böyle bir konuda ümit vermediğini belirtti. Sadrâzamının sahtekârlığından ve ihtirasından artık emin olan Sultan Murad, hemen Saray'a çağırtdığı Ali Paşa'nın kafasını vurdurdu. Kasalarda nakit para olarak saklanan yediyüz milyon akçe tutarındaki Sadrâzam'ın serveti devletin hazinesinin eksliğini kapattı. İmparatorluğun başına gelen felâketlerin bir kısmının sorumlusu olan ve kendi yarattığı entrikaların altında kalan Mere Hüseyin Paşa da aynı gün boğduru-larak idam edildi. Ellibin düka altın değerinde olduğu tahmin edilen serveti temin edildiği yerlere iade edildi.

Padişahların eski imrahorlarından Saray'da yetişmiş olan Çerkez Mehmed Paşa isteksizliğine rağmen Sadrâzamlığa getirildi. Kudüs ve başka yerlerdeki dinî imtiyazların karşılığını almak için hristiyan devletlerin elçilerine ve himayesindeki kişilere bir barbarın kabalığı ile davrandıktan sonra, Abaza Paşa'nın isyanını bastırmak için hazırlanan ordunun başında sefere çıktı.

X

Abaza Paşa, IV. Murad devrinde de artık gayesini kaybetmiş olan Geç Osman'ın intikamı dâvâsını yürütüyordu. Tahta hâkim olan Sultan Murad, ağabeyinin bizzat en koyu intikamcısıydı; fakat isvan Karaman'ın

geleneklerine öyle derin kök salmıştı ki, âsî Türkmenlere göre Abaza Paşa'yı takip etmek için her bahane makbul geliyordu. Aslında başkaldırma doğrudan yeniçerilere karşıydı; âsîlerin kapılarını açan şehirlerde ve her yerde rastlanan yeniçeriler istisnasız, acımaksızın katlediliyordu.

Sivas'ta, Abaza Paşa'nın kendisinden daha zalim kumandanı Cafer tarafından ele geçirilen üç yeniçeri subayı develer üzerine bindirilmiş, sırtlarına saplanan yanan meşaleler altında halkın alkışları arasında teşhir ediliyordu. Sultan Osman'ın katlinden sorumlu tutulan yeniçerilerin, sipahilerin ve topçuların cesetleri, âsîlerin geçtikleri yolların kenarına yığılı kalıyordu.

Büyük bir taassupla efendilerine sadık olan altmış bin Türkmen'den meydana gelen Abaza Paşa ordusu yeniden Sivas üzerine yürüyordu. Karasu köprüsü önlerinde karargâh kuran âsîler durmadan eğitim yaparak Sadrâzam'ın ordusunu bekliyorlardı. Sivas Beğlerbeği Tayyar Paşa, Abaza Paşa'nın tarafını tutar gibi görünüyorsa da el altından Sadrâzam ile anlaşmıştı. Üstelik Abaza Paşa'nın kumandanlarından biri ile Abaza Paşa'nın arasını açmaya çalışıyordu. Cahil adamlara has bir safiyet içinde bulunan Abaza Paşa ise Kayserili bir şeyhin tesiri altında bulunuyordu, onun kutsal dâvâ olarak gösterdiği yolda ilerlemekte tereddüt etmiyor, günün birinde şeyh tarafından vaad edildiği üzere, devleti kurtaracak bir Sadrâzam olarak iş başına geleceğini umuyordu.

Abaza Paşa'nın yenilgisi, Sivas Beğlerbeği Tayyar Paşa'nın dalâverelerine inanmasıyla başlamıştı. Aslında kendisine sâdik olan kumandanının Bâb-ı Âli'ye sa-

tıldığına inandırılmıştı; tertiplediği bir yemek esnasında günahsız kumandanının kafasını vurdurdu. Sonra etrafındaki dalkavuklarının kışkırtmasıyla Yeniçeri Ağası'na tehditlerle dolu bir mektup yazdı; böylece Sadrâzam'ın ordusundaki yeniçerilerin büsbütün kendisine düşman olmalarını sağlayan gayri siyasi mektupta şöyle yazıyordu:

«Kardeşimiz ve efendimiz Kâhya,

«Askerlerini, Sâdrâzam'ın emrinde asi Abaza'ya karşı yürümeye teşvik ediyorsun. Bu, şüphesiz yeniçeriler için bir şeref meselesidir; fakat beğleri ve sipahileri niçin unutuyorsun? Cesaret! Padişah'ın ekmeğini hizmetlerin ile hak etmeye çalış! Eğer bu asil gayret sizi daha önce sarsaydı, padişahımızın katledilmesine sükûnet içinde seyirci kalmazdınız. Ne yazık ki kardeşleriniz sipahiler Divan'ın kubbesi altında en iyi yerleri beğenmediler ve tahsildârlık, yöneticilik gibi görevleri paylaştılar; size birşey kalmadı; sorarım size, aslında kardeşçe yardımlarınız olmasaydı, işin sonuna varabilirler miydi? İşte, İstanbul'un en zengin saraylarını yağmaladıktan sonra elinizde kalanlar! İslâmiyetin feiâketine sebep oldunuz. Eğer Sultan Osman sipahilerin kışlasına sığınsaydı, muhakkak ki kaderi başka türlü tecelli ederdi. Para yüzünden mi böyle davrandınız? Halbuki talihsiz padişahımız her birinize elli düka altını veriyordu. Sultan Mustafa'nın annesi Abaza ailesinden olup, benim akrabam olmasına ve iktidara gelmesine sevinmem gerekmesine rağmen, Tanrı şahidimdir ki, eğer silâhı elime aldıysam, bunu sadece haksız dökülen kanın intikamını almak için yaptım. Bütün askerlerini etrafına topla. Nasıl Nabuşodonosor, Hz.

Yahya'nın haksız yere dökülen kanının intikamını almak için yetmiş bin Yahudiyi kılıçtan geçirdiyse, ben de padişah'ın intikamını almak için yetmiş bin yeniçeriyi öldürmek istiyorum. Seni muharebe günü göreceğiz; dım edecekler mi? Daha önce bir atı bile besleyemeydim edecekler mi? Daha önce bir atı bilebesleyemeyecek durumda olan bu adamlar sayenizde bugün büyük topraklara sahiptirler. Çılgınlar! İhanetinizle padişah kaatilleri adından başka ne elde ettiniz? Halil Paşa, Yeniçeri Ağası iken ben onun imrahoruydum; bu yüzden genelkurmayda işlerin nasıl yürüdüğünü iyi bilirim; her emir Kâhya'nın başı altından çıkar; eğer cinayet olayında hiç bir payın olmadığını iddia ediyorsan ve buna sebep olanın sadece Davud Paşa olduğunu ileri sürüyorsan, o zaman kaatilleri teslim et!»

«Allah selâmet versin!»

Mektubu yüksek sesle yeniçerilere okuyan Kâhya, «İşte bir kibirli adam daha, eğer onu hareketlerinde serbest bırakırsak, bütün İmparatorluk'ta olduğundan daha fazla yeniçeriyi katledecek» dedi.

Yaşlı Çerkez Sadrâzam, kumandanlığa alışık olmadığı için Sadrâzamlığı ve serdarlığı, İran seferleri sırasında tanınmış Hafız Paşa'ya bıraktı. Hafız Paşa, Abaza Paşa'nın ırkıdan olup, onun eski bir arkadaşıydı; fakat mizacının bilinen doğruluğu sayesinde kimsede en ufak bir kuşku uyandırmadı. Abaza Paşa'ya dış bileyen seksen bin kişilik ordusu ile sefere çıktı ve Konya ovasında karargâh kurdu. Geçen zaman ve ihanetler âsîlerin ordusunu zayıflatırken, kendi ordusunu kuvvetlendiriyordu. Devlet adamlığı vasfını ordu kumandanlığı ile birleştirmişti; kargaşalığın üstesinden gelmek için beklemenin şart olduğunu biliyordu.

XI

Askerleri ise sebebini anlamadıkları durgunluğu yüzünden kumandanlarını itham ediyorlardı. Abaza Paşa'nın kişiliğinde şahsî düşmanlarını tepelemek istedikleri için sabırsızlanan yeniçeriler, birkaç defa hücum emri verilmeden düşmanın üzerine yürümek istediler. Hafız Paşa yalın kılıç askerlerin ilk saflarının önlerine çıktı ve zamansız gayret gösterenleri sindirdi. Abaza Paşa'nın başlıca kuvvetlerini teşkil eden Türkmenlerin tamamen âsilerden sırt çevirmesini bekliyordu. Nitekim, Osmanlı ordusunun daha ilk top atışları başlar başlamaz Tayyar Paşa ile Sadrâzam'ın tarafına sığındılar.

Abaza'nın eski silâh arkadaşları olan Kürtler ile Araplar bu duruma aldırmadılar; fakat başka bir olay paniğe kapılmalarına sebep oldu. Abaza Paşa savaşa katılmadan önce namazını kılariken, bir at uşağı tarafından tutulan atı bir silkinişte uşağın ellerinden kurtuldu ve dört nala Kürtlerin saflarına doğru koşmaya başladı. Liderlerinin atını boş olarak gören Kürtler, Türklerin ilk ateşleri sırasında Abaza Paşa'nın vurulduğunu sandılar ve liderleri ile dâvânın da kaybodüğünü sanarak dağılmaya başladılar. Ordusunun daha muharebeye girişmeden yok olduğunu gören Abaza Paşa, yedekte tutulan atlardan birine atladı ve Kürt savaşçıları ile kaçmaya başladı. Bütün yaya âsiler Hafız Paşa'nın eline düştüler ve eski isyanlarının cezasını hayatları ile ödediler. Kellelerden meydana gelen yığınlar bu bozgunun anıtları oldu. Kaçış esnasında ele geçirilen Abaza Paşa'nın karıları ve çocukları öldürülmediler

Erzurum'a varan Abaza Paşa ise son askerleri ile kaleye kapandı.

Hâlâ büyük bir şehre ve dağlık bir eyâlete sahip olan isyanın baş sorumlusunu cezalandırmak işini başka bir zamana bırakan Hafız Paşa Anadolu'yu temizlediğinden ve huzura kavuştuğundan memnun kalarak geri çekildi. Abaza Paşa'nın ailesini Erzurum'a yolladı, Bâb-ı Âli'ye tâbi olmasını sağladı ve Erzurum Reğlerbeğiliğini tevcih edeceğine söz verdi. O sırada Kırım'da başgösteren karışıklıklar acele İstanbul'a dönmelerini gerektiriyordu.

XII

Mehmed Giray ile Şahin Giray kardeşler, Han ünvanının Bâb-ı Âli tarafından Hanedan'larından başka bir prence verilmiş olmasından dolayı uzun zamandanberi Kırım Tahtı'ndan uzak tutuluyorlardı. Osmanlılar tarafından Yedikule zindanlarında mahpus tutulan Mehmed Giray ile Şah Abbas'a sığınmış olan Şahin Giray, haklarını aramak ve Kırım'ı ayaklandırmak için Nogay Türklerinden taraftar topluyorlardı. Bir derviş, Doğu İmparatorluğu'nun bir kuş adı taşıyan Giray Hanedanı'ndan birinin hükmüne geçeceği hakkında kehanette bulunmuş; Şahin Giray da bu derviş'te olağanüstü özellikler gördüğünden bu kehanete sıkı sıkıya bağlanmıştı. İki kardeş Bâb-ı Âli tarafından Taht'a geçirilen Han'a karşı birleşmişler ve onu hem Taht'tan, hem de ülkeden kovmuşlardı. Mehmed Giray, Han ünvanını alırken, kardeşi Şahin Giray, Kırım anayasasının gereği olarak Kalgay ünvanı ile onun emrinde Ülke'yi idare ediyordu.

Zulümleri kısa zamanda Kırım'da hoşnutsuzluğa ve ayrılıklara sebep olmuştu. İstanbul'a giden Rus elçilerini katlettirmişler ve Padişah için hazırlanan armağanlara el koymuşlardı. Lehistan'ı istilâ etmek bahanesiyle Kırım'da kalabalık ve güçlü bir ordu teşkil etmişlerdi; asıl maksatları, budala Padişah I. Mustafa'nın devrinde Edirne'yi kuşatmak ve ele geçirmektir. Taht'ta bulunan gölge Hükümdar'ın yarattığı karışıklıklardan istifade edeceklerini ve akrabalık haklarına dayanarak sönmek üzere olan Osman Beğ'in Hanedanı'nın yerine silâh zoruyla geçeceklerini açıkça söylüyorlardı. Her iki kardeşin de çocuğu olmadığı için eski Han'lardan Fetih Giray'ın gayrimeşru çocuğu olan bir prensi Nureddin olarak tâyin ettiler.

Bu tâyin ile, Taht'tan indirdikleri eski Han'ın taâretlerini da kendi dâvâlarına kazandırmak istiyorlardı. Ahmed Giray adındaki bu Nureddin'in soyu etrafında mevcut olan esrar perdesi, çoban milletleri büyülemeye yetiyordu. Eski Kırım Han'ı, geleneklerin gereği olarak Boğdan'lı asil bir Boyar'ın kızı olan prensesi rehin olarak almıştı; prensesin olağanüstü güzelliği karşısında ona hayran olmasına rağmen, babasına jâde edeceği güne kadar muhafaza edip bakması için prensesi Hacı Ahmed adında bir Hoca'ya emanet etmişti.

Fakat bir akşam Han, Kurul'unun yanından ayrılıp yatmaya giderken yakın arkadaşlarından biri, bâkire olarak bilinen Boğdan'lı prensesin bir oğlan çocuğu doğurduğunu, gülerek ve Han'ı tebrik ederek bildirdi. Bir Boyar'ın kızına karşı konukseverlikte kusur ettiğini îma eden bu arkadaşına fena halde kızan

Han, hemen ihtiyarın, prensesin ve çocuğun öldürülmesini emretti. Fakat, bu emir belki Han'ın aşkını gizlemek için yalancı bir hiddet gösterisi için verilmiş olsun, belki de gerçekten Hacı Ahmed idam emrini önseden duymuş olsun, ihtiyar, prenses ve çocuk kaçarak ortadan kayboldular. O zamandanberi Kırım'ın bozkırlarında çobanlar tarafından büyütülen çocuk, erginlik çağına kadar Mustafa adıyla anıldı.

Mustafa'nın gerçek veya tahmini babası Han'ı devirerek Taht'ı ellerine geçiren iki Giray kardeş, çocuğu çobanların çadırlarından alarak Saray'a getirdiler ve doğrudan ve kanunî vârislerin itirazına rağmen onu Nureddin olarak ilân ettiler. Hakkı yenen yeğenlerden genç Hasan Giray, Nureddin ile şiddetle çatıştı. Çocukça oyunlarından birinde, Hasan Giray Nureddin olan Mustafa'yı Boğdan'lı çoban ve kölenin piçi olarak çağırarak cüretinde bulundu. Bu lâkap Kırım Tahtı'nın genç vârisinin üzerinde kaldı.

XIII

Bâb-ı Âli kendisine tâbi prenslerin bir piçi Nureddin seçerek kendi kanlarına ihanet etmelerinden ve hattâ İstanbul Tahtı'na vâris olarak göstermelerinden fenâ halde alınmıştı. Divan Mehmed Giray'ı Han'lıktan azletti ve eski Han'ı tanıdığını bildirdi.

Mehmed Giray ile kardeşi bu karara şiddetle karşı çıktılar. Onları itaat altına almakla görevli Kapdân-ı Deryâ'ya, «Sizi Asya ve Lehistan'daki düşmanlarınıza karşı korumak için yüzbin Kırım Türkü'nü topladığımız şu sırada bizi sürgüne yollamanız adalete ve siyasete sığar mı? Bozkırdaki soydaşlarımız arabalarını

bağladılar, en ufak bir işaretle hareket edecekler. Biz, bozkırın bir ucundaki «Yurt»larımıza sürmenin zamanı mı? Kırım'ı terkettiğimiz vakit, burası kâfir Rusların eline düşerse, Kefe ile diğer kalelerinize hâkim olabileceğinizi sanıyor musunuz?»

XIV

Bütün bu itirazlara kulaklarını kapayan Kapdan-ı Deryâ yüzbin Kırımlı'ya ve müttefikleri binlerce Ukraynalı Kazağa karşı muharebeler vermeyi kabul etti. Sayıca çokluğun karşısında ezilen Osmanlılar, muharebe alanında ya tutsak, ya ölü olarak kaldılar. Tutsakların çokluğu karşısında Kırım çadırlarında bir Osmanlı'nın değeri bir çamçak boza'ya kadar düşmüştü.

Savunucularından yoksun kalan Kefe şehri Mehmed Giray tarafından işgal edildi. Kırım'ın bu limanını geri almak isteyen Kapdan-ı Deryâ, iki kardeşin ve Nureddin'in Hükümdarlıklarını kabul etmek zorunda kaldı. Ordusundan, filosundan ve toplarından geri kalanlar ile başı eğik bir şekilde geri döndü. Bu zafer Kırım'ın iki Hükümdarı'nın kibrini büsbütün arttırdı. Güvenlikleri uğruna, Hanedan'ın kanunî vârisleri ile bütün aşiret başkanlarını ve mirzaları öldürttüler. İki kardeşe düşman olan Kırımlıların başkanı Kantemir'in gebe karısı hafif ateşte yakıldı. Kantemir'i de Eflâk'a kadar kovaladılar. Fakat sonunda Kantemir, otuzbin Kırımlı, Boğdan'lı ve Eflâklı'dan meydana gelen ordusu ile Tuna kıyılarında Giray'ların ordusunu peşan etti.

Kırımlı prenslerin Kantemir ve Osmanlılara karşı yürüttükleri bu seferler sırasında, hem denizleri, hem

de karaları yağmalayan atlı göçebe veya korsan Kazaklar, Boğaz'ın Türkler eline geçmesindenberi ilk defa olarak İstanbul'un yakınlarına kadar geldiler.

Bir tarafa sapmadan her yönde manevra yapabilen iki provalı, iki dümenli yüzelli gemiyle gelmişlerdi. Her gemide yirmi kürekçi ve yirmi savaşı bulunuyordu. Daha önceleri nehir ve denizde aynı şekilde korsanlık yapan Ruslar, onlara nehir ağızlarında ve küçük tabî limanlarda saklanmasını da öğütlemişlerdi. Çok eski devirlendenberi İskitler, Ruslar ve Kazaklar yedi defa benzer seferlerle Karadeniz ve Boğaz limanlarını tehdit etmişlerdi. Karadeniz kıyılarını yakıp yağmaladıktan sonra, bu sefer müttefikleri oldukları Kırımîlardan cesaret alan Kazaklar Bizans devrinde olduğu gibi, şimdi de Osmanlıların yazlık sayfiye kasabası Büyükdere'yi yakmışlardı. Büyükdere'den yükselen alevlerin görüntüsü üzerine limanda demirli altıyüz kadırğa Boğaza doğru ilerlerken, kıyıdan onbin yeniçeri donanmaya paralel olarak ilerliyor, böylelikle korsanların karaya çıkmasını engelliyordu. Kazaklar ise filolarındaki gemileri hilâl şekline sokarak Büyükdere ile Anadolu kıyısı arasındaki geniş koyda cesaretle dizildiler ve onları Karadeniz'e sürükleyecek olan akşam rüzgârının çıkmasını beklediler. Yediyüz yıl önce, atalarının Rumlara dehşet salmak için ayak bastıkları kıyılardaki Boğaz Feneri'ni de gider avak yakmayı ihmâl etmediler.

Bir daha gelmelerini önlemek isteyen Türkler, İstanbul'un alınışı sırasında Haliç'i Fatih Sultan Mehmed'e kapatan meşhur zinciri Boğaz'ın ağzına geçirdiler.

XV

Hafız Paşa İstanbul'da kendini inandırdıktan sonra yirmibin yeniçeri ile Diyarbekir'e hareket etti. Yeni birliklerle güçlenen İran'a karşı ayaklanan Gürcüler'in Kafkasya'da otuzbin Safevî'yi katletmelerinden istifade eden Abaza Paşa galibi ordu, Bağdad'ı kurtarmak için Sefer'e çıkmıştı.

Yeterince topçu kuvvetinin olmayışından altı ay süren kuşatma Şah Abbas'a değerli başkenti kurtarma için gerekli zamanı sağlamıştı. Bağdad'daki Safevî garnizonu Şah'larının geldiğini görünce, onu üç gün, üç gece boyunca top ateşi ile selâmladı. Ertesi gün başlayan muhabere sonuç sağlamaktan ziyade, kanlı oldu. Şah Abbas'ın gizli tuttuğu onbin kişilik gözü pek Türk atlıları Osmanlıları her yerde perişan etti. Sipahi Ağası bile bu korkunç süvarisinin önünde duramayacağını anlayınca Yeniçeri saflarına sığındı. Zalim yeniçeriler Ağa'nın başını kurtarmasını sağlayan ayaklarını kestiler. Eline bir piyâde mızrağı geçiren Hafız Paşa Yeniçeri saflarının önüne geçti, ilâhî şarkılar söyleyerek Ordu'nun şerefini kurtardı. Onun sayesinde Safevîlerin kutsal süvari birliği son ferdine kadar imha edildi.

XVI

Bu zaferden sonra Şah Abbas ve Hâfız Paşa arasında sürdürülen müzakereler, yeniçerilerin sabrını taşııyordu. Ayaklanan askerler Sadrâzam'ın Otağı'nı başına yıktılar. Kargaşalık arasında askerleri tarafından yakalanan Hafız Paşa, Dicle kıyılarında İmam Kalesi

adında bir yere hapsedildi. Askerin isteklerine taraf-tar gözüken kumandanlarından Murad Paşa, Sadrâzam ilân edildi, Lâkin Hafız Paşa'nın bayraktarı Osman, asilerin bu kararına şiddetle karşı çıktı.

«Sadrâzam indirip, çıkarmak hakkını nereden buluyorsunuz? Bu Otağ Padişahı'mız Efendimizindir; onu savunacak bir kolum olduğu müddetçe Kutsal Sancak buradan dışarı çıkmayacaktır» dedi. Yiğit asker, Sancağı savunurken kolları kesildi, baltalarla parça parça edildi. Cesareti asilere pişmanlık verdi; yeniden Otağı kurdular, Sancağı eşiğine diktiler ve Hafız Paşa'yı getirerek ona sadakat yemini ettiler.

Bunun üzerine Sadrâzam onlara hitap ederek, «Bana, Bağdad surları önünde yenmeyi veya ölmeyi vaad eden askerlerim nerede?» diye haykırdı. Askerlerin düşünmesi için iki gün mühlet verdi; sonunda haykırışlar arasında anî bir çekilme için emir vermesi istendi.

«Uzun bir kılıcın varsa, hemen Bağdad'ı al! Yoksa derhâl Kızılbaşlar'ın önünden çekil!» diye bağırdılar. Buna rağmen Hafız Paşa surların altında açılan bir lâğımın neticesini almak için birkaç gün daha beklemek üzere mühlet aldı. Fakat ne yazık ki, ya ihmâlden, ya da ihanetten, lâğım daha surların altına gelmeden patladı ve surlara hiçbir şey olmadı. Dimdik duran surların görünümü üzerine ordu daha fazla bir hiddetle Sadrâzam'a karşı ayaklandı. Sadrâzam'ın Otağı, Hazine, yükler ve yiyecekler yağma edildi; toplar sökülerek Musul yolu üzerindeki İman Kalesi'ne götürüldü. Hem yeniçeriler, hem de Sadrâzam oraya sığınarak içinde buldukları kargaşalığa son vermek istiyorlardı.

Osmanlı ordusundaki düzensizliği ve ayaklanmaları duyan Şah Abbas, «kaçış halinde bir ordu ile müzakere yapılamayacağı» bahanesiyle barış görüşmelerini iptâl etti. İstanbul'dan getirilen ve kumlar arasında saklanan Sultan Süleyman'ın topu Şah'ın eline geçti ve İsfahan Sarayı'na yollandı. Kötü durumuna rağmen Hafız Paşa arkasından gelen Safevî kuvvetlerini karşılamak için geri döndü ve Bağdad'dan iki gün mesafede onları yenilgiye uğrattı. Zaferin kazanıldığı akşam, askeri isyana ve geri çekilmeye zorlayan Murad Paşa'nın başını vurdurdu. Bu zafer ve idam sayesinde Ordusunu salimen Musul'a kadar getirebildi.

Padişah kendisine yolladığı bir haberde, yeni kuvvetler yollayınca kadar Ordu'yu konaklatmasını ve Halep'te kışlamasını öğütledi. Hafız Paşa gibi aruz vezninde fevkalâde şiirler yazabilen genç Padişah bütün kış boyunca Sadrâzam'ı ile manzum haberleşme yaptı. Annesi Kösem Sultan, Saray'ın entrikalarına karşı oğlunun zihninde Abaza Paşa'nın galibini tutturmayı başarıyordu. Valide Sultan, dışta hâkimiyetini sağlayan, içte de edebî zevklerini okşayan bir Devlet adamına ilk defa rashıyordu.

IV. Murad imzasıyla siyasî ve kutsal konuları işleyen manzum mektuplar aslında Valide Sultan tarafından ihâm ediliyordu. İran'da olduğu kadar Türkiye'de de yaygın bir oyun olan satranç Sadrâzam ile genç Padişah arasında ilgi çekici yazışmalara malzeme oluyordu. Meselâ Hafız Paşa Padişah'a «Bana Atlı göndermek için Vezir'iniz yok mu?» diyor; Padişah da buna cevaben, «Şah demek için Atlı'nız yok mu?» diyordu. Valide Sultan'ın damadı ve Padişah'ın kayın-bira-

deri olması Sadrâzam ile İmparatorluk Ailesi arasında böyle edebî ve samimî yazışmalara izin veriyordu.

XVII

Ancak Ordu'da ayaklanma ve başkent'te ihtilâl alışkanlığı Valide Sultan'ın maharetine ve Sadrâzam'ın fedakârlığına hâlâ galebe çalabiliyordu. Halep Ordu'su yeniden Bağdad'a yürümeyi kabul etmiyor, ve İstanbul'daki birlikler her seferinde yeni bahaneler icad ederek Divan'dan mükâfatlar koparıyor, Padişah'ın tâyin ettiği kişilerin kellelerini istiyordu.

İran seferi sırasında İstanbul'da Sadrâzam'lık görevini yerine getiren Kaymakam Gürcü Mehmed Paşa, tecrübesi ve sadakati ile Padişah'ın gücü ve ışığı olmasına rağmen, yeniçerilerin kinini üzerine çekmişti. Askerlerin alçakça bir nankörlükle Kaymakam'ın başını istemelerine cesaretle kendisinin ve oğlunun başını ortaya koyan Valide Sultan'a rağmen, Gürcü Mehmed Paşa Sarayı'nın merdivenlerinde katledildi. Sekiz Padişah devrinde Divan'ın ve Ordu'nun en önemli mevkilerini işgal etmiş olan Gürcü Mehmed Paşa, yaşça küçük Efendisi'ni korumak uğruna seksen yaşında hayata gözlerini yumuyordu.

Gürcü Mehmed Paşa'nın kanı henüz kurumuştu ki, yeni bir dengesizlik örneği veren yeniçeriler bu sefer Kaymakam'ı öldürenlerin kellelerini istediler; Gürcü Mehmed Paşa'nın kanına girenleri katlettiler ve cesetlerini denize attılar. İçlerinden bir kısmı Şeyhülislâm'a giderek Sultan I. Mustafa'nın öldürülmesi için tetva isterken; diğerleri üçüncü bir ihtilâlin teminatı

için deli Padişah'ın muhafaza edilmesini talep ediyordu. Bazen bu Padişah'ın indirilmesinde katkıları olanları göklere çıkarıyorlar, bazen de, Davud Paşa'ya yaptıkları gibi, yargılamadan adaleti gerçekleştirmek istiyorlardı. Genç Osman'ın katledildiği gün Eski Saray'da Sultan Mustafa'nın Hatt-ı Şerif'lerini kaleme alan Çavuş boğazlandı ve cesedi Atmeydanı'na atıldı.

Çıkan ayaklanmaların bastırılması ancak yeni ayaklanmalar sayesinde gerçekleşiyordu; Ordu içinde patlak veren kargaşalıklar hemen Başkent'e sığıyordu. Erzurum Beğlerbeyliği verilen ve isyanın çekirdeğini hâlâ muhafaza eden Abaza Paşa, bütün otoritenin mahvolmasından istifade ederek kendine yeni taraftarlar kazanmak için çabalıyordu. Asileri memnun etmek için Sadrâzamlık'tan azledilen Hafız Paşa, şerefini kaybetmiş bir halde İstanbul'a döndü. Kapdan-ı Deryalık makamında ömür tüketmiş olan Halil Paşa, Abaza Paşa'nın bir zamanlar kölesi olmasından dolayı ona karşı saygı ve korku duyması yüzünden Sadrâzamlığa getirildi.

XVIII

Halil Paşa, Lehistan ile Kırım Hanlığı arasında mevcut anlaşmazlıkları hallettikten sonra, Anadolu'da Sefere çıkacak olan Sadrâzamların ilk konak yeri olan Üsküdar'da Otağı'nı kurdurdu. Sefer başlamadan önce, istisnasız herkes tarafından çok büyük bir din adamı olarak tanınan Üsküdar'lı Şeyh Mahmud'u tekkesinde ziyaret etti. Halil Paşa da ilk Sadrâzamlığı sırasında hayatını Şeyh Mahmud'un konukseverliğine borçluymuştu. Şeyh hakkında bir çömezın duyduğu saygıyı ve dinî bağlılığı duyuyordu.

Bütün Anadolu'nun Tımarlı askerleri Halep te Halil Paşa'ya iltihak ettiler. Halil Paşa, Abaza Paşa'ya bir mektup yazarak hemen Halep'e gelmesini buyurdu. Eski asinin kuşkulu davranışları, Halil Paşa'yı bir kumandan mı, yoksa bir düşman olarak mı göreceği hakkında Ordu içinde bir merak sebep olmuştu. Halil Paşa ona yazdığı mektubunda, «Askerler seni artık Serasker olarak görmek istemiyorlar; ayağını çabuk tut, gönüllü olarak bana katıl ki, hizmetlerinle Padişahımızın merhametine lâyük ol!» diyordu[^]

Halil Paşa'ya katılacak olan sadık Beğlerbeğleri -nin orduları Erzurum surları önünde karargâh kurmuştu. Kararsızlık içinde bocalayan Abaza Paşa, Erzurum'un kapılarını açıp açmamakta tereddüt ediyordu. Dışardaki paşalar ise Abaza'nın bu tereddüdü karşısında sinirleniyorlar, silâh zoru ile onu yola getireceklerini söylüyorlardı.

Hakkındaki şikâyetleri ve tehditleri öğrenen Abaza Paşa, Padişah'a sadık davranır gibi yaparak, Paşa'ların güvenini kazandı. Bir gece ansızın surların dışında karargâh kurmuş olan Ordu'nun üzerine saldırdı, uykusunda gafil avladığı altıbin yeniçeriye kılıçtan geçirdi. Seraskerlerden Dişlenk Hüseyin Paşa, gündüzün ıslanan elbiselerini kurutmak için çadırının dışına astığından yarı çıplak bir halde yalın kılıç atına bindi, kaçarken, Abaza Paşa'nın Kâhya'sı mızrağı ile onu boynundan ağır şekilde yaraladı.

Atından inen Abaza Paşa son nefesini vermek üzere olan Dişlenk Hüseyin Paşa'nın başını kaldırdı ve «Asil Paşa, eski islâh arkadaşım, ne olur gözlerini aç; bak oğlun hâlâ yaşıyor,» dedi. Dişlenk Paşa ancak dudaklarını kıpırdatabildi ve başı önüne düştü. Abaza

Paşa, yiğit kumandanın cesedini atının üzerine yerleştirdi ve Erzurum'a götürerek şanına lâyık bir türbe-ye gömdürdü. Aynı adamın kişiliğinde toplanan merhamet, ihanet, alicenaplık ve katliam, Homerus'un bir yandan ağlayan bir yandan kan döken kahramanlarını hatırlatacak derecede, Kafkasya'nın bu kahraman ve vahşi kavimlerinin bir özelliğidir.

Abaza Paşa bir yandan düşmanlarının kumandanını saygıyla gömerken bir yandan askerleri tarafından ele geçirilen diğer Paşa'ları ve yeniçerileri acımaksızın katlettiriyordu. Onbin askerden sadece biri serbest bırakılarak İstanbul'a bu yeni katliamı anlatmak üzere yollandı.

Halil Paşa birlikleri ile Halep'ten Erzurum'a gelerek katledilen askerlerinin ve kumandanlarının intikamını almak istedi. Eski kölesi Abaza Paşa, bütün çağrılarını cevapsız bıraktı ve şehrin kapılarını hiçbir surette açmadı. Bastıran kış Sadrâzam'ı kuşatmayı kaldırmaya zorladı; Tokat'a çekilerek ordusunu kışlatmak istiyordu. Karla kaplı dağ yollarında ordunun üçte biri soğuk ve açlıktan kırıldı. Bazen bütün bir bölük düşen çığların altında kalıyordu. Bu felâketler Sadrâzam'a karşı bütün İmparatorluk'ta itiraz seslerinin yükselmesine sebep oldu. Sadrâzamlıktan azledilen ve savaş yapmadan mahvolan ordusunun arkasından gelen Halil Paşa, İstanbul'a girmeden, üzgünlüğünden Üsküdar'da vefat etti. Her zaman olduğu gibi faziletleri çok sonra anlaşılabilen Halil Paşa, ülkesi için sadece büyük felâketlerin yaratıcısı olarak anılmıştır.

XIX

Padişah, Sadrazamlığa, o sırada Tokat'ta Erzurum'dan dönen ordunun kalıntılarına kumanda eden Diyarbakir Beğlerbeği Hüsrev Paşa'yı getirdi. Kan dökmeden hiçbir işin başarılamayacağına inanmış bir adam olan Hüsrev Paşa Boşnak'tı. Ordunun başlıca birliklerinin başlarında olan kumandanları idam ettirmekle işe başladı. İdamlar olurken çadırının önünde yüksekçe bir yere çıkıyor ve başından sonuna kadar nezalet ediyordu. Ordu'yu yeniden teşkil ettiği Tokat şehri, bu şekilde defterdar'ın, hazinedar'ın, Manisa Beğlerbeği'nin, kazasker'in ve Hânedan'dan olmasına rağmen Hacı Paşa'nın başlarının vurulmasına tanık oldu.

Kösem Sultan, birliklerin maaşlarının ödenmesi için Hüsrev Paşa'ya bir milyon akçe yollamıştı, ödenen maaşlar ile ihmâlin ölüm ile cezalandırılması birkaç hafta içinde Tokat'a, Mısır'dan Gürcistan'a kadar bütün beğlerin ve askerlerin koşup gelmesini sağladı. Üç günde alınan ikiyüzyirmi kilometrelik yol bütün Ordu'yu ve topçu birliklerini Erzurum Kalesi önüne yığdı. Bu çabukluktan ürken Abaza Paşa iç kaleye sığındı. Abaza Paşa'nın danışmanı Kayserili Şeyh, teslim olmaktan başka bir çıkar yol olmadığını göstermek bakımından, üzerinde bir kefen, boynunda bir ilmik olduğu halde Abaza'nın huzuruna çıktı. Abaza Paşa, askerlerini yanında muhafaza etmek şartıyla teslim oldu; Kale'den çıkarak, Hüsrev Paşa'nın biraz ilersinde karargâh kurdu.

Teslim şartlarına dokunmayan Hüsrev Paşa, Abaza

Paşa'yı İstanbul'a götürdü, Padişah'ın affını ka-

zandırdıktan sonra, bir nevi sürgün olacak şekilde Bosna Beğlerbeğliğine tâyin etti. Asî Paşa'nın cehaleti o derecedeydi ki, Bosna'nın Rumeli'nde mi, Anadolu'da mı olduğunu soruyor, Avusturya ile Bohemya'yı Macaristan'ın iki kalesi sanıyordu. Fakat at kullanmakta ve cirit oynamakta son derece usta olduğundan Padişah'ın takdirini kazanıyordu.

XX

Sınır boylarında Safevî ilerleyişinin durdurulması, Ordu içinde yeniden teşkilâtlanmaya gidilmesi, askerlerin ve Divan'ın kısa zamanda itaat altına alınması ve nihayet isyanın tamamen söndürülmesi ile Abaza Paşa'nın sürdürülmesi Hüsrev Paşa'yı milletin başına gerçek bir diktatör yapmıştı; Divan'da yönetime katılmıyor, doğrudan doğruya hükmediyordu. IV. Murad'ın ve Valide Sultan'ın gözdelerinden yeniçeri Kâhyası Malkoçoğlu Paşa bazen Hüsrev Paşa'nın emirlerine itiraz etmek cesaretini gösterirdi. Bir seferinde Sadrazâm'ın uygunsuz emirlerinden birini kaleme almayı reddettiği için yerinden azledilmiş ve basit bir köle o mevkiye getirilmişti. Padişah askerleri itaat altına almasını bilen Sadrazâm'ın her hareketini hoş görüyordu.

Kırım'da Taht'ı zorla ele geçirenlerden biri olan Şahin Giray, eski Han ve kumandanı Kantemir tarafından devrilince, doğru Lehistan'a kaçmıştı Bâb-ı Âli'nin suçluyu ısrarla geri istemesine rağmen Lehistan, onun temize çıktığını ileri sürerek isteği kabul etmedi.

Fransa'nın himayesinde olan din adamlarının da kışkırttığı katolikler ile Rumlar arasındaki dinî kav-

galar İstanbul'da Hıristiyan diplomatların yeniden faaliyet göstermeleri ile sonuçlandı. Başkent'te kurulan Rum basımevi saldırıya uğradı ve yağmalandı. İstanbul'daki bu karışıklıklardan sorumlu tutularak sürülen cizvitler, Naksos adasına yerleşip, Ege Adaları'nın ve Kudüs'ün dinî yönetimini ellerine geçirmeye çalıştılar. Adalarda sebep oldukları yeni huzursuzluklardan dolayı Sakız Adası'na hapsedilen Cizvitler, Fransa ile İspanya'nın bu tarikat hakkında yaptıkları ısrarlara rağmen, tamamen İmparatorluk dışına sürüldüler.

Macaristan, Boğdan ve Eflâk Tahtı'na, Dakların Kralı nâmi ile göz diken ve uyguladığı iki yüzlü siyaset yüzünden hem İstanbul'u hem de Viyana'yı zor durumda bırakan Erdel'in ırsî Prensi Bethlen Gabor'un ölümü, iki başkenti devamlı bir uyuşmazlık kaynağından kurtarmış oldu. Macar Hükümdar'ın ölümünden sonra Avusturya ile Bâb-ı Âli Sitvatorok anlaşmasını daha sağlam temellere oturtan Szoen Barış Anlaşması'nı imzaladılar.

XXI

O sıralarda onyedinci yaşına basan Sultan IV. Murat, Hafız Paşa'nın dersleri ile yeter derecede olgunlaşmış olduğundan annesi Valide Sultan'ın ve Harem'in gizli siyasî danışmanı Haremağası Mustafa'nın haddinden fazla uzayan hâkimiyetlerinden iyiden iyiye rahatsız oluyordu. Kendi isteğine karşı olarak annesinin, kızkardeşlerinden birini Kapdan-ı Deryâ Hasan Paşa'ya vermesi üzerine zor kullanarak Hasan Paşa'nın Harem'inden kızkardeşini kurtarmıştı. Birkaç gün sonra

zandırdıktan sonra, bir nevi sürgün olacak şekilde Bosna Beğlerbeyliğine tâyin etti. Asî Paşa'nın cehaleti o derecedeydi ki, Bosna'nın Rumeli'nde mi, Anadolu'da mı olduğunu soruyor, Avusturya ile Bohemya'yı Macaristan'ın iki kalesi sanıyordu. Fakat at kullanmakta ve cirit oynamakta son derece usta olduğundan Padişah'ın takdirini kazanıyordu.

XX

Sınır boylarında Safevî ilerleyişinin durdurulması, Ordu içinde yeniden teşkilatlanmaya gidilmesi, askerlerin ve Divan'ın kısa zamanda itaat altına alınması ve nihayet isyanın tamamen söndürülmesi ile Abaza Paşa'nın sürdürülmesi Hüsrev Paşa'yı milletin başına gerçek bir diktatör yapmıştı; Divan'da yönetime katılmıyor, doğrudan doğruya hükmediyordu. IV. Murad'ın ve Valide Sultan'ın gözdelerinden yeniçeri Kâhyası Malkoçoğlu Paşa bazen Hüsrev Paşa'nın emirlerine itiraz etmek cesaretini gösterirdi. Bir seferinde Sadrazâm'ın uygunsuz emirlerinden birini kaleme almayı reddettiği için yerinden azledilmiş ve basit bir köle o mevkiye getirilmişti. Padişah askerleri itaat altına almasını bilen Sadrazâm'ın her hareketini hoş görüyordu.

Kırım'da Taht'ı zorla ele geçirenlerden biri olan Şahin Giray, eski Han ve kumandanı Kantemir tarafından devrilince, doğru Lehistan'a kaçmıştı Bâb-ı Âli'nin suçluyu ısrarla geri istemesine rağmen Lehistan, onun temize çıktığını ileri sürerek isteği kabul etmedi.

Fransa'nın himayesinde olan din adamlarının da kışkırttığı katolikler ile Rumlar arasındaki dinî kav-

galar İstanbul'da Hıristiyan diplomatların yeniden faaliyet göstermeleri ile sonuçlandı. Başkent'te kurulan Rum basımevi saldırıya uğradı ve yağmalandı. İstanbul'daki bu karışıklıklardan sorumlu tutularak sürülen cizvitler, Naksos adasına yerleşip, Ege Adaları'nın ve Kudüs'ün dinî yönetimini ellerine geçirmeye çalıştılar. Adalarda sebep oldukları yeni huzursuzluklardan dolayı Sakız Adası'na hapsedilen Cizvitler, Fransa ile İspanya'nın bu tarikat hakkında yaptıkları ısrarlara rağmen, tamamen İmparatorluk dışına sürüldüler.

Macaristan, Boğdan ve Eflâk Tahtı'na, Dakların Kralı nâmi ile göz diken ve uyguladığı iki yüzlü siyaset yüzünden hem İstanbul'u hem de Viyana'yı zor durumda bırakan Erdel'in ırsî Prensi Bethlen Gabor'un ölümü, iki başkenti devamlı bir uyuşmazlık kaynağından kurtarmış oldu. Macar Hükümdar'ın ölümünden sonra Avusturya ile Bâb-ı Âli Sitvatorok anlaşmasını daha sağlam temellere oturtan Szoen Barış Anlaşması'nı imzaladılar.

XXI

O sıralarda onyediyi yaşına basan Sultan IV. Murat, Hafız Paşa'nın dersleri ile yeter derecede olgunlaşmış olduğundan annesi Valide Sultan'ın ve Harem'in gizli siyasî danışmanı Haremağası Mustafa'nın haddinden fazla uzayan hâkimiyetlerinden iyiden iyiye rahatsız oluyordu. Kendi isteğine karşı olarak annesinin, kızkardeşlerinden birini Kapdan-ı Deryâ Hasan Paşa'ya vermesi üzerine zor kullanarak Hasan Paşa'nın Harem'inden kızkardeşini kurtarmıştı. Birkaç gün sonra

yine enişmelerinden Kara Mustafa'yı kızkardeşinin gözleri önünde Haremi'nde boğdurtmuştu.

Bu anî idamlar Valide Sultan'ı bir hayli korkutmuştu. Oğlunun zulmünü eğlenceler, genç ve güzel cariyeler ve çeşitli armağanlarla bastırmak istedi. Sonunda akıllı Valide Sultan oğlu üzerinde yeniden etki kurmayı başardı.

XXII

Şah Abbas'ın ölüm haberi, Bağdad'ın geri alınması hakkında Divan'a cesaret ve ümit verdi. Hüsrev Paşa yüzellibin kişilik Ordusu ile Halep'e gitti. Yol boyunca sert davranışları ve idamları ile etrafa dehşet saçıyordu. Bütün hayatı boyunca Padişah'lara hizmet etmiş olan ve bir tek gün bile entrikalara karışmamış olan Konya Beğlerbeği Durmuş Beğ, hazinelerini Hüsrev Paşa'ya devretmesi için Sadrâzam tarafından zorlanmıştı. Zalim Sadrâzam'ın tehditlerine kulak asmayan seksen yaşındaki Beğ'in hizmetlerine aldırılmadan kafası vuruldu.

Ordunun önünde iki gün mesafede bulunan Defterdar Ebubekir'de katledildi ve serveti Ordu hazinesine devredildi. Serabad'a gelindiğinde Sadrâzam tarafından huzura çağrılan Kürt aşiret reislerinden Mir Muhammed başına gelecekleri anladığı için içine zırh giymişti. Hüsrev Paşa, aşiret başkanına hakaret ettikten sonra cellâda işaret etti. Fakat ölmeden önce Sadrâzam'ı da öldürmek isteyen Mir Muhammed kılıcını çekerek ileri atıldı; ikisinin arasına giren Kâhya'nın eli kılıç darbesinden koptu. Etraftan yetişip ge-

lenler Kürt'ü cansız yere serdiler. Aşiret diğer ileri gelenleri de silâhlı bir vuruşma sonunda tamamen imha edildiler.

XXIII

Şah Abbas'ın ölümü ile mücadelecî ruhlarını kaybeden Safevî Türkleri, yüzellibin Osmanlı'nın en zengin eyaletlerinde ilerlemelerine engel olamadılar.

Hasan Abâd'ın şahane Saray'ı bir kül yığını haline geldi; ilk Pers Hanedanları'nın tarihi başkent'i, Bâbil ile Sus şehirlerinin rakibi, «Bin bir Sütünlü» Camii ve meşhur İran'lı Şair Hafız'ın türbesi ile ünlü Hemedân kenti Sadrâzam'ın buyruğu ile kısmen yakıldı. Camilerin kutsal kubbeleri, saraylar, Hemedân Surları alevlerin ve Osmanlıların baltalarının etkisiyle yıkıldılar, mahvoldular. Sürekli bir bahar ikliminin tesiriyle enfes meyveler veren ağaçlar bile tahribattan kurtulamadı. Şehrin üzerinde günlerce tüten duman ve kül, komşu şehirlerde oturanlara, Hüsrev Paşa'nın tabiata bile zalim davrandığını öğretiyordu. İran tarihlerinde bu Sadrâzam'ın seferi, «Merhametsiz adamın seferi» olarak anılır. İskender, Cengiz Han ve Temir bile İran'ın hâfızasında ve toprağında bu kadar uğursuz bir iz bırakmamıştır.

Kösem Sultan'ın emri ile Bağdad üzerine yönelen Hüsrev Paşa ile ordusu, Ferhad ile Şirin'in ölümsüz aşklarına sahne olmuş olan dağlık Bağistan topraklarını aştılar. Efsanede yazılı olduğu gibi Ferhad tarafından sevgilisinin ayağına kadar süttten nehri getirecek olan oluğun açıldığı muazzam dağı hayranlıkla seyrettiler.

İran'ın bu bahçesini savunmak isteyen bir Safevî Ordusu son ferdine kadar imha edildi. Geri kalanlar Bağdad'a sığındılar. Hüsrev'in en değerli kumandanları ile ordusunun bir kısmı saldırılar sonunda öldüler. Bağdad bir defa daha Safevî İmparatorluğu'nu kur-tarıyordu.

Ümidini kaybeden Hüsrev Paşa, Hafız Paşa gibi, Dicle'yi aştı, arkasından köprülerini yıktırdı ve çölde perişan olmuş bir halde Musul'a erişti. Musul'a geldiği vakit, yenilgilerden sorumlu tuttuğu seraskerleri ve beğleri cezalandırmaya karar verdi; hepsini yemeğe çağırttı, salonda gizlenmiş cellâtlara verdiği emirle gelenleri katlettirdi. Ordudaki kayıplarından dolayı, Kırım'dan kırkbin savaştı istedi ve kışı Mardin'de geçirdi.

XXIV

Arka arkaya gelen yenilgiler ve idamlar hiçbir surette İstanbul'daki Saray eğlencelerini ve entrikalarını etkilemiyordu. Divan siyasî yollardan Erdel, Eflâk ve Boğdan meselelerini halletmeye çalışıyor, Erdel Tah-tı'na Macar asilzâdesi Rakoczy'nın seçilmesinden sonra ortaya çıkan durumu görüşüyordu. Kendinden önceki Hükümdar Bethlen - Gabor'u örnek olarak seçen Rakoczy de Dakların Kralı adı altında üç eyaletin krallığına göz dikmişti. Türkiye ve Avusturya ile yürüttüğü görüşmeler sırasında kâh bir müşteri, kâh şüpheli bir müttefik, bazen de azılı bir düşman olarak görünüyordu.

Lehliler ve Ruslar ile durmadan savaşan Kırım Hanlığı, sınırlarına çekilme ve birliklerini Hüsrev Pa-

şa'ya yollama buyruğunu aldı. Kırım ordusunun gayet yavaş hazırlanması, İran üzerine yapılacak ikinci seferi 1631 yılına attı. Hüsrev Paşa, Halep'te eli kolu bağlı beklediği için itibarını yitirmiş bir şekilde İstanbul'a döndü.

Padişahın ve Valide Sultan'ın gözdelerinden Hasan Paşa, Hüsrev Paşa'nın azledilmesini ve eski Sadrâzamlardan Hafız Paşa'nın bir defa daha Sadârete çıkmasını sağladı. Askerce sertliğine ve ordu içinde sağladığı itibara güvenen Hüsrev Paşa, padişahın emrine tevekkülle başeğmiş gibi yaptı, fakat el altından askerleri kıskırtmaya devam etti. İlk isyan Diyarbekir ve Halep'te patlak verdi; bütün Anadolu'ya yayılarak İstanbul kışlarına kadar sirayet etti. Asiler çadırlarını devirdiler ve kendilerini İstanbul'a sevketmesi için kumandanlarını sıkıştırdılar. Yanında yeğeni, arkasında bir avuç taraftarı ile Hüsrev Paşa âsilere öncülük ediyordu.

Tahrikler sonunda başı bozuk bir halde Atmeydanı'nda toplanan sipahiler ile yeniçeriler üç gün üç gece müddetle hainlerin başlarını istediler. Bu hainlerin arasında Hüsrev Paşa'nın azledilmesinde ve İran savaşlarında uğranılan yenilgilerin baş sorumluları sanılan Sadrâzam Hafız Paşa, Şeyhülislâm Yahya Efendi, Baş Defterdar Mustafa, Yeniçeri Ağası Hasan Paşa, Valide Sultan'ın dalkavuklarından Musa Çelebi vardı.

Başkaldıran askerinin bağıışlarından bütün harâm dehşet içinde kalmıştı. Dördüncü gün kapıları zorlanan Saray'dan içeri giren kalabalık taleplerinde devam ediyordu. Divan toplantısı yüzünden o gün öğleyin Saray'a gelmek zorunda olan Hafız Paşa'yı öldürmek için hazırlanmışlardı. Durumu öğrenen dostları Sadrâzam'a düş-

manlarının kucağına gitmemesini söyledi. O ise, «Hayır, bu gece rüyâmda kaderimin sonunu gördüm; ödevim uğrunda ölmekten korkmuyorum,» dedi.

Atıyla kalabalığı yararak içeri girdi; etrafını çevreleyenler atını tekmelemeye, elbiselerini yırtıp, sağına soluna vurmaya başladılar. Tam öldürüleceği sırada yetişen Saray muhafızları, Sadrâzam'ı yarı çıplak, kan revân içinde âsilerin elinden aldılar ve Saray'ın içine kaçırdılar. Yüzündeki kanı ve tozu temizledikten sonra, bostancılardan bir sarık aldı, başına koydu ve padişahın huzuruna çıkarak, âsilerin isteğine uymasını ve hemen kendisini azletmesini salık verdi.

Padişah, sadrâzamına, «Haydi git ağam, Tanrı seni korusun! Artık kimseyi sakınamam!» dedi. Hafız Paşa gizli bir kapıdan Saray'ın bahçesine çıktı, kıyıya indi ve Üsküdar'a kaçmak üzere hazır bekleyen kayığa bindi.

XXV

Yeniçeriler tarafından çağrılan padişah, Divan odasının eşiğinde gözüktü. Vezirleri ile hizmetkârları çevresinde birbirlerine sokulmuş duruyorlardı. Sultan Murad ile en yakınındaki askerler arasında, sık sık anlamsız haykırışlarla kesilen bir konuşma oldu.

«— Padişahınızdan ne istiyorsunuz?»

«— Vezirlerinden ve dalkavuklarından on yedisinin başını. Ya onları hemen teslim edersin, ya da sen bilirsin.»

Kulakları sağır eden gürültüyü ve tehditkâr hareketleri kastederek IV. Murad devam etti. «— Benim söyleyeceklerimi işitemeyeceksiniz; benimle görüşmek

ve anlaşmak için çağırmadınız mı beni?» Sonra böyle bir manzarayı görmemek için hiddetle arkasını döndü. İçoğlanları hemen askerlerle hükümdarın arasına girdiler ve Saray'ın dış kapılarını kapadılar.

Gittikçe hiddetleri artan askerler, «— On yedi kelleyi isterük! Yoksa sen de Genç Osman gibi tahttan inersin,» diye bağırmaalarına devam ettiler.

Saray'ın içinde ileri sürülen teklifler, dışarıdaki karışıklığı ve baskı havasını aratmıyordu. Hafız Paşa'nın düşmanları vezirlerin arasına sızmıştı. İçlerinde en fazla itimat telkin edeni Recep Paşa, sözüm ona ızdırap çekiyormuş gibi padişahın huzuruna çıktı ve çok eski devirlerden beri padişahların hukuk, siyaset ve gerekliliği uğrundan yararlı kullarının bile kellelerini fedâ ettiklerini, aksi takdirde Sultan Osman'ın âkibetine uğranılacağını hatırlattı.

Gündüzleyin âsilere gösterdiği müsamaha sayesinde en sevgili dostu Hafız Paşa'yı affettireceğini sanan padişah, geceleyin Üsküdar'a haber salarak Hafız Paşa'nın acele Saray'a dönmesini istedi. Henüz tehlikeyi atlatmış olan Hafız Paşa, efendisinin isteği üzerine geri dönmekte tereddüt etmedi. Aceleyle karşıya geçti, Saray'ın gizli bir kapısından geçerek, düşmanlarının kızgınlığına veya merhametine göre ölüm veya hayat bulmak üzere padişahın huzuruna çıktı.

Avludaki kalabalığın bekleme sessizliğini farkedemeyen padişah, hiddetin geçtiğini veya tesirini kaybettiğini sandı. Bitişik odalardan birine geçti, tahtına oturdu ve kapıları açtırarak, âsilerin mahkeme heyetini teşkil edenlerin içeri alınmasını, onlarla konuşarak anlaşacağını söyledi.

Vaktin bir hayli ilerlemiş olmasından duyduğu heyecan, annesi ve kendisi için hissettiği endişe, tahtın arka tarafında bir perdenin arkasından duran Hafız Paşa'ya duyduğu merhamet, yüzünün solukluğu, hareketleri, konuşma tarzı, hattâ göz yaşları, eğer kin acı-maya müsaade etseydi, mutlaka âsilerin gönlünde merhamet uyandırırdı. Askerlerine yalvardı, Sultan Osman'ın katli olayının hem imparatorluğa, hem de orduya nasıl bir acı hâtıra ve pişmanlık verdiğini belirtti, isteklerine uyarak sadrâzamı azlettğini, arkadaşlarını yanından uzaklaştırdığını, artık intikam almanın gereksiz olduğunu anlattı; savunmasız rakiplerine karşı merhametli davranmalarını, onları cezalandırmanın alçaklık olacağını hatırlattı. Onlara gençliği ve gelecekteki itibarı adına, nankörlük ve haksızlıkla dolu bir saltanat dönemini kanla kirletmemelerini söyleyerek bir defa daha yalvardı.

Bu sözler üzerine odada ve avlularda bazen olumlu, bazen de olumsuz mırıltılar yükseliyordu; en yakında olanlar içinde buldukları durumdan üzünlük ve pişmanlık duymaya başlarken, arka tarafta olanlar fedakârlığın yavaşlığı karşısında sabırsızlanıyor ve lânet ediyorlardı. Sultan Murad hâlâ konuşmak niyetindeydi ki, gürültüden ve yüzlerdeki ifadeden daha fazla direnmenin gereksizliğini ve tehlikesini sezen Hafız Paşa, ölüme hazırlanmak için abdest aldı ve namazını kıldı; sonra kendisini kalabalığın bakışlarından gizleyen perdeyi boydan boya açtı. Başındaki bostancı sarığına rağmen hemen askerler tarafından tanındı. Padişahın ayaklarına kapandı, sonra büyük bir karara varmış insanların heyecanı içinde ayağa kalktı ve sert bir sesle şöyle konuştu:

«— Yüce padişahım, saçının bir teli için Hafız gibi bin kulun can versin! Yalnız senden rica ediyorum, bana elinle veya hizmetkârlarınla vurma ki, şehit olayım ve kanım onların başının üstüne dökülsün. Ruhsuz bedenimin Üsküdar'daki türbeye gömülmesini de lütüflarınıza arz ediyorum.»

Tekrar eğildi yeri öptü, âsilere doğru dönerek mırıldandı, «Bismillâhirrahmanirrahim! Biz Tanrı'dan geldik, O'na dönüyoruz...»

Padişahın hıçkırıkları, içoğlanlarının göz yaşları, vezirlerin öne düşen bakışları ve kederli ifadeleri bu fedakârlığın zaruretini ve utancını gösteriyordu. Silâhsız olmasına rağmen Hafız Paşa, eski Serdar'larına eli ile dokunmaya cesaret eden bir sipahiye bir vuruşta yere serdi; hemen kılıçlarını çeken diğerleri, aynı sanda Paşa'yı on yedi yerinden yaraladılar. Yere düşen cesedi önünde çömelen yeniçerilerden biri Hafız Paşa'nın kafasını kesti ve o günün ganimeti gibi kalabalığa doğru gösterdi. İçoğlanları başsız cesedin üzerine yeşil bir örtü örttüler ve Üsküdar'daki türbeye gömülmesi için sahilde bekleyen kayığa götürdüler.

Saray'ın iç kısmına geçen padişah, «Ne Tanrı, ne peygamber, ne de padişah korkusu bilmeyen, rezil, alçak kaatiller,» diye bağırdı, «eninde sonunda sizleri bekleyen haklı intikamı tadacaksınız.»

Âsiler tarafından ikinci kurban olarak istenen Yeniçeri Ağası Hâsan Paşa, kendisini almaya gelenleri imha eden bir avuç sadık yeniçeri sayesinde kurtuldu; baş defterdar karışıklıklardan istifade ederek kaçtı;

Şeyhülislâm'ın azledilmesi, yerine göz dikenlerin ihtirasını tatmin ettiği için hayatının kurtulmasına sebep oldu.

XXVI

Sadrâzamın dökülen kanı ve yüksek mevkilere isyanın teşvikçilerinin geçmesi herşeyi sükûnete kavuşturmuş gibiydi. Bu kanlı olayın kışkırtıcılarından olan Recep Paşa ihtirasının en son kademesine erişmişti; yerine göre iş birliği yaptıklarını ya terk ediyor, ya da destekliyordu.

Bu karışıklıkların başlıca yaratıcısı veya bahanesi olan Hüsrev Paşa, sonucu Konya'da beklerken, Recep Paşa tarafından haremın öc alma duygusuna ilk kurlan edilen oldu. Diyarbakir Beglerbeğliğine atanan Murteza Paşa, giderken Konya'ya uğrayacak ve Hüsrev Paşa'yı padişahın buyruğu üzerine idam edecekti. Bu hizmetine karşılık, Hüsrev Paşa'nın serveti kendisine verilecekti.

Bu arada Recep Paşa, el altından yolladığı bir ulakla Hüsrev Paşa'yı tehlikeden haberdâr etti. Konya'daki cvine kapanan Hüsrev Paşa emrindeki askerlerle evinin etrafını sardırttı. Şehrin kadılarına âsi Paşa'nın idam fermanını gösteren Murteza Paşa, top ateşi ile evi yıkmaya başladı. Hasta olduğunu iddia eden Hüsrev Paşa, kâhyası Macar Ali'yi Murteza Paşa'ya göndererek, padişaha itaat edeceğini, kendisi ile görüşmek üzere Murteza Paşa'nın evine gelmesini rica etti. Bir yere gizleyeceği çavuşları Murteza Paşa'nın üzerine atılacaklar, onu öldürdükten sonra idam fermanını alacaklardı.

IV. Murad'ın intikamını almaya yemin etmiş olan Murteza Paşa bu çağrıda bir tuzak kokusu sezdi. Kâhyası Zülfikar ile idam fermanını Hüsrev Paşa'ya gönderdi. Murteza Paşa tarafından, padişahın fermanı yerine getirildiği takdirde, Hüsrev Paşa'nın servetinin bir kısmı Konya halkına vaad edilmişti. Halkın da kendisini terkettiklerini gören Hüsrev Paşa, fermanı okuduktan sonra tevekkül ile ölüme razı oldu. Namazını kılip, göz yaşları arasında Tanrı'dan merhamet diledikten sonra boynunu yağı kemende uzattı. Yüzbin dükkâ altınından fazla tutan serveti ile zengin koşumlarına el kondu. Padişahın vaadine rağmen Murteza Paşa bu servetin bir kuruşuna bile dokunmadı. Hepsini padişaha yollandı. Onu mükâfatlandırmak isteyen IV. Murad, ona, Hafız Paşa'nın dul evdeşini verdi.

XXVII

Hüsrev Paşa'nın idamı ve hazinesi ile atlarının İstanbul'a gelmesi Kapıkulu askerinin yeni bir isyanı için uygun zemin hazırlıyordu. Kendi istikbali için endişe duyan Sadrâzam Recep Paşa, gizlice askerlere haber yollayarak, padişahın gözdelerinden Musa, Yeniçeri Ağası Hasan Paşa ve eski defterdar Mustafa Efendi'nin padişahın teveccühünü hâlâ kazanmaya devam ettikleri müddetçe, Hafız Paşa'nın kaatilleri üzerinde haremın intikamının kol gezmeye devam edeceğini bildirdi. Bu kışkırtmalar sonunda dükkânlar kapandı, halk ve asker sokaklara dökülerek adı geçenlerin başlarını istemeye başladı. Bu ilk günün akşamı İstanbul'a düşmeye başlayan kar, kalabalığın hemen dağılmasına yetti. Ertesi gün daha kalabalık bir şekilde

toplanan âsiler Saray'ın dış avlularını işgal ettiler, yine haykırışlarla üç kişinin başını istemeye devam ettiler; bu sefer ileri sürdükleri bahanede o kişilerin padişahın kardeşlerinin hayatlarına kastettiklerini ileri sürüyorlardı.

Geçen sefer olduğu gibi Saray'ın içinden çıkan IV. Murad, kalabalığın önünde hesap vermek ve yalvarmak durumuna düştü. Hafız Paşa'nın öldürülmesinden beri Hasan Paşa ile defterdarın nereye kaçıp saklandıklarını bilmediği hakkında yemin etti ve boğduruldukları iftirasına karşı kardeşleri Bayezid, Süleyman, Kâzım ve İbrahim'i âsilere gösterdi.

Annelerini endişe içinde bırakacak şekilde dairelerinden alınan şehzadelerin en yaşlısı âsilerin başlarına şöyle hitap etti:

«— Bizden ne istiyorsunuz? Bırakın, sarayımızda sükûn içinde yaşayalım; adlarımızı söylemekten çekinin, çünkü masum başlarımız üzerine kuşku çekeceksiniz. Tanrı'dan korkmuyor musunuz? Efendiniz padişaha saygı duymuyor musunuz? Siz olmadan da Tanrı bizleri korur.»

Bu ithamlar halkı yumuşattı; dört şehzade dairelerine götürüldü. Ayaklanma bastırılmış gibiydi; lâkin Sadrâzam Recep Paşa, içerde danışman, dışarda kışkırtıcı olarak çifte oyun oynuyordu. IV. Murad'a baş vurarak Musa Çelebi'yi kendi muhafazasında evine yollamasını, böylelikle askerlere ona duyduğu sevgiyi göstermesini, ancak bu şekilde âsilerin Hasan Paşa ile defterdarın kellelerini istemekten vazgeçebileceklerini anlatmaya çalıştı. Musa Çelebi'nin ve kendi başı üzerine ne isyancıların iyi davranacağı hakkında yemin etti.

Sultan Murad, bir kardeş gibi sevdiği arkadaşının hayatını bu şekilde tehlikeye atmayı doğru bulmuyordu. Kahraman Canbulâd'ın oğlu olan Kapdan-ı Deryâ'nın da aynı şekilde ısrar etmesi üzerine sonunda Musa Çelebi'yi yollamaya karar verdi. Kapdan-ı Deryâ'ya Sadrâzamdan daha fazla itimat ediyordu.

«— Kabul ediyorum, fakat bilin ki sizler burada dostum için rehinesiniz ve eğer Musa'nın bir kılına bir şey olacak olursa kellelerinizle ödersiniz» dedi. Musa Çelebi, Sadrâzam'ın sarayına yollandı.

Fakat henüz Saray'a gelmişti ki binayı saran Kapıkulu askerleri ve bir kısım halk, Musa Çelebi'nin kendilerine teslim edilmesini istemeye başladılar. Musa'yı yanına çağırın hain vezir, «Bak evâdım, senin ve benim gibi bin hayat padişahımızın hayatını kurtarmak için önemsiz kalır. Ümidimizi kaybetmeyelim, âsilerin ne istediklerini öğrenmeye çalışalım,» dedi.

Yanında zavallı delikanlıyı âsilerin içine götüren Recep Paşa, uşaklarına Musa'yı âsilerin üzerine itmelerini emretmişti. Bu emir yerine getirildiği anda binlerce kılıç ve hançer genç Musa Çelebi'yi parça parça etti. Hilekâr vezir de sanki durumdan dehşete düşmüş gibi bağırıp çağırıyor, güya padişahın arkadaşını kurtarmaya çalışıyordu.

Aynı gün Bebek'teki şahane köşkünde ele geçirilen Hasan Paşa bin bir hakaret ve işkence arasında Atmeydanı'na götürüldü, boğazlandıktan sonra ayaklarından bir çınara asıldı, günlerce orada kaldı. Birkaç gün sonra, para ile kandırılan uşakların sayesinde yakalanan defterdarın da, Recep Paşa'nın emriyle kafası vuruldu ve hâlâ Hasan Paşa'nın cesedinin asılı olduğu çınara asıldı.

Sadrâzam tarafından hoş görülen hattâ teşvik edilen böyle cinayetler IV.-Murad'ın tahttan indirilmesinin ve belkide katledilmesinin habercileri gibi gözüküyordu. Recep Paşa doğrudan doğruya ihanet etmeden padişaha çok hakaret etmişti; şhzadelerden birini tahta çıkararak, kendi iktidarını teminat altına alacağını açıkça söylüyordu.

Kapıkulu askerlerinin ve ayak takımının her yaptığı edepsizliğe ses çıkarmayarak onların gözdesi hâline gelmişti; subayların askerler tarafından katledilmesi, kışlaların günlük eğlencesi olmuştu. Ağalarını idam isteyen cebeciler, sipahiler tarafından alaya alınıyorlar, idam edilecek olan ağanın Musa, Hasan ve Mustafa ile aynı çınara asılamayacağını söylüyorlardı. Sırf bu inatlaşma yüzünden cebecilerin yeniçerilere gösteriş yapmak kaygusuyla ağaları Yiğit Sahip'i katlettikleri söylenir. Askerleri taklit eden ayak takımı, şehrin başına tam bir belâ kesilmişti. Cinayetlerin fazlalığı halkı pişman ederken, sevdiği arkadaşının kaatilinden intikam alma duygusu padişaha sonsuz bir gayret vermişti.

Aslen Rum olan Kösem Sultan, kimseye belli etmeden Recep Paşa'nın yakınları gibi gözüküp aslında ona ihanet etmeye hazır olan kendi milletinden iki vezir ile iş birliği yapıyordu. Âsiler tarafından Bâb-ı Âli'nin en yüksek mevkilerine çıkarılmış olan bu iki Rum, Yeniçeri Ağası Köse Mehmed ile vezir Rum Mehmed Paşa idi. Her ikisi de, durumlarını sağlamlaştırmak isteyen ihtiraslı insanların karar kıldıkları çizgiyi gayet iyi tanıyor ve Valide Sultan ile padişahın şükran borcunu kazanmayı, ne idiği belirsiz kalabalığın oynak

lütfuna yeğ buluyorlardı. Bir ayaklanma sonunda yükseldikleri mevkiye, sadakat göstererek yerleşmek istiyorlardı. Padişahın, Sadrâzâmın şahsında anarşiyi yok edecek darbeyi vurması için halkın sırt çevireceği ve askerlerin de bıkaçağı bir zamanı dört gözle kollayarak Kösem Sultan ile gizli bir haberleşme sistemi geliştirmişlerdi.

Bu önemli zaman gelip çatınca, Valide Sultan oğluna işaret verdi. İntikam arzularıyla yanan IV. Murad, darbenin daha sağlam olması için hazırlıklarını büyük bir gizlilik içinde yürütüyordu.

18 Mayıs 1632 günü akşamı Divan toplantısından sonra aceleyle Saray'a çağrılan Recep Paşa hemen efendisinin hizmetine koştu. Saray'ın bekleme salonuna alındıktan sonra haremağaları, padişahın kendisi ile tek başına görüşeceğini söyleyerek, Sadrâzâmı yan tarafta küçük bir odaya aldılar.

İçeri girer girmez, odada hazır bekleyen haremağalarının ve dilsizlerin yüz ifadelerinden, zaten gut hastalığından muzdarip olan ayakları üzerinde sendeledi. Odanın bir ucunda oturan padişahı gözden gizleyen perde ağır ağır kalktı; IV. Murad tahtının önünde ayakta duruyordu; kararlı ifadesi ve duruşu, on beş yaşında iken söylediği ve kini belirtmek için Osmanlılar arasında ata sözü haline gelen «intikam gecikir, fakat asla yaşlanmaz,» sözünü hatırlatacak şekildeydi.

Bir anda IV. Murad'ın hâfızasından hain vezirinin iktidarına güvenerek kendisine nasıl hakaret ettiği ve zorbalıkla hâkim olmaya çalıştığı canlandı. Bir seferinde ayaklanan birliklerin önüne çıkması istendiğinde

genç padişah tereddüt etmişti; küstah Sadrâzam bunun üzerine, «Haydi padişahım abdest alın da öyle çıkalım» demişti. Türklerde «ölüme hazırlan» demekle aynı anlamı taşıyan bu cümle, hâlâ IV. Murad'ın hâfızasında bir cellâdın uğursuz kelimeleri olarak yankılanıyordu. Aynı şekilde küstah Recep Paşa'dan intikamını alacaktı.

«Gel bakalım, topal zorbabaşı,» diye hitap etti. Sadrâzam rahatsızlığından ve hayretinden eşikte dona kalmıştı.

Birden içinde bulunduğu durumu kavrayan Recep Paşa, padişahı af dilemeye, suçsuz olduğuna dair yeminler etmeye başladı.

Padişah hiç bir sözünü dinleliyordu; birden, «kes sesini; hemen abdestini al, kâfir!» diye gürledi; sonra akağalarına dönerek, «Bu hainin kafası hemen kesile!» diye buyurdu.

Herhangi bir şekilde idam olayının önceden duyulmasına engel olmak için cellâtlara bile haber verilmemişti. Akağaları cellâdın görevini üzerlerine aldılar, Sadrâzamın kafasını vurdular ve cesedini Saray'ın kapısında bekleyen hizmetkârlarının, dalkavuklarının ve işbirlikçilerinin üzerine attılar.

İntikamın cüreti Sadrâzamın taraftarlarını sindirdi; başlarının birden bire kaybolduğunu farkedince, sıranın kendilerine gelmesinden korktular. Enselerinde, Recep Paşa'yı vuran palanın soğuk temasını hissederek dehşet içinde kaçıştılar. Bu defa, ölmek veya hüküm sürmek hususunda kesin karara varmış olan padişah, âsilerin nefes almasına fırsat vermedi. Kendinden, kamu oyundan, Divan'da Rum Mehmed Paşa'nın desteğinden ve kışlalarda Yeniçeri Ağasından emin olan

padişah, Kösem Sultan'a son derece bağlı olan Tabanı-yası Mehmed Paşa adında bir Arnavud'a devletin mü-hürlerini verdi. Bütün birlikleri Atmeydanı'nda topladı, kendisi Orta Camii'nin önünde yüksek bir yere kurulan tahtına oturdu, etrafına asker ve halk üzerinde etki sahibi olan vezirleri, paşaları, ağaları, kadıları, imamları ve ulemâyı topladı; ilk günden yeniçeriler ile sipahileri birbirinden ayırmak için, bir tarafı met-hetmeye, diğer tarafa ise ithamlarda bulunmaya bağladı. Sonra Sadrâzamına hazırlattığı ve sipahilerin kanunsuz şekilde sahip çıktıkları mevkileri ve hakları ulemâyâ devreden bir yasayı okuttu.

«Eğer sipahilerim uysal ve pişman iseler, içlerinin suçsuz olan bir kaç yiğiti bana göndererek affımı ve merhametimi isterler,» dedi.

Sonra yeniçerilere hitap ederek, müminleri Tanrı'ya, peygambere ve hükümdara itaate mecbur kılan Kur'an-ı Kerim'in sûresini okudu ve onları tahtın sarılmaz askerleri olarak niteledi.

Şair olduğu kadar iyi bir hatip de olan IV. Murad, bazen kudretsiz kalmış fakat asla iradesini ve vekarını kaybetmemişti. Halkın önünde âsilerle her türlü işbirliği yapmış görünmekten kaçınan ve devletin başına gelen felâketlerin müsebbibi olarak gösterilmekten usanan sipahiler, padişahın sözleri üzerine kalpten kendisine bağlandılar.

«Padişahın düşmanları bundan böyle bizim de düşmanlarımızdır, artık âsileri korumayacağız,» diye hep bir ağızdan haykırdılar.

Sonra Şeyhülislâm'ın elleri arasında tuttuğu Kur'an-ı Kerim üzerine tek tek gelerek bağlılık yemini ettiler.

Sipahi ocağının eski askerleri padişahıtan af dilemek için yanına geldiklerinde, idam edilmek korkusuyla titriyorlardı. IV. Murad, sipahileri korkutmakla yetindi.

Küçümseyici bir tebessüm ile sipahilere dönerek, «Sizler garip bir askersiniz, lâf anlamamakta direnir, adaletten kaçarsınız; bütün devlet içinde sayınız kırk bini geçmez iken, beş yüz kadar olan yüksek mevkileri ele geçirmeye çalışırsınız. Aşırı istekleriniz ve haraçlarınızla İmparatorluğu sarstınız ve kanını kuruttunuz. Mevki hırsı aranızda kötülerin sayısını arttırdı; bunlar sizler gibi eski sipahilerin öğütlerine kulak asmadılar, durmadan halka eziyet etmeye, vakıfları soymaya ve kendilerini zorbalık ile âsiliğin lânetli şöhretleri olarak tanıtmaya devam ettiler» dedi.

Temsilci olarak gelen sipahiler kendi ocaklarında baş gösteren zorbalıktan asla memnun olmadıklarını, fakat kötüler bastırmak için güçlerinin yetmediğini belirttiler. Padişah onları da Kur'an-ı Kerim üzerine sadakat yeminine çağırdı.

Âsilerin tamamen bastırılmasından sonra adaletin sesini duyurmaya başlaması üzerine kazaskerler ile eyalet beğlenbeğleri âsiler tarafından sebep olunan zarar, ziyanın tesbitine başladılar.

Anadolu'da bir kentte kadılık yapan bir Arap, askerlerin zorbalığından o kadar zarara uğramıştı ki, kalkmış padişahın huzuruna çıkmış başı bozukların kendisine istedikleri şekilde hüküm vermesi için evine girip malını mülkünü yağmaladıklarını anlatıyordu. Bir ara padişahın huzurunda olduğunu unutarak kılıcını çekti ve «padişahım inanın bana, hepsine iyi gelecek ilâç, kılıçtır» dedi.

Hiç sesini çıkarmayan padişah, sakin olmasını ve yerine oturmasını istedi.

XXVIII

İlk başarısından sonra iyice cesaretlenen IV. Murad, ertesi gün sipahilerin ağası Ahmed Ağa'yı huzuruna çağırdı ve ibret olsun diye en fazla suçlu sipahilerin idam edilmek üzere kendisine teslim edilmesini istedi. Ağzında bir şeyler geveleyerek padişahla pazarlığa yeltenen Ahmed'in, padişahın bir işareti üzerine hemen kafası vuruldu.

İsyanın en tanınmış elebaşlarından Saka Mehmed avanesi ile Sadrâzam'ın huzuruna çıktı; küstakça tavırlar takınarak Sadrâzam ile konuşmaya başlar başlamaz, vezir hemen bostancılarına işaret ederek, «sözünü kılıçla kesin» diye emretti.

Saka Mehmed ile yine âsi elebaşlarından Canım Ali ve diğerlerinin kelleleri vuruldu. Hemen cesetleri sürüklenerek denize atıldı. İsyân çıkaran diğer önderler ya kaçtılar, ya da halkın en ufak bir tepkisi bile olmaksızın asıldılar. Tethiş ile bastırılan isyandan daha alçalan bir şey yoktu; önderlerine ilâh gibi tapanlar bir müddet sonra onlardan bozguncu oldukları için nefret ettiklerini söylediler. Türklerin bir atasözü şöyle der: «Eşeğin ölümü köpeğin bayramıdır.» Eyaletlerde başkaldırmış olanlar suç ortaklarının gammazcısı ve cellâdı olmakta birbirleri ile yarış ediyorlardı. Kendi başlarını kurtarmak için İstanbul'a âsilerin başlarını gönderiyorlardı. Anarşi içinde nasıl küstahsalar, sert idare altında o derece alçak oluyorlardı.

Âsi önderlerinin en güçlü olanlarından İlyas Paşa

IV. Murad'ın kumandanlarına Manisa'da yenilmiŝi, Bergama'da kuŝatılmıŝtı; hayatının, ünvanlarının ve rütbelerinin muhafaza edilmesi şartıyla teslim oldu. Teslim şartlarına uyarak IV. Murad'ın huzuruna çıkmaya razı oldu.

Padişaha kendisini affettirmek için çeşitli bahaneler bulmaya çalıştı ise de, IV. Murad onu bağıŝlanmaya lâıyk görmediği için kafasını vurdurdu.

O yılın her günü tanınmış bir âsinin idam haberi ile tarihe geçiyordu. Hafız Paşa'nın kaatillerinden Mahmudoğlu boğduruldu ve cesedi denize atıldı; âsilerin gözde defterdarı Yemiŝçi Mustafa, Saray'ın fırını önünde asıldı; Türklerin himayesinde Rum Elias ile Boğdan Prenslıği'ni çekiŝen Leh Bernawski, Yedikule zindanlarına atıldı, sonra kafası vuruldu. İstanbul kıyılarını yalayarak Karadeniz'e giden Marmara'nın akıntısı her gece denize atılan âsi yeniçeri ve sipahilerin cesetlerini ertesi gün Karadeniz kıyılarına atıyordu. Yasalar bir kenara bırakılmıŝ iken, gelecekteki intikamı düşünenler adları, kiŝileri ve suçları bir bir kaydetmiŝlerdi; hiç bir şey unutulmamıŝ ve bağıŝlanmamıŝtı. Padişah adaletini, siyasetini ve hiddetini bir araya getirmekle yetinmiŝti.

Recep Paşa zamanında karanlık entrikaları ile tanınmış olan Köse Ali ile Feridûn suçlarını hayatları ile ödediler. Şam Beğlerbeğine kıymetli bir ŝal götürüğüğünü sanan Feridûn, aslında kapalı zarf içinde kendi idam fermanını götürüyordu. Şam'da fermanın buyruğu derhal yerine getirildi.

Osmanlıların, padişahları IV. Murad hakkında ileri sürdükleri tek şikâyet, saraydaki genç Rum içoğlanları ile şüpheli dostluğudur. Sırf bu şüphe yüzünden Musa Celebi halk tarafından parçalanmıŝtı.

Bazı Osmanlı tarihçilerini kaynak gösteren Fransız tarihçisi M. de Salabery, IV. Murad'ın sofuluğu bırakarak nasıl şaraba alıştığını nakleder.

Meşhur şairlerden Bekrî Mustafa'nın torunu olan, Bekrî Mustafa sefahat ve alkolikliği ile tanınmıştı. Bir seferinde IV. Murad kıyafet değiştirmiş bir hâlde dolaşırken, çamurlar içine bulanmış bir adamın yerlerde yattığını görür ve onu yerden kaldırmak ister. Bekrî Mustafa'dan başkası olmayan sarhoş, padişaha kenara çekilmesini söyler. Küstaklığın büyüklüğü karşısında conakalan padişah, nasıl olup da bir padişaha böyle hakaret ettiğini sorunca, «— Ben Bekrî Mustafa'yım, eğer şehri satın istersen, ben padişah olurum, sen de Bekrî Mustafa,» der. İstanbul'u satın almak için mereden para bulacağını soran padişaha, merak etmemesini, isterse onun oğlunu bile satın alabileceğini söyler. IV. Murad tarafından Saray'a götürülen sarhoş, birkaç saat sonra ayılınca, söyledikleri kendisine hatırlatılır. Padişah onu huzuruna çağırıp, İstanbul'u satın almak için milyonları vermesini ister; daima yanında sakladığı şarap testisini çıkararak Bekrî Mustafa, «— Yüce padişahım, dün bana İstanbul'u satın aldırtan şey işte budur,» der. Sonra padişaha içmesini tavsiye ederek, bütün kâinata sahip olacağını söyler. Bir kere de olsa Bekrî Mustafa'nın sözünü dinlemeye karar veren IV. Murad, bol bol şarap içer ve bir müddet sonra dünyayı kendisine dar görmeye başlar. Ertesi gün büyük bir baş ağrısı ile uyandığında, hiddetlenerek Bekrî Mustafa'yı çağırır. «İşte baş ağrınıza iyi gelecek ilaç,» diyen Mustafa, padişaha yeniden şarap ikram eder. Şarabın tesiri ile baş ağrısı geçince, tekrar neşesine kavuşur, Bekrî Mustafa'yı artık yanından ayırmaz.

Padişahın sert tedbirlerine karşılık tütün, kahve ve şarap tiryakileri adsız hicviyeler kaleme alıyorlar, Padişahın sertliğini yeriyorladı.

Tenkidlerinde dâha cüretli davranan vâizler ve imamlar, padişahın mevcudiyetinde bile kinayeler yapmaktan çekinmiyorlardı. Büyük kusurların kısmen hoş görü ile karşılanmasına mukabil, küçük kusurların kanlı bir şekilde baskı altına alınmasını halka anlatmak için, efsanelerden, Nasreddin Hoca'dan örnekler veriyorlardı.

Bu sessiz şikâyetler, Bursa yolunun tamir edilmesini bahane eden IV. Murad'ın, İznik Kadısı'nı cüppesi ve sarığıyla astırması sonunda şiddetli bir öfkeye dönüştü. (*) Meslektaşlarının idamı ile hakarete uğramış olan ulemâ, İstanbul'da ayaklanmaktan ve padişahı hal'etmekten bahsetmeye başladı.

Haremin bir köşesinden etrafta olup bitenleri iyi izleyen Kösem Sultan hemen oğluna mektup yazarak, «Derhal İstanbul'a dön, hal'edilmekten bahsediliyor» dedi.

Bu haber IV. Murad'a Uludağ'da avlanırken erişti. Bursa'ya uğramadan doğru Marmara kıyısına çıktı, o sırada deniz'de şiddetli bir fırtına olmasına rağmen bir yelkenliye atlayarak bir gecede Marmara'yı geçti. Ertesi gün beklenmedik bir anda Topkapı Sarayı'nın kar-

---

(*) *Ulema sınıfından kimse kanunen idam edilmezdi. Bu idam olayı Osmanlı tarihinde ilk defa vuku bulmaktadır. (Ç)*

şındaki Üsküdar'a gelen Sultan Murad, sert idaresini iyice kana buladı ve intikam almak suretiyle hürriyetini yeniden elde etti.

Yeni bir hayatın eşiğine basmış gibiydi. Savaşçı taaliyeti, at kullanmaktaki mahareti, ciritteki gücü, her yerde görünmesi, askerleri bağışlaması, kumandanlara karşı tâvizsiz davranması, Divan'lardaki hitabet kaabiliyeti, daha ilk itiraz veya isyan belirtilerini âniden bastırmakta gösterdiği cesareti, asker veya halktan başı bozuk toplulukların içine girerek kaatillerin hançer darbelerinden korkmayacak kadar kadere inanması, daha önce haremdaki kayıtsız ve hareketsiz hayatı ile tam bir tenakuz teşkil ediyordu. Artık çocuk kaybolmuş, olgun bir adam meydana gelmişti; fakat bu adam bunca zaman çektiği baskılar ve tatbik etmek zorunda kaldığı zulüm yüzünden ahlâken bozulmaya yüz tutmuştu. Güvensizlik ve intikam sırasıyla kişiliğine hâkim oluyor ve yasaların yerini alıyordu; hatta minnet duygusu bile davranışlarını engeleyemiyordu.

Recep Paşa zamanında tahttan indirilmesine engel olmaya çalışmış olan Rum Mehmed Paşa, Antep'te bazı itaatsizlik belirtileri gösterir göstermez, eski âsilerden olup, yeni âsileri ezerek bağlılık göstermek gayretinde olan Şam Beglerbeği Deli Yusuf Paşa'ya kuşattırılmış ve idam ettirilmişti; bir müddet sonra yeni bir görev için İstanbul'a çağrılan Deli Yusuf Paşa ise Rum Mehmed Paşa'yı öldürdüğü için idam edilmişti.

İsyan halinde olan Arabistan, anarşinin bastırılması için en fazla yardımda bulunan Kör Mahmud Paşa'nın orduları sayesinde itaat altına alınmıştı. Üç gün üç gece içinde İstanbul'da yirmi bin evin yanması, halk

arasındaki ilk memnuniyetsizlik belirtilerini ektiği için, IV. Murad başkentindeki bütün kahvehanelerin kapatılmasını buyurdu. Geceleri yanında bir cellâtlar müfrezesi ile İstanbul sokaklarını dolaşıyor ve yasağa uymayanları cezalandırıyordu.

Şimdiye kadar hiç bir hükümdar bu kadar şiddetle şarap yasağını uygulamamıştı; bostancıbaşını çağırarak Şeyhülislâm'a, İstanbul kadılarına ve bazı muhalif paşalara o gece İstanbul'u terketmelerini ve Kıbrıs'a sürgün olarak gitmeleri hakkındaki buyruğu tebliğ etmesini istedi. Sonra gizlice, ertesi gün İstanbul'u terketmemiş olanların kafalarının vurulmasını söyledi. Şeyhülislâm'ın, Musa'nın öldürülmesinde Recep Paşa ile birlikte teminat verdiğini hatırlıyordu; aslında Şeyhülislâm hiç bir zaman Recep Paşa ile işbirliği yapmamıştı; böylelikle IV. Murad bir suçlunun işlediği bir suç için iki kurbanı gözden çıkarmış oluyordu.

Sabah olunca, buyruğunun yerine getirilip getirilmediğini bizzat anlamak isteyen padişah, Üsküdar'dan karşı kıyıya geçti, atına binerek sahil boyunca ilerledi, Yedikule şatosu civarında, ters esen rüzgâr yüzünden Kıbrıs'a gidecek olan kadırgaya binememiş olan Şeyhülislâm'ı gördü. Bu durumu kendi buyruğuna bir itaatsizlik olarak yorumlayan Sultan Murad, hemen Şeyhülislâmı bostancılarına yakalattı, Yeşilköy'e götürerek bir yeniçeri subayının evinde boğdurarak idam ettirdi.

Şeriat yasaasının uygulayıcısı, ulemânın lideri Şeyhülislâm kıyıda bir yere gömüldü. İstanbul'da özenerek yaptırdığı türbesi boşuna sahibini bekliyordu. Padişahın sevdiği bir gencin ölümüne karışmaktan başka suçu olmayan, aslında yasaların bir kenara bırakıldığı

bir zamanda yasaların uygulayıcısı olmaktan dolayı idam edilen bilgin Ahizâde Efendi işte böyle hayata vedâ etti. Ceza uygulamadaki bu çabukluk ve intikamdaki bu sebat vicdanları bir hayli rahatsız etti, fakat şikâyetleri tamamen ortadan kaldırdı.

XXX

Sultan IV. Murad, tıpkı atası Kanunî Sultan Süleyman gibi, üç yüz bin kişilik bir ordusu ile Bağdad'ı yeniden ele geçirmeye hazırlanıyordu. Sadrâzam, İran'a karşı hazırlıkları yürütmek için bir zaman önce Halep'e gitmişti.

Daha önce bastırılan isyan, Şam şehri kadar kaynaşan Halep'te de yeniden baş gösterdi. Yeniçeri Ağası âsiler tarafından azledildi ve Sadrâzam, sarayında taş yağmuruna tutuldu. Muhafızları, âsilerin hiddetinden canlarını zor kurtardılar. İsyân suçluların kanları ile bastırıldı; isyancılara karşı sadakatle karşı koymasına rağmen çavuşların başı da ölümden kurtulamadı. Aşırı fedakârlığından dolayı askerlerin husumetini üzerine çeken Ağa, Sadrâzam tarafından İstanbul'a yollanmıştı. Yolda kendi ölüm fermanını taşıyan bir mabeyinciye rasladı. Padişahın hatasını mabeyinciye anlatan Ağa, İstanbul'a gidip durumu düzeltmek için izin kopardı.

Fakat Sadrâzama kadar insafsız ve nankör olan IV. Murad, «Seni âdi yalancı, hem askerleri isyana teşvik ediyorsun, hem de sadakatini ispat etmek için onlara karşı dövüştürüyorsun. Tez kellesini vurun» dedi.

Sultan Murad, ordusunun başına geçmeden önce, küçükken ve güçsüz iken meydana gelen karışıklıklar.

da şüphe uyandırmış, taraftar kazanmış veya teşvikçilik yapmış olanların hepsini başkentten, eyaletlerden ve ordunun içinden temizlemek istedi. Yokluğu esnasında annesinin etrafında sadece korku ve sessizlik bırakmak istiyordu.

Diktatörlerin gayreti ile araştırmalarına devam eden padişah, casuslarının gözünden kaçan kurbanlarını bizzat izlemekten çekinmiyordu. Peygamber soyundan geldiği söylenen emirlerinden Allâme adında biri, idam edilen şeyhülislâm ve diğer ulemâ ile birlikte daha önceleri bir ziyafete iştirak etmişti; bu ziyafette padişah hakkında çok atıp tuttuğu için emir de bu sözlerin dışarıya sızmış olmasından endişe ediyordu. Bir gece sokakta giderken, arkasından birinin çağırıldığını duydu ve padişahın sesini tanıdı. At üzerinde giden IV. Murad yanında yaya olarak koşturduğu ihtiyar emir'e o geceki yemek hakkında bir sürü soru sordu. Sonunda şeyhin bir hayli korkması ve yorulması ile yetinerek hayatını bağışladı, fakat ayrılırken, «Ben bütün kullarımın görünmez ziyaretçisiyim» dedi.

İstanbul'da bu idamlar devam ederken, Sadrâzam da Suriye'de adetâ bağımsız bir krallık kurmuş olan Dürzilerin ve Marunilerin önderi Fahreddin'i imha etmekle meşguldü. İmparatorluğun zayıf anlarından istifade eden Fahreddin, hâkimiyetini Mısır sınırına kadar uzatmıştı.

Savaşçı beş kabile, Dürziler, Maruniler, Metuoliler, İbraniler ve Filistin Arapları onun emrinde bir güç olarak birleşmişler, Arnavutlar gibi cesaretle devletin kuvvetlerine karşı geliyorlardı. Teşkilâtçı dehâsı, donanması, ticareti, Baalbek vâdisindeki erişilmez kale-

leri, iki yüzlü siyaseti ile Fahreddin, bazen Türk ordularını tarafından kuşatılıyorsa da Suriye'nin tek hâkimi ve padişahların rakibi olmuştu. Sahip olduğu Trablusşam, Lâzkiye, Beyrut, Eski Sayda, Baalbek, Kudüs, Nazaket, Safad, Tiberiyad, Dayrülkamer gibi şehirler, cna limanlar, başkentler, kaleler, gemiler için denizçiler, askerler, vergi ve usta işçiler sağlıyordu.

Lübnan'da birkaç kavmi aynı kılıç altında toplamaya çalışan önderler gibi Fahreddin de hristiyanlarla hristiyan, Dürzîlerle dürzî, Türklerle İslâm oluyordu. Suriye'de mevcut olan, fakat sık sık parçalanan, ancak Fahreddin gibi emirlerin döneminde bir araya gelen vatanseverlik yine uyanmıştı.

Emir Fahreddin yirmibeş yıllık saltanatı sırasında Suriye'yi Avrupa'nın yeni gelişen medeniyetleri seviyesine çıkarmıştı. Kendisine örnek olarak seçtiği Toscana ile müttfeği olan Medicis'ler, Floransa, Piza ve diğer yerlerde yaptıkları seferler sonunda Suriye'de olduğu gibi zengin bir tarım hayatı ve o derece incelmış gelenekler bırakamamışlardı. Fahreddin tarafından kale hâline getirilmiş Baalbek Akropol'ünün hâkim olduğu Beyrut ovası ile Bkaa vâdisi Küçük Asya'nın bahçeleri hâline gelmişlerdi. Günümüzde bile hem Arap, hem İtalyan stillerinin izlerini taşıyan sarayların, villâların, çeşmelerin, su yollarının, yolların ve anıtların kalıntılarını hayranlıkla seyretmek mümkündür.

İran seferi münasebetiyle Halep'te toplanmaya başlayan üçyüzbin kişinin öncü kuvvetlerini gören Fahreddin, bu korkunç istilâ altında ilk silinenin kendisi olacağını hissedince, Halep ile Trablusşam arasında garnizon kurmuş olan yirmibin sipahiyi katletti. Osmanlı kuvvetleri tarafından amansız bir takipten sonra

Suriye Ordusu Kumandanı Ahmet Paşa'ya oğulları ile birlikte teslim olmuştu.

Hepsi birden İstanbul'a gönderilmiş, ölümü sahip olduğu şöhreti gölgelememiştir. Oğulları Enderûn'a verilmiş, orada yetişerek İmparatorluğun yüksek mevkiilerine gelmişlerdir. Yenilgisi ile Suriye, ruhunu kaybetmiş ve Mezopotamya yolu Sultan IV. Murat'a açılmıştır.

Bu ünlü âsi ele geçerken, yeniçerilerin eski âsi Abaza Paşa'ya karşı duydukları kin, IV. Murat'ın o âsiden de intikamını almasına vesile oldu. Daha önce görüldüğü gibi Abaza Paşa, Erzurum beylerbeyliğini kaybetmiş, buna karşılık Bosna eyaletine yollanmıştı. Emrindeki yeniçerilere karşı hâlâ eski kindar davranışlarını sürdürüyordu; onlar da Paşadan kurtulmak için Bosna'nın kudretli ailelerinden olan Loboğulları ile işbirliği yapıyorlardı. Bir gün avlanırken maiyetindeki yeniçeriler üzerine çullanmışlar, kılıç darbeleri ile yaralamışlardı. Gözüpek Abaza Paşa bir avuç suikastçıya karşı aslanlar gibi dövüşmüş, bu arada kendisine sadık adamlarını çağırarak, yeniçerilerin başı Osman'ı elleri ile öldürmüş, diğerlerini kaçırtmıştı.

Loboğulları ailesinin toptan katliamı ve Venediklilerin elinde bulunan Zara şehrine uygunsuz bir anda yaptığı sefer Padişah'ın canını sıkıyordu. Vidin şehrine kumandan olarak tâyin edildi. O sıralarda Almanya İmparatoru kendi iç isyanları ile meşgul olduğu için Lehistan'a karşı ittifak yapmış olan Ruslar ile Türklerin hareketlerine engel olamıyordu. Kırım Hanı, Abaza Paşa ile Kaminiçe bölgesini işgal etti.

Şüphe uyandıran bu sefere katılan Abaza Paşa aceleyle İstanbul'a çağrıldı. Padişah, şeyhülislâm'ı kıyıda

idam ettirdiği gün Abaza Paşa da atıyla hükümdarın maiyetinde bulunuyordu.

Don Kazaklarının ardı arkası kesilmeyen seferlerinin kıskırtıcısı olan Lehistan'ın bütün itirazlarına rağmen IV. Murat, Abaza Paşa ile kırkbin kişinin başında Edirne'ye gitti. Yine Abaza Paşa'ya bırakılan o sefer kısa sürdü ve iğreti bir anlaşma yapıldı. Atlı şövalyelerin ve askerlerin bitip tükenmeyen çekişmeleri altında yaşayan Lehistan'dan o sıralarda düzgün ve sabit bir siyaset beklenemezdi. Soyluların ihtirası ile kışlaların kargaşalığı, savaşta olduğu kadar barışta da başarısızlığı getiriyor, aynı yüz yıl içinde Türklerin, Macarların, Almanya'nın, Kırımluların, İsveç'in, Don Kazaklarının ve Rusya'nın müttefiki hâline geliyorlardı.

Kumandanlarını izlemek için Edirne'de kalan Sultan Murat, kanlı seferlerin seyrini takip ediyordu. Bosna'lı bir Rum tâcirin oğlu olan Mustafa, Hükümdar'ın kalbinde Musa Çelebi'nin yerini tutmaya başlamıştı. Bu genç, IV. Murat'ın kalbini kazanmadan önce Bosna beylerbeyi Hasan Paşa'nın maiyetinde bulunuyordu. İlk efendisinin kanı ile kölelik hayatının hâtıralarını silmek istiyordu. Onun tarafından iftiraya uğrayan Hasan Paşa, gizli bir ferman ile idama mahkûm edildi, Hasan Paşa'nın yerine Bosna beğlerbeğliğine tâyin edilen Süleyman Paşa, aynı zamanda eski beğlerbeği'nin idamını da yerine getirecekti.

Süleyman Paşa kırk atlı ile fermanı Bosna'ya ulaştırmak üzere Edirne'den hareket etti. Hasan Paşa'nın, Padişahın maiyetindeki dostlarından biri olan Şaban, Süleyman Paşa'nın hareketinden yirmidört saat sonra seyahatin gayesini öğrenmişti. Hemen atına atlayarak yeni Beğlerbeği'nden birkaç saat önce Bosna'ya erişti.

Hasan Paşa'ya akşam namazı kılarken rastladı; kulağına eğilerek, halefinin ve cellâdının biraz sonra Bosna kapılarında olacağını bildirdi. Hemen camiden kaçan Hasan Paşa kızkardeşinin evine sığındı ve kadın elbiseleri giyerek haremde saklandı.

Süleyman Paşa'nın takibinden kurtulan Hasan Paşa, Eflâk'da Arighan Dağı'na gizlendi. Fakat bir çoban tarafından ihbar edilince, onu öldürüp bu sefer İstanbul'a kaçtı. Orada bütün şüphelerden uzak, ortaya çıkmak için en uygun zamanı beklemeye hazır olarak yaşamaya başladı.

Edirne'li otuz derviş, avdan dönecek olan Sultan Murat'ın yolu üzerine çıkmaya ve tekkeleri için yardım istemeye karar vermişlerdi. Fakat âni ve vahşi görünüşleri Padişah'ın atını ürkütmüş, Hükümdar'ın yere düşmesine ramak kalmıştı. Kaza, bir kabahat gibi cezalandırılmış ve otuz dervişin kelleleri anında vurulmuştu.

Ölüm cezası vermek için iyice kanaat getirmek gerekmiyor, şüphe iyice aydınlatılmadan en şiddetli şekilde karşılık görüyordu. Sonradan ortaya çıkan bir mücevherin kaybolması sırasında Saray hizmetkârlarından biri kazığa çekilmişti; Padişah'la yapılan bir cirrit oyunu sırasında Hükümdar'ın darbesini savuşturmak için eğilen içoğlanlarından biri Efendisi'nin maharetini boşa çıkardığı için boğdurulmuştu; uzun zaman IV. Murat'ın himayesinde yaşayan ve sofrada arkadaş olan büyük şair Nef'i, Kaymakam Bayram Paşa aleyhinde kasideler yazmaya başlayınca, Kaymakam tarafından Padişah'a şikâyet edilmiş, o da eğer ulemâ müsaade ederse,

idam fermanını mühürleyeceğini söylemişti. Daha önce Nef'i'nin şiddetli kalemi ile bir hayli hırpalanmış olan ulemâ da istenilen fetvayı vermekte gecikmemiştir.

Giderek Padişah'ın en zarif gözdelerinden biri hâline gelmiş olan eski âsi Abaza Paşa da, yeni dalkavuklar Bayram Paşa ile Mustafa Çelebi'nin kıskançlığından kurtulamamıştı. Genç Osman'ın Taht'ı için başlatılan bir isyanın sahibi olması dolayısıyla Sultan Murat'ın mezdinde suçunu affettirecek sağlam bir temele sahipti. Bir padişahın katledilmesini cezalandırmak için on yıl boyunca İmparatorluğu sarsan bir isyanın yürütülmesine sebep olan ve kırkbin yeniçeriye öldüren Abaza Paşa'ya Sultan Murat kin duyamazdı.

Şöhreti, zenginliği, şövalyevarî kahramanlığı, zarafeti, doğuştan sahip olduğu hitabet kabiliyeti, ince dalkavukluğu ve zekâsı bu Paşa'yı aranan bir adam hâline getirmişti. Padişah yanında Abaza Paşa olmadan hiçbir zaman atıyla Sarayı'ndan dışarı çıkmazdı. Atları, silâhları, teçhizatı ve giyinişi Ordu'nun gençleri arasında ısrarla taklit edilirdi. Abaza Paşa'nın, İran Ordusu serdârlığına getirileceği ve bir seferde Safevî İmparatorluğunu yıkacağı hakkında söylentiler almış yürümüştü.

Bunca şatafat ve yakınlık Abaza Paşa'nın sonunu hızlandırıyordu. Gözdelerden Mustafa Çelebi, Abaza Paşa'nın Bosna'da kendi ailesine yaptığı zulümü bir türlü unutmuyordu. Üstelik Abaza Paşa'nın, Ermenilerden muazzam bir rüşvet alarak, Kudüs'deki kutsal yerlerin muhafazasını Rumlardan alarak bu hıristiyan kavme devredeceği yolunda dedikodular da vardı. Sultan Murat tarafından samimi bir şekilde Ermeniler'den alınan hediyelerin miktarı hakkında sorguya çekilen Abaza Paşa, rakam üzerinde yalan söyledi. IV. Murat bu ya-

lanı affetmedi. Abaza Paşa'nın bu muazzam servetin toplamı hakkında yalan söylemesini, IV. Murat'a karşı hazırladığı ikinci bir isyanın malî desteği olduğu şeklinde söylentiler kuvvet kazandı. Padişah'ın kuşkuları gitgide artıyordu. Bir gece, ertesi gün kendisini ziyarete gelecek olan Ermeni liderlerinin, Abaza Paşa'ya rüşvet verdikleri gerekçesiyle idam edilmelerini istedi. Gizlice Kaymakam Bayram Paşa'ya ulaştırılan bu haber, Divan'a katılanları iyice endişelendirdi, fakat buyruğa itaat edildi ve Ermeni liderlerinin kelleleri ertesi gün Saray'a gönderildi.

O gün, Padişah'ın mutat atlı gezintilerine refakat etmek üzere Abaza Paşa da Saray'a geliyordu. Sultan Murat'ın buyruğu ile Sarayda bir yere hapsedildi. Bostancıbaşı ile getirilen bir fermanla Abaza Paşa'nın idamı yazılıydı. Padişah'ın fermanını büyük bir hürmetle okuyan Paşa, «Sultan'ımın buyruğu başımın üstündedir» dedi. Namazını kılıp Süre'nin son kelimelerini de telâffuz ettiği sırada başı gövdesinden ayrıldı. Hükümdarlık Tacı'nın üstünlüğü için döktüğü bunca kanın intikamı bir Hükümdar'ın eliyle alınıyordu.

XXXI

İkiyüzbin çerinin ortasında Üsküdar'da dikilmiş olan Hünkâr'ın Otağ'ı bu idamdan sonra İran Seferi için kaldırıldı.

İstanbul'daki dehşet havası, Padişahla birlikte şimdi de Ordu'ya geçmişti; her an ve her rütbeye yayılan itaat ve disiplin uğruna yol boyunca bir sürü ceset bırakılıyordu. En ufak bir kabahat ölümle cezalandırılıyordu. Daha önce Hüsrev Paşa veya Sadrazam tarafın-

dan ezilmiş olan âsilerin tamamen imha edilmesi için, Ordu'nun önünde bir cellâtlar taburu ilerliyordu. Daima sessiz duran Sultan Murat, şehir veya âşiret önderlerini önüne çağırıyor, sağ elinin iki parmağının açılması veya kapanması, şüpheli kişinin hayatı veya ölümü oluyordu. Şehirlerin girişine iki taraflı olarak idam edilenlerin cesetleri seriliyor, arkadan gelen Ordu bu dehşet yolundan geçerek şehre giriyordu.

Bütün suçlar ve kabahatlar cellâdın kılıcı önünde eşit oluyordu. Daha önce Sultan II. Osman'ın katline katıldığı için kalabalık bir atlı müfrezesinin kumandanı olan Gürcü Osman idam edildi; Cevherizâde adında bir tımarlı çavuş da tütün içtiği için aynı cezaya çarptırıldı. Kayseri'de de şehrin kadısı, Ordu'nun iaşesinde küçük bir ihmâl gösterdiği için kafası vuruldu.

Genç Hükümdar'ın fizikî gücü ve vahşi enerjisi, Karamanlı Türkmenlere atalarını hâtırlatıyordu. Kara Hisar önlerinde muazzam bir teke Hünkâr'ın taht-ı revânını taşıyan atlara hücum etti. Gayet soğukkanlı bir şekilde atını vahşi hayvanın üzerine süren IV. Murat, bir gürz darbesi ile tekeyi öldürdü. Hayret içinde seyreden askerler cengâver Hükümdarlarını gönülden alkışladılar.

Bir seferinde de Ordu'nun en iri kişisi olarak bilinen Mustafa Paşa'yı kemerinden tutarak havaya kaldırmış ve bir müddet öyle tutmuştu.

Yolda Sadrâzam Mehmet Paşa tarafından karşılanan Sultan IV. Murat serhad şehri Erzurum'a, Temir'in ve İskender'in dönüşlerini hatırlatan bir törenle girdi. Şehrin kapısından itibaren yedibuçuk kilometre uzunluğunda sağlı sollu iki sıra hâlinde üçyüzbin piyade ve atlı padişahlarını karşılamak üzere dizilmişlerdi. Erte-

si gün, at, silâh, köle, tımarlı asker veya altın para olarak padişaha armağanlar vermek isteyen paşalar ile tımar sahipleri birbirleri ile yarış ediyorlardı.

Birkaç günlük bir yolculuktan sonra bu kalabalık Ordu, Safevîlerin ilk müstahkem mevki olan Revân önelerine vardı. Binlerce çeri ve atın yürüyüşünden havaya kalkan toz bulutu ile fırtına şeklinde esen rüzgâr Revân'ın surlarını gözlerden gizlemişti. Ansızın güremeye başlayan kalenin topları toz bulutunu dağıtırken, güller Sultan Murat'ın atının ayakları dibinde patlamaya başladı.

Kumandanlarına dönen Padişah, «Neden endişe ediyorsunuz? İnsan kaderin tespit ettiği günden önce ölebilir mi?» Aynı sözü Sezar ve Napolyon gibi kadere inanan bütün kumandanlar askerlerine söylemişlerdir.

Bütün ordusunu savaş düzenine soktu ve bütün kumandanlarına tek tek taktik verdi. Erzurum beğlerbeği Ahmet Paşa'ya, «Âsi İlyas'ı tutsak etmek, Fahreddin'i Lübnan mağaralarında sıkıştırmak birşey değildir, kim olduğunu şimdi göstereceksin». Cambuladoğlu'na, «Haklı olarak tunç yürekli denen adamın oğlu olan sen, şimdi yapacağın kahramanlıklarla babaninki gibi bir yürek taşıdığını ispatlayacak ve vezirliğe lâayık olacaksın»; «Sen Murteza, emrindeki genç atlıların bir at boyu bile geri çekilmemesini sağlayacaksın. Dostlarının ve düşmanlarının sende yiğitlik ve meziyet olarak tanıdıklarını bugün ortaya dökmelisin.» «Sen, yeniçerilerimin Ağası, beni iyi dinle: Şehirde sarhoşlara, tütün içenlere verilen cezalar bir kahramanın övüneceği zaferler değildir; işte zamanı geldi! Yiğitliğini göster! Ben kendimkini ispat ederken, kargaşalık arasında bile olsa

Ağalarımın çerilerimi nasıl yönettiklerine dikkat edeceğim»; sonra askerlerine dönerek, «Siz kurtlarım, sakın gevşemeyin, vurmak, öldürmek, baş kesmek ve Kızılbaşların güllerini toplayıp yine onlara atmak için yorulduğum demeyin, doğanlarım, kartallarım kanatlarınızı açın, pençelerinizi sivriltin! Ve bana avımı getirin; önüme getireceğiniz kelleler için alacağınız altın keseleri işte burada» dedi.

Bu konuşmalara ve dövüşe tanık olanların naklettiğine göre, düşman kellesi getirenlerin serinletilmesi için Padişah'ın etrafında içoğlanları hazır bekliyor, yaralıları tedavi etmek üzere cerrahlar ayakta duruyorlardı.

Sekiz günlük siper savaşı Revân'ın cesaretini, yiyeceklerini ve cephanesini tüketti. Şah Abbas'ın ruhu artık Safevîlerde gözükmüyordu. Kuşukuları uğruna şehzadelerini ortadan kaldıran Şah Abbas, hayata gözlerini yumarken, pişmanlık içinde kıvrıldığından, Taht'ı teslim edemediği oğullarının yerine hiç olmazsa torunu Sâm Şah'ı geçirmişti.

Henüz çocukluktan çıkmış olan Sâm Şah, annesini, cariyelerinden birini ve kendisini tenkid etme cesaretini gösteren vezirlerinin hepsini katletmekle kendini göstermişti. Zaferin, bozgun gibi hayatlarına kastedip kastetmeyeceğini bilemeyen kumandanları yenilmek kadar yenmekten de çekiniyorlardı. İmparatorluk'ta boyunduruk altına girmeyen herşey cesaretsizliğe ve ihanete mahkûmdu. Büyük Şah Abbas'ın Mirza'larından ve gözde kumandanlarından Emirgûn Han (*) böylesine

---

(*) *Emirgân semti, bu Safevî Türk hanı'nın adından gelmektedir. (Ç)*

liyakatsız bir Hükümdar'a hizmet etmekten utanç duyuyordu. Şah'ı kendi hâline bırakarak, kendi başına bağımsız bir şekilde talihini denemek istiyordu. Silâhının şerefi için çok şey, fakat İran'ın selâmeti uğruna pek az şey sayılacak şekilde sekizinci gün, kendi hayatına karşılık rehinelere aldıktan sonra, teslim şartlarını görüşmek üzere Sultan Murat'ın karargâhına gitti. Peşinden gelen kumandanları kılıçlarını boyunlarına asmışlardı; Padişah Revân'ın kumandanına üç hil'at giydirdi. Dalkavukluğuna ve mezhep değiştirmesine mükâfat olarak Paşa rütbesini aldı ve Halep beğlerbeğliği'ne tâyin edildi. Revân'dan ayrılan Safevî ordusu birkaç gün sonra Şam ve Karaman beğlerbeğleri tarafından imha edildi.

Bu zaferin sevinci IV. Murat'a, babasının diğer iki oğlunu katlettirmek hususunda cüret verdi. İki ulak, Bayazıt ve Süleyman şehzadelerin idam fermanlarını İstanbul'a götürdüler. Bu çifte idamın yarattığı teessür İstanbul'da Revân'ın fethedilmesi şenliklerine olumsuz şekilde etkiledi, herkes şehzadelerin ölümüne üzüldü. Bu kurbanlar daha yumuşak bir yönetimin ümit kapılarını açıyordu.

XXXII

Sultan IV. Murat'ın cesareti zalimliği kadar şiddetliydi. Aras nehrini geçerken ilk önce atıyla azgın suları aşmak isteyen Padişah, ancak birkaç askerin hayatlarını tehlikeye atması ile karşı kıyıya sağ salım varabildi. Çevres'in kapısı son derece sert ve kalın bir tahtadan yapılmış olduğu için koç başı faydasız kalmış, onun üzerine Sultan Murat baltası ile saldırarak kapıyı yıkmıştı.

Savunmasız kalan Tebriz bir defa daha Osmanlıların önünde açıldı ve harabe hâline geldi.

Tebaasının önünde zaferini kutlamak için sabırsızlanan IV. Murat kışın yaklaşması ile İstanbul'a döndü. Bu zaferin hemen arkasından bir sürü idamlar oldu. Dökülen kanların arkasından yükselen sesler yeni idamlarla bastırılmaya çalışılıyordu. Avusturya'ya karşı Kutusal Yerlerin Fransa tarafından korunmasını teşvik ettiği gerekçesiyle Fransa elçisinin tercümanı idam edildi. Ruslarla müzakere yapan ve Fransa ile İspanya'nın himâyesindeki Cizvitlerin entrikalarını boşa çıkaran Rum Patriği hapsedildiği Yedikule'de boğazlandı. Patriklik, Carfila adında Cizvitlere yakın bir adama ellibin akçe karşılığında devredildi.

İki şehzade'nin Saray'da boğdurulmasından dolayı Kaymakam Bayram Paşa'ya Sadrâzamlık verildi. Sultan Murat sadece hizmetkârlar değil, suç ortakları istiyordu. İkinci İran seferine çıkmadan önce, kardeşlerinin yedincisi olan Kâzım'ı da boğdurarak, Hanedân'ın tek fakat en zayıf mensubunu hayatta bırakıyordu.

Arkasında kalanlardan dolayı içi rahat olarak 23 Şubat 1638'de Üsküdar'daki Ordusunun başına geçti. Askerin başına geçtiği vakit üzerinde Hz. Muhammed devri Arap savaşçılarının kıyafeti vardı. Atı tamamen zırhlara bürünmüştü; başında, kırmızı bir türbanla sarılı çelik bir miğfer taşıyordu.

Bir ay sonra Ordu-u Hümâyun Bağdad'a iyice yaklaşmıştı. Bütün imparatorluk silâhlanmış olarak Padişahlarını takip ediyor gibi idi. İlk seferde olduğu gibi, cellâtlar, Ordu'nun konakladığı her yeri kana buluyor.

lardı. Mâsumluk, Hükümdar'ın zalimce kapisini önlemiyordu. İznik'e vardıklarında İstanbul'dan gelen bir ulak Padişahın bir çocuğu olduğunu müjdeledi. Fakat çocuğun cinsiyetini bilmeyen ulak, cesaretle erkek çocuğu olduğunu söyledi; ancak arkadan yetişen ikinci bir ulak çocuğun kız olduğunu bildirince, ilk ulak cinsiyette yanıldığı için kazığa geçirildi.

Meşhur nüktedan Nasreddin Hoca'nın memleketi Akşehir'de, Padişah bir çeşme başındaki mermere birkaç satır yazdı. Ilgun'da daha önce isyan etmiş olan bir cürviş işkence ile ölüme mahkûm edildi.

Konya'da gece teftişi yaparken eski Sadrâzam Recep Paşa'nın hizmetkârlarından zaptiye şefi Hüsrev Ağa'ya rastladı ve hemen tanıdı. Birkaç saat sonra Otağa çağrılan Hüsrev, başına geleceklere sezdiğinden silâhlarını da yanına almıştı. Nitekim, çavuşlar kendisine doğru ilerlemeye başlayınca, bir hançer darbesi ile çadırı yırttı ve gecenin karanlıklarına karıştı.

Emîr Fahreddin'den sonra Dürzilerin başına geçen yeni Emîr, Sultan Murat'ın ayaklarına kapandığı sırada kafası vuruldu. Halep'te Kara Hisar sancakbeği, Padişah'ın silâhtarlarından genç bir Rum köleyi çaldığı için idam edildi. Nizip'te aynı silâhtar, Hekimbaşı Emîr Çelebi'nin hastaları için hazırladığı afyonları kendi zevki için de kullandığını Padişah'a ihbar etti. IV. Murat, Hekimbaşının yanına giderek ansızın Emîr Çelebi'nin koynunda sakladığı afyon kesesini göstermesini istedi. Hekimbaşı bu afyonun hastalar için hazırlanan zararsız bir ilâç olduğunu söyledi. İnsafsız Padişah bunun üzerine, «Mademki zararsız bir ilâç iç bakalım» dedi. Emîr Çelebi birkaç hap aldı, daha fazlasının zehir gibi etki göstereceğini söyleyerek kesenin ağzını kapattı.

Zalim olduğu kadar şakacı da olan Hükümdar, Hekimbaşına kesedeki bütün hapları içmesini ve zehirin etkisini ortadan kaldıracak bir panzehir almasını önlemek için kendisiyle bir satranç partisine oturmasını buyurdu. Oyun boyunca zalim bir itina ile Hekimbaşı'nı süzen Sultan Murat, zehirin yavaş yavaş kurbanının zekâsı üzerinde nasıl etki yaptığını inceliyordu. Oyunun üçüncü partisinde bitkinlikten yere yuvarlanan Emîr Çelebi ölüm halinde çadırına kaldırıldı. Hizmetkârları iyileştirici ilâç içirmek için boşuna çaba harcadı; o hepsini geri çevirerek, «Böyle bir Padişah ve silâhtar gibi düşmanlarımız varken, her gün ölüm tehdidi altında yaşamaktansa bir kere ölmek yeğdir» dedi.

Afyonla zehirlenmede ölüm demek olan bir kâse buzlu şerbeti içti ve son nefesini verdi.

Birecik'te Sultan Murat, Fırat'ı kayıklardan yapılmış köprüler üzerinde aştı; kuşatma için gerekli toplar ve yiyecekler sekizyüz parçalık küçük bir filo tarafından taşınıyordu. Tütün için Arapların ayakları ve elleri baltalarla kesildi.

Culâb'da, böyle bir Hükümdara itaat etmeye zorlanan Sadrâzam, istemeyerek âlet olduğu suçların günahı ile birlikte can verdi. Musul beğlerbeği Tayyar Paşa Sadâret'i devralmak üzere Ordugâh'a çağrıldı; Padişah'ın dalkavukları, Hükümdarın yanında daha etkili bir otoriteye sahip bir adamın yönetimi eline geçirmesini istemiyorlar; tanınmamış ve çekingen bir adamın iş başına gelerek kendi dediklerini yapmasını arzuluyorlardı.

Musul'da, ülkesinden yeni gelen Hindistan elçisi, Efendisi'nin armağanlarını ve tebriklerini getirdi. Armağanlar arasında değerli taşlarla süslenmiş ellibin düfa altını değerinde bir kemer ile ok ve kılıç darbelerine

karşı dayanıklı olduğu iddia edilen bir kalkan vardı. Kalkan, fil kulağından ve gergedan derisinden yapılmıştı. Kuvvetini ve silâhlarını denemek isteyen Sultan Murad, kalkana baltası ile vurdu ve ikiye böldü. Kırık kalkanı küçümseme ile Hindistan'a iade etti.

İstanbul'dan hareket edildiğinin yüzdoksanyedinci günü, Osmanlı Ordusu Bağdad'ın doksanyedi kulesi ile cınbın adınılık çevresi olan surları görebildi. Sultan IV. Murad'ın otağı, Dicle kenarlarında İmam-ı Âzam'ın türbesinin civarına kuruldu. Ertesi gün üçyüzbin kişi tarafından kazılan siperler göğe korkunç bir toz bulutu kaldırdı. Vezirlerden ve paşalardan her biri şehrin kaplarından veya hisarlarından birine saldırmak buyruğunu aldı. Zafere veya mükâfata karşı duyulan gıpta askerın gayretini arttırıyordu. Safevî şahı Sâm, Bağdad'ı kurtarmak için yaklaşıyordu. Dicle kıyılarında meydana gelen ilk çatışma Osmanlılar için fecî oldu. Sultan Murat, çukurları doldurtmakta ve genel hücum emrini vermekte yavaş davrandığı için Sadrâzama bir hayli çattı.

Tayyar Paşa, «Sana Bağdad'ın, bana da ölümün nâsip olmasını Tanrı'dan dilerim» diye cevap verdi.

Ertesi gün için genel hücum emri verildi. Zafer veya şehitliğe hazırlanan üçyüzbin askerın duâları gecenin karanlığını dolduruyordu. Şafak sökerken, «Kerim Allah» nidâsı bütün gediklere hücum işaretini vermiş oldu. Bütün ordu, surların üzerinc dalgalar halinde çıkıyordu.

Önünde surlarda, arkasında Sultan Murat'ın çadırında ölüm ile karşı karşıya kalan Sadrâzam, elinde kılıcı gediklerden biri üzerinde yiğitçe dövüşüyordu ki,

atılan bir kurşun alnından girdi, ensesinden çıktı ve onu cansız yere yuvarladı. Cesedini çukurun kenarına bırakan askerleri, ölü dahi olsa başlattığı savaşa nezaret etmesini arzuluyorlardı.

Sadrâzâmının şehit olduğunu gören Sultan Murat, «Ah Tayyar, sen Bağdad gibi yüz Kal'aya bedeldin!» diye hayıflanmıştır.

Sonra yanındaki Kaptan-ı Deryâ'ya dönmüş, eline Devlet'in mühürlerini tutuşturarak, «Haydi güvenime lâıyk olduğunu göster; Bağdad'ı bana sen teslim edeceksin» dedi.

Tayyar Paşa'nın ölümü üzerine biraz yavaşlamış olan Ordu, yeni Sadrâzâmını başında görünce yeniden ileri atıldı.

Öğlen vakti Dicle'nin akış yönünde esmeye başlayan rüzgâr istihkâmlardan tüten dumanları dağıtmadan önce, Türk topları tarafından paramparça edilmiş ikiyüz hisar şehre çekilen Safevîler tarafından boşaltılmıştı.

Padişah ile Bağdad'ın kumandanı arasında şerefli bir mütareke yapıldı. Şehrin anahtarlarını altın tepsi içinde alan Sultan Murat, «İsteyenler şehri terkedebilir» dedi. Fakat bu surlar önünde bunca arkadaşlarının veya akrabalarının şehit olduğunu gören askerler, Hükümcarları kadar âlicenap davranmadılar. Safevîlerin şehirde vuruşmaya başladıklarını ileri sürerek, akşama kadar şehri yağmaladılar, yaktılar, tutsakları ve halkı öldürdüler. (*)

(*) Aslında şehirdeki mutaassıp Şii Türkler, Osmanlılara karşı koymuşlardır. Katledilenler sadece Şii olanlardır. (Ç)

Kargaşalık o kadar yoğun, katliam o kadar kanlıydı ki, şehirde olup bitenleri öğrenemeyen Sultan Murat, içoğlanlardan birini şehre yollamak zorunda kaldı. Geri dönen çocuk, Safevîlerin iç kalede toplandıklarını, ümitsizlik içinde korkunç bir savunma verdiklerini, silâhtar da dahil olmak üzere birçok paşanın şehit düştüğünü haber verdi. Padişah, Birecik'te döktürdüğü toplardan birkaç tanesini hemen iç kaleye sevketti ve kalenin kapılarını darmadağın ettirdi.

Bağdad garnizonunu teşkil eden seksenbin Safevî Türkünden geri kalan otuzbin çeri, açılan kapıdan dışarı fırladılar, nehri aşarak, bir kısmı sazlarla kaplı araziye giderken, diğer kısmı Şerban kayalıklarındaki kovuklara gizlenmeye çalıştı; fakat peşlerine düşmüş olan Mısırlı tımar askerleri hepsini yakalayarak imha etti. Bağdad cephaneliği barutların ateş almasıyla berhava oldu.

Bu kazada bir suikast arayan Sultan Murat, bütün Bağdadlılara karşı bir ferman çıkararak, evinde şii konuğu olanların derhal bu konuklarını öldürmelerini, aksi takdirde ölüm ile cezalandırılacaklarını bildirdi. Şehirde ele geçen bin kadar Safevî Dicle nehri kıyılarında Padişahın nezaretinde idam edildi. Sultan IV. Murat, Bağdad'dan dönerken mezhep ayrılığından ve intikam duygularından kırkbin Safevî daha öldürüldü. Bağdad'da Küçük Hasan Paşa kumandasında onbin kişilik bir Türk garnizonu bırakıldı. Hiçbir savaş, Safevîler için Bağdad'ın bu utanç verici teslimi kadar kana mal olmamıştı. **Korkaklık yerine cesareti tercih eden milletler çok daha az kan kaybederler.**

Sultan Murat, Bağdad'ı terkederken Safevî Şahı'na hakaretâmiz bir mesaj yolladı: «Eğer adam isen kendini

göster; tahta sahip olduklarını iddia edenlerin surlarının arkasına saklanması yakışık almaz; attan ürken ona binmesin; çeliğin parlaması kimin gözüne kamaştırıyorsa o kılıç kuşanmasın; ezelden beri yazılı olan daima doğru çıkar.»

XXXIII

Sultan IV. Murad'ın İstanbul'a dönüşü, Fâtiş Sultan Mehmet'in şehre girişini hatırlatacak kadar parlak oldu. Osmanlılara gurur, intikam ve Devlet ile dinin kallesinin anahtarlarını getiriyordu. Bütün sefer boyunca dehâsı ile manen oğlunun yanında olan Kösem Sultan, tekerlekleri gümüşten bir araba içinde Padişahın önünden gidiyordu. Atının yanında zincire vurulmuş elli Safevî Hanı ile Sultan Murat Han, üzerinde İran zırhı, omuzlarında pars sırtı ile ilerliyordu.

Padişahın kazancı sadece Bağdad'ın fethi olmamıştı; Sadrâzam Mustafa Paşa, İran ile bir barış anlaşması imzalamıştı. Bu olumlu anlaşmaya göre Bâb-ı Âli, İranın Bağdad üzerindeki haklarından vazgeçmesi karşılığında Revân'ı Safevî Devletine bırakıyordu. Padişahın yokluğu sırasında başkenti saadet ve doğruluk içinde yönetmiş olan Kaymakam Mehmet Paşa, mükâfat olarak boğduruldu. İdamına bahane olarak, Eflâk voyvodası Mathias Bessaraba'nın azli gösterildi.

XXXIV

Şan ve barış, IV. Murat'ı tekrar gençlik yıllarının günahları içine attı. Eski Safevî kumandanı Emirgün Paşa, Abaza Paşa'nın yerini aldı. Emirgün Paşa'nın Sa-

rayındaki eğlenceler sık sık Padişahı oraya çekiyordu. Rezil bir sefahat ile sarhoşluklar, iki seferin tüketemediği kudreti söndürmeye yetti. Sefih bir hayatın getirdiği hastalık kudretli Hükümdarı otuzbir yaşında yakaladı. Hayatının son anlarını yaşarken kardeşlerinin sonuncusu olan İbrahim'in idam edilmesini buyurdu. Kösem Sultan buyruğun yerine getirildiğini söyledi, fakat Sultan Murat cesedi görmekte ısrar ediyordu.

Ölürken mezara beraberinde sürüklemek istediği babasının oğlunun cesedini görmekteki ısrarları çeşitli bahanelerle baştan savılıyordu. Fakat o kendi gözleri ile idamın yerine getirilip getirilmediğini anlamak için yatağından doğrulup Harem'e gitmek istedi; ancak bitkin bir hâlde silâhtarın kollarına düştü. Ölürken, idamın yerine getirildiğini sanıyordu.

XXXV

Eğer zalim bir Hükümdar olmasaydı, büyük bir adam olurdu. Kişiliğinde kahraman ile cellâdı birleştirmişti. Zulmü, çocukluğunu baskı altına alan, milletin haysiyetine dokunan ve pek çok kana mal olan yenice-riler ile sipahilerin başıbozukluğundan ileri gelmiştir. Askerî yönetimlerin hâkim olduğu ülkelerin talihsizliği olarak, bin zalimi ezmek için mutlaka bir zalim çıkar.

Hayatının son yıllarında değişen yüz ifadesi Saltanat döneminin sertliğini belirler gibiydi. Çağdaşı olan Safevî şairleri onu kısa bacaklı, kalın gövdeli, iri mafsallı eski devir güreşçilerine benzetirler. Yine onların ifadelerine göre, «Saçları ve sakalı gür ve kara olup, oynak bir alevin kaynağına benzeyen gözleri üzerine kırıkleri meş'um bir gölge atmaktadır; iki gözü arasında.

daima ölüm oku atmaya hazır gerili iki yay gibi duran, derin düşünce ürünü iki kırışık vardı; bir sözü üzerine binlerce kelle vurulur, kudretli kolundan çıkan ok, tüfekten atılan mermi kadar uzağa giderdi; savurduğu cirit iki parmak kalınlığında levhaları delerdi; zevkleri de mizacı gibi sert ve vahşiydi.»

«Fırtına yaklaşırken bütün kuşlar nasıl yaprakların altına siner ve cıvıltılarını keserse, onun korkunç görünümünü ile etrafı derin bir sessizlik kaplardı» diyen Osmanlı tarihçileri, şöyle devam ediyorlar: «Huzurunda işaretlerle konuşma ihtiyacı meydana geldiğinden, saltanat döneminde dilsizlerin işaret lisanı en mükemmel şekline kavuşmuştur. Göz kırpma, çeşitli dudak hareketleri, dişlerin ve parmakların şakırtısı sözün yerini almıştı.»

Ünlü Hasan Sabbah'a bile böylesine gayret ve fedakârlıkla hizmet edilmemişti. Bir gün elinde tuttuğu kâğıdı balkondan düşüren Sultan Murat'a, kâğıdı alıp iade etmek isteyen içoğlanları öylesine bir yarışa girmişlerdi ki, içlerinden biri merdivenlerden yuvarlanarak bacağını kırdı, fakat kâğıdı Hükümdarına erdirdi. Ölümüne kadar varabilecek bu fedakârlığa dikkat eden Padişah, genç hizmetkârını devlette önemli mevkilere yükseltti.

Önceleri haklı ve siyasî sebeplere dayanan sertliğı, sonradan tamamen hedefini şaşırıp hezeyan hâline geldi. Paşalardan birinin oğlu bir gün tesadüfen Saray'ın duvarları dibinden atıyla geçerken, Sultan Murad'ın gözüne çarpmış, attığı ok ile genci öldürmüştü. Sevdiği bir musikişinas, İran musikîsi çaldı diye idam edilmiştir.

Bağdad'da ele geçirilen ve ölümüne mahkûm edilen ünlü Safevî musikişinası Şahkulu, Sultan Murad'ın hu-

zurunda musikisini icra etmeye çağrılmıştı. Çalmaya başlamadan önce Padişaha hitap eden Şahkulu şöyle demiştir: «Hayatım bağışlansın diye çalmıyorum, benimle beraber ölecek olan san'atın değerini göstermek için çalıyorum.» Fevkâlâde üç bestesini icra eden Safevî musikişinasını IV. Murad öldürmeye kıyamadı; himayesine alarak İstanbul'a götürdü.

O sıralarda İstanbul'da yaşayan İtalyanlardan biri, Sultan Murat'ın, diktatörlük üzerine tecrübesini arttırmak için sürekli ve intizamlı bir şekilde Machiavelli'nin eserini okuduğunu söylemektedir. En sevdiği hükümlerden biri olan, «İntikam gecikir, fakat asla yaşanmaz» ünlü İtalyan yazarının teorilerinden çok önce ortaya atılmıştır. Zalim olarak dünyaya gelinir, zulmün mahiyeti öğrenilmez, kendiliğinden takip edilir. Sultan Murat'ın kin duymak ve intikam almak için bir üstada ihtiyacı yoktur. Bütün hayatı bir intikam olmuş, siyaseti daima oç alma üzerine kurulmuştur.

XXXVI

Saltanat dönemi sırasında İmparatorluğun sahip olduğu şatafat pek göz kamaştırıcı idi. Som gümüşten yemlikleri ve yularları olan dokuzyüz küheylâna sahipti. Av, koşu ve savaş atı olarak sınıflandırılan atlarının her biri için soy kötüğü tanzim edmişti. Padişah seferlere çıktığı vakit, eşyalarını taşımak için sekizyüz yük atı kullanılırdı. Maiyetinin eşyaları için beşbin deve daima hazır beklerdi. Altıyüz deveye, nakit para olarak Devlet'in hazinesi yüklenirdi. Sekizyüz katır köleleri ve çadırları taşırdı. Saray'daki iç oğlanlarının her birine ctuz soylu at tahsis edilmişti.

En parlak devirlerinde bile Pers İmparatorları, Asya'nın gözünü bu derece kamaştırmamışlardı. İmparatorluğun bilgeleri bu debdebede çöküşün izlerini görüyorlardı; IV. Murat bu tantanalı yaşayışın tenkid edilmesine izin vermişti. Divan üyelerinden filozof bir adam olan ve Doğu'nun Montesquies'sü sayılan Göreceli Koçi Beğ, Osmanlıların çöküş sebeplerini dile getiren nefis bir eser yazmış ve onu Hükümdara ithaf etmiştir. Eserinde Padişaha, eski geleneklere dönülmesini öğütlemiş, bazı geleneklerin ise kusurlarını göstermiştir. Çağlarının ve ırklarının sınırlı ufuklarını aşıp da vatanları için din yargılarda bulunan insanlar pek azdır.

Göreceli Koçi Beğ'in tavsiye ettiği ve Sultan Murat tarafından kabul edilen iki faydalı öğütten biri eyaletlerde aşırı bağımsızlığa sahip beğlerbeğlerinin otoritelerinin ve o zamanlar sayıları ikiyüzbine yaklaşan ücretli ve devamlı Kapıkulu ocaklarının ıslâhı ie orduya örnek olacak bir askerî birliğin yaratılması hususunda olmuştur. Sultan Murat'ın ıslâh etmeye çalıştığı bu iki kurum çöküşün etkilerini yavaşlatmıştır; fakat Padişahın otoritesinin yeniden ihya edilmesi sırasında fazilet yerine tedhişin kullanılması ancak kanla yöğrularak gerçekleşmiştir.

Kılıç ve kement Devlet'in yegâne sinirleri olmuştur. Diktatörlere ihtiyaç duyan milletler ne kadar talihsizdirler!

Y İ R M İ   D Ö R D Ü N C Ü   K İ T A P

I

Harem'in karanlıklarında korkudan büzülmüş kalmış olan iki kadın ile bir çocuk hükümdar, ortalığı saran dehşet yüzünden zalimliğe kadar gerilmiş olan İmparatorluğun yaylarını, haddinden fazla serbestliğe kadar gevşeteceklerdir.

Bu kadınlardan ilki, güzelliği, tenasül bolluğu, kaliliyetlerinin geliştirdiği ihtiras ile iki Saltanat dönemi boyunca gerçek bir İmparatoriçe olan ve üçüncü bir dönemde de, Sultan İbrahim'in adı altında Devlet'i yönetebilecek güce sahip olan, I. Sultan Ahmet'in zevcesi, IV. Murat'ın annesi Kösem Valide Sultan'dı. İkinci kadın ise, yine Kösem Sultan gibi Yunanlı olup, onun tarafından, oğluna zevce olarak verilmek üzere eğitilmiş, bir müddet Hükümdarın kalbini kazanmış, sonra ihmal edilmiş, fakat her zaman sayılmış, ancak kayınvalidesi gibi zekâ ve mizac üstünlüğü gösterememiş, daima Valide Sultanın mutlak hâkimiyeti altında kalmış olan Tarkan Sultan'dı. Henüz beşikten çıkmış olan Şehzade Mehmet'in annesi idi.

II

Valide Sultan'ın son oğlu olan Sultan İbrahim, IV. Murat'ın ölümüyle Taht'a geçmiş, daha önce gördüğümüz gibi Valide Sultan'ın himayesi ve hilesi ile hayatını

kurtarmış ve daima annesinin elinde uysal bir oyuncak olmuştur. Bir köşede unutulmaktan başka bir dileğe sahip olmadan Harem'in yalnızlığında büyümüş, budala amcası I. Mustafa'nın sürekli idam kararlarına ve yaşları büyüdükçe Taht üzerindeki rekabetleri de artan kardeşlerinin boğdurulmasına tanık olmuş, eninde sonunda zalim Hükümdarın kuşkularını çektiği için gözden çıkarılacağına emin olmuş, Harem'de meydana gelen kargaşalıktan, idam fermanının hazırlandığını öğrenmiş, bazı haremağaları ile annesinin dairesinde gizli bir odaya saklanmıştı; dışardaki her gürültüyü dilizlerin koşuşmasına benzetiyor, her an Sultan Murat'ın çıka gelerek yerini keşfedeceğini sanıyordu. Ölümle hayat arasında sadece mevcut olduğunu biliyordu.

Vezirlerin, içoğlanların, bostancıların «padişahım çok yaşa!» haykırışları ile koridorlarda koşuşmalarını, kendisini dışarı çıkartıp boğdurmak için tertiplenmiş bir hile olduğunu sanıyordu. Kapısını çalıp da, IV. Murat'ın öldüğünü ve kendisini Padişah olarak ilân ettiklerini bildirmelerine rağmen, annesinin doğrulamasını bekleyeceğini söylüyordu. Valide Sultan hemen koşup geldi; ancak annesinin bile sesi hayatının güveni için uygun bir teminat olarak gözükmeydi. Saklandığı delikten dışarı çıkması için Sultan Murat'ın cesedini getirip, köşkün pencerelerinden birinden göstermek icap etti. Ağabeyinin ölüsünü görünce kendisinin hayatta olduğunu anladı. Nihayet kapının kilitlerini açtı, vezirler ayaklarına kapandılar.

Tebrikleri ve annesinin kucaklamalarını kabul ettikten sonra ağabeyinin bir kefene sarılı cenazesinin Saray'a taşınmasına yardım etti. İki defa hayatını borçlu

olduğu annesine kendi adına hükmetme imkânını verdi. Kösem Sultan, IV. Murat'ın son devirlerinde durmadan destekleyerek yükselttiği Kara Mustafa Paşa'yı Sadâret-te bıraktı. Aslen Macar olan Kara Mustafa Paşa, cesareti, doğruluğu ve hizmetleri sayesinde basit bir yeniçeri iken Devlet'in en yüksek mevkilerine yükselebilmisti. Faziletleri sayesinde daima bulunduğu makama lâyık olmuştur; lâkin kendi iradesinden üstün bir iradenin itmesiyle iş yapmaya alıştığı için, bir hâkimiyetin başı değil, eli olmaya daha yatkındı.

İradesini daima annesinkine teslim etmeye alışkın olan Sultan İbrahim de, hükmetme arzusu duymadan yaşamakla yetiniyordu; mahpus hayatı yaşayan şehzâcelere tanınan tek eğlence olarak Harem'in sefahat âlemleri yüzünden bitkin düşmüştü. Annesi ile vezirleri, her Cuma günü kendisine değişik ülkelerden yeni cariyeler sunuyorlardı. Tahrik edici kokular Sultan İbrahim'in güçsüzlüğünü yenmiş, saltanatının ilk yılında iki erkek çocuğa sahip olmuştı.

III

Don Kazaklarının en önemli kalelerinden biri olan Azak'a bir intikam seferi yapıldı, şehir baştan başa yakıldı. Kırım Hanı Mehmet Giray bu sefer için yüzbin kişilik bir ordu tahsis etmişti. Osmanlı Ordusu Serdâr'ı Sultanzâde Paşa, Azak kalesini eline geçirdi, Don Kazaklarına ve müttelikleri Ruslara karşı tahkim ettirdi. Bu başarılı seferin kendisine sağladığı otoriteden istifade etmek isteyen Sadrâzam IV. Murat'ın gözdelerinden silâhtar'ın zalimliklerini ve hırsızlıklarını ödetmek yoluna gitti. Peşinden yola çıkarılan kırk çavuş, Edirne yo-

lunda silâhtarları ellerine geçirdiler ve idam ettiler. Zengin silâhtar'a kızlarından birini vermeyi tasarlayan Valide Sultan bu idamdan hiç memnun kalmadı ve öç almaya karar verdi.

Fırsat kendiliğinden ortaya çıktı.

Halep beğlerbeğliğine tâyin edilen Nasuh Paşa, bunun bir tuzak olduğunu, Halep'teki selefine daha önce kendi idam fermanının yollandığını öğrendi. Askerleri geri döndü, hükûmetten intikam alacağını ve başkente isyan çıkaracağını açıkça söyledi. Başkente yaklaşması ve ortada dolaşan çeşitli söylentiler, son hükümdar devrinde zulüm ile bastırılan eski isyan tohumlarını harekete geçirmeye başladı. Sadrâzam İstanbul'daki yeniçeri ve sipahileri Nasuh Paşa'ya doğru sevketti. Fakat bu Kapıkulu askerleri İznik meydanında püskürtüldüler. Muzaffer bir şekilde Üsküdar'a gelen Nasuh Paşa, Saray'ın karşı kıyısında çadırlarını kurdurdu. Etrafındaki dalkavuklarının her gün Sultan İbrahim'in zayıflığından bahsederek onu kıskırtmasından, kendisine Sadrâzamlık verileceğini umuyordu.

Dostları ve kâhyası tarafından ihanet gören Nasuh Paşa, hazırlanan tuzığa düşerek, bir avuç arkadaşı ile Boğaz'ın karşı kıyısına geçerek Sadrâzam ile görüşmeye ve güyâ Rumeli Beğlerbeğliğini almaya gitti. Karşı kıyıya geldiğinde kendisini bekleyen Sadrâzamin muhafızlarının kılıcından ancak Trakya'ya kaçarak kurtuldu. Birkaç gün sonra Rusçuk'tan Kırım topraklarına geçerken tutuldu, zincire vurularak İstanbul'a yollandı ve âdi bir suçlu gibi Atmeydanı'nda kafası kesilerek idam edildi. Bir zamanlar tehdit ettiği Saray'ın kapısına kanlı kafası asıldı. Sultan İbrahim'in Enderûnuna alınan oğullu iç oğlanların arasında büyümüş, ailesinin adını tek-

rar duyurmuş ve İmparatorluğun en tarafsız, en gerçekçi tarihçilerinden biri olmuştur. Hayret ve memnuniyetsizlik göstermeden babasının idamı olayını anlatmıştır; Osmanlılarda kadercilik görüşünün intikam duygusunu bu derece bastırıldığını mümtaz bir örneğidir.

Nasuh Paşa'nın suç ortaklarından ve kumandanlarından Zülfikâr Paşa da Divan'ın benzer bir oyununa kurban gitti. Kıbrıs beğlerbeğliğine tâyin edildiği sırada, onu adaya götürecektir olan filonun amirali idam فرمانını almıştı. Ziyafet bahanesiyle Paşa'yı gemisine dâvet etti, yemeğin ortasında ölüm emrini okudu. IV. Murat dönemini hatırlatan bu idamlar, Sadrâzam Kara Mustafa Paşa'nın değil, tamamen Harem'in siyasetinin sonuçlarıydı. O, sadece verilen talimatı yerine getiriyordu.

IV

Valide Sultan'ın gizli konseyi olan üç kişi, onun adı altında hüküm sürüyorlardı. Bunlar, zârif fakat hafif bir adam olan Sultanzade Paşa; Sultan İbrahim'in imrahoru Yusuf Efendi ve Cinci Hoca idi. Padişahların hocalığını yapan bu kişiler belirli bir rütbeye sahip olmadan bütün diğerleri üzerinde bir hâkimiyete sahiptiler. Cinci Hocanın sihir ve hekimlikte ün sahibi olması, talebesine gençlik ve kudret sağlayan ilaçları temin etmesi, Hükümdarın birinci derecede teveccühünü kazanmasına sebep olmuştu.

Kendisine danışılmadan silâhtarın idam edilmesinden beri Kösem Sultan, Sadrâzama karşı bu üç adamın nefretini kışkırtıyordu. Her geçen gün bu kin, cariyele-

r'n başı olan Kâhya Hatun tarafından canlandırılıyordu. Durmadan, Sadrâzamın Harem yönetiminde çok cimri davrandığını söylüyordu. Kadınlar tarafından yönetilen bir Hükümdar için bu ithamlar beterin beteri oldu. Valide Sultan ve üçlü ittifak ile anlaşmış olan Kâhya Hatun, Sultan İbrahim'e devamlı olarak Sadrâzam Kara Mustafa Paşa'yı çekiştiriyor, Harem'de yakacak odun bile kalmadığından yakınıyordu. Tahriklere kanan Sultan İbrahim, o sırada toplantı halinde Divan'ın yarıda kesilerek Sadrâzamın derhal huzuruna çağrılmasını buyurdu. Alel acele huzura gelen Sadrâzâma, Harem'in ihtiyacı olan beşyüz araba odunun niçin hâlâ teslim edilmediği soruldu. Devlet işlerinin çokluğu yüzünden bu ufak mesele ile uğraşmadığı için özür dileyen Sadrâzam, düşmanlarının bir hatasını yakalamak için fırsat kolladıkları bir zamanda ihtiyatsız sayılabilecek bir ders vermek istedi:

«Padişahım, hepsi birden beşyüz akçe bile etmeyen beşyüz arabalık odun için Divan toplantısını yarıda kesmek ve en önemli Devlet işlerinin görüşülmesini aksatmak mı gerekirdi? Ben ki senin temsilcin ve gölgenim, neden Devlet'in durumu, milletin bahtiyarlığı ve sınırlarının güveni hakkında bana soru sormuyorsun?» dedi.

Düşmanları tarafından Padişaha ders ve hakaret olarak yorumlanan bu doğru sözler, Kara Mustafa Paşanın âkibetini düşünen dostlarını endişelendirdi. İhtiyatsızlığını yüzüne vurdular; o ise:

«Onu sevdiğim için gerçeği anlatmakta bir sakınca görmedim. Hizmet etmek yerine dalkavukluk mu yapmak gerekirdi? Dalkavuk ve köle olarak yaşamaktansa, hür ve namuslu olarak ölmek yeğdir!» diye cevap verdi.

üzere, üçlü ittifakın içinde en tehlikeli olan, yeniçeri ağası Yusuf Paşa'yı bertaraf etmek için harekete geçti. Yanlarında bol para taşıyan Sadrâzamın adamları kışlalara geçerek yeniçerileri, isyan işareti sayılan ve yeniçeri ağasını zor durumda bırakan, pilâv yememeye teşvik ettiler. Bu çabalar Yusuf Paşa'nın kışla içindeki casusları tarafından ortaya çıkarılınca, üçlü ittifak somut delillere dayanan bir şikâyet sebebi bulmuş oldu. Sadrâzamının suçlu davranışlarını haber alan Sultan İbrahim, ulemâ arasında en fazla itibar sahibi olan mollalardan birine nasıl davranacağını sordu: «Lalamı idam ettirsem tebaam benden memnun kalır mı?» (*) Molla cevap verdi: «Allah'a şükür, kullarının boyunları hiddetinin ağırlığını çekecek kadar kuvvetli değildir, padişahım; hepsinin boynu senin önünde, başları üzerinde sallanan kılıcının kalınlığı kadar incedir. Sadrâzamın idamı onları sevince boğacaktır.»

Artık emin olan Sultan İbrahim âdet olduğu üzere Divan'ın toplantısına katıldı ve sırası geldiği zaman, kendisini gözlerden gizleyen altın kafesin kenarına birkaç darbe vurdu. Bu işaret üzerine Divan kesildi ve dağıldı; Saray'da tek başına kalan Sadrâzam, padişahla gizli ve önemli devlet meseleleri hakkında görüşmek üzere hünkâr dairesine doğru ilerledi. Dilsizler içeri girmesini önlediler; o da endişe içinde kendi sarayına çekildi son duâsını yapabilmek için koynuna bir Kur'ân-ı

(*) *Osmanlı Padişahları ancak Tanrı'ya karşı sorumlu olurlardı, Sultan İbrahim'in bu şekilde bir soru sorması, başlangıçta çok makûl bir padişah olduğunu gösterir. Daha sonraları dalkavukları tarafından baştan çıkarılacaktır. (Ç.)*

Kerim soktu. Padişah, dairesinde düşünceli ve kararsız bir edâ ile dolaşıyordu; alışılmamış bir şekilde Sadrâzam'ın aniden içeri girmesi onu şaşırttı.

Sesinde ve bakışında hiddetin izleri okunacak bir şekilde, «Lala senin böyle dâvet edilmeden, babanın evine girer gibi huzuruma girmeni takdir ediyorum!» diye haykırdı. Sonra Sadrâzamın yeniçerilerin huzursuzluğu üzerindeki düşüncelerinin bitmesini bekleyen padişah, «Yalan söylüyorsun, hain! Bu isyanı kıskırtan sensin; devletin mühürlerine sahip olmaya senden fazla lâîk olan birini bulacağım,» dedi ve hazır bekleyen bostancıbaşına dönerek, «Alın onu» diye buyurdu.

Bostancıbaşı, padişahın bu buyruk ile Sadrâzamın üzerinde taşıdığı mühürleri mi, yoksa bizzat kendisini mi kastettiğini anlamadı, buyruğu en az zararlı olacak şekilde yorumlandı ve mühürleri Kara Mustafa'nın elinden aldı. Bu yanlış anlaşılmanın sayesinde hayatını kurtaran eski vezir hemen sarayına döndü, arkasında cellâtların ayak seslerini duymaktan korkar bir şekilde hareminin damından kaçtı. Arka taraftaki bir camiin avlusunda satılan saman yığınları arasında gizlenerek gecenin olmasını bekledi.

Bu arada bostancıbaşı Sadrâzamdan aldığı mühürleri padişaha götürdü; birden hiddetlenen padişah, «Kulakları ve zihni sağır adam! mühürleri değil o adamı istiyorum. Git, derhal o hainin başını getir» dedi.

Bu buyruk üzerine beş yüz bostancı Sadrâzamın evini sardılar, kapıları zorlayarak içeri girdiler, hattâ kadınların dairelerine kadar araştırdılar, ama kurban-

larını bulamadılar. Fakat içlerinden biri evin damından komşu avludaki saman yığınları altında bir kıpırtı olduğunu farketti. Hemen arkadaşları ile oraya koştu, kılıcı ile samanları karıştırırken, kaçak veziri ortaya çıkardı.

Kara Mustafa Paşa, kılıcını çekerek boşuna kendini savunmaya çalıştı; sayıca üstünlük galebe çaldı. Bağlanarak Hoca Paşa Alanına götürüldü, Kara Ali Çeşmesi kenarında boğularak idam edildi.

V

Sultanzade Semin Mehmed Paşa, felâketini hazırladığı adamdan Sadrâzamlığı devraldı. Şekerbulî adında yeni bir İranlı gözde, Sultan İbrahim'in kalbinde Valide Sultan'ın sahip olduğu nüfuzu kendi lehine kazanmaya başladı, Padişahı annesinden ayırmak isteyen bu cariyeye, Sultan İbrahim'i Edirne'ye götürmek üzere Cinci Hoca ile anlaştı. Padişahı etki alanlarından kaldıran bu uzaklaşmadan endişe duyan Kösem Sultan ile Sadrâzam, İstanbul'da isyan çıkmış gibi göstererek Hünkârın acele başkente dönmesini istediler. Padişahın Edirne'ye yaptığı zevk ve eğlence gezisinde Selim ve Osman adında iki oğlu dünyaya geldi.

Kırım Hanı Mehmed Giray, hanlıktan indirildi, yerine kardeşi İslâm Giray geçti. Tahta geçişini sağlayan Sultan İbrahim'e şükranlarını bildirmek üzere Saray'a gelen İslâm Giray, şaşkınlık içinde padişahı hırkasız ve sarıksız bir havuzun kenarında serinlemeye çalışırken gördü. Kendisine dönen Sultan İbrahim: «Dinle İslâm, seni Han yaptım! Bundan böyle de, ataların gibi dostlarımın dostu, düşmanlarımın düşmanı ol! Yaşın

kaçtır?» dedi. İslâm Giray cevap verdi. «Kırk yaşına geldim, tutsak olarak geçen yıllarım yüzünden ilk defa ata bineceğim; fakat bana armağan ettiğin şeref uğruna iyi hizmette bulunmak için savaş atımı iyi idare edeceğimi umuyorum. Kâfir Ruslar ve Lehliler ile benim aramda sadece kılıcım olacaktır.»

Rus Çarı Aleksî Mihayloviç, Sultan İbrahim'e elçiler göndererek tahta çıkışını kutladı ve dostluk bağlarının devam ettiğini belirtti. Çara yolladığı haberde Sultan İbrahim şöyle diyordu: «Don Kazaklarını Karadeniz kıyılarında durdurmak ve Moskova çarlarının daima yaptığı gibi Kırım Hanlığına vergi ödemek görevinizdir.»

Avusturya İmparatorluğu ile yapılan Szoen Barış Antlaşmasının şartlarına sadık kalmak isteyen Bâb-ı Âli, Orta Macar ve Erdel Kralı Rakoczi'nin Yukarı Macaristan, Eflâk ve Boğdan üzerindeki tasarılarını desteklemeyi kabul etmedi. Avusturya elçisi Czermin baronu İstanbul'a İmparatorluğun armağanlarını getirdi. Roma İmparatoru olduğunu iddia eden imparatoru için Kudüs'teki Kutsal Mezar'ın anahtarlarını ısrarla istedi, lâkin her defasında geri çevrildi. Padişah bu istekler karşısında, Kudüs'deki kutsal yerlerin himayesinin, Hz. Muhammed'in bizzat yaptığı bir anlaşma gereğince Rum hristiyanlarına devredildiğini ve ne pahasına olursa olsun bu anlaşmanın maddelerini bozmayacaklarını söyledi.

VI

Harem, padişahı diğer bütün işlerden daha fazla meşgul ediyordu. Kadınlar, kokular ve kürkler, yer-

yüzünde yarattığı cennetinin en başta gelen zevkleri-yici. Annesi, vezirleri, paşaları ve gözdeleri kadın güzel-liğinin kaynağı İtalya, Kafkasya, İran, Lehistan gibi ül-kelerden cariyeler yetiştirmekte zorluk çekiyorlardı. Durmadan Saray'ın kazanlarında kaynayan Arabistan'ın en güzel ve en tahrir edici kokuları, bütün Asya'da amber fiyatını arttırmıştı. Haremde halı ve elbise ni-yetine kullanılan samur kürkün fiyatı ise her zaman-ki fiyatının on misline fırlamıştı. Kokulu çiçeklere karşı duyduğu zevk o kadar delicesine olmaya başla-mıştı ki, atalarının gelenek hâline getirdiği balıkçılık-şu tüylerinden sorguç yerine, sarığının kıvrım yerleri-ne, saçlarına kulaklarının arkasına çiçekler sıkıştırıyor-çu. Bu kadınca görünüşü askerleri ve halkı çılgına dön-dürüyordu; bütünüyle samurdan yapılmış, gayet bol, tene dokunuşu son derece okşayıcı bir elbise yaptırmış-tı. Bu şehevî giyintinin her bir düğmesi değeri on bin-lerce düka altını olan kıymetli taşlardan meydana gel-mişti.

Kalabalık haremdeki kadınların süsü için yaptığı israfı olağan bir ticaret karşılayamadığı için, Ceneviz ve Vendik gemilerinin önünü kesip yüklerine el koymak için adamlarını görevlendiriyordu. Yeni bir eğ-lence bulduğu vakit bir ötekini terketmeye tereddüt göstermiyordu. Uzun sefahât âleminin sonunda üzerine çöken hüznü savmak için flüt ve tef çalgıcıları, şarkı-cılar, rakkaseler ve soytarıları dinlemek ve seyretmek üzere ancak haremi terk ediyordu. Gelenekleri çiğneme-de Neron, Kaligula ve Sardanapal gibi davranan Sultan İbrahim, en kaba eğlencelerinin yaratıcılarını mükâ-fatlandırmak için devletin ve ordunun en yüksek mev-kilerini aşağılatıyordu. Meselâ en bayağı soytarılıkla-

riyle kendisini eğlendirdiğinden Ahmed adındaki bir çingeneyi yeniçeri ağalığına, bir donanma eğlencesinde attığı fişeklerle gökyüzünde kadırgaları temsil eden Rum Kör Musluoğlu'nu Kapdan-ı Deryâliğa getirmişti. Kaprislerinin gözdeleri olan bu iki adam, padişahın kendilerine o mevkileri utanmadan sunmasına karşılık, büyük bir utanç duygusu altında görevleri kabul etmediler.

Sanki zevk devletin tek önemli meselesiymiş gibi, kendilerini sefahata adanmış adamları etrafına toplamıştı. Geceleyin onlarla, Yeni Saray'dan Eski Saray'a gidiyor, terkedilmiş kadınlar arasında yeni güzellikler aramaya koyuluyordu. O zamana kadar yedi erkek çocuk babası olmuş, haremindeki yedi kadını Haseki Sultan mertebesine çıkarmıştı. Bu kadınlardan her birinin ayrı bir dairesi, maiyeti, haremağaları, hazineden ödeneği, kayıkları, arabaları, köleleri vardı. Bir o kadar herüz anne olmamış gözde cariyesine eyalet gelirleri kadar ödenek ayırılıyordu. Üstelik her birine tımarlar devredilerek cariyenin müstakbel çocukları için devlet kasasında yüksek mevkiler hazırlanıyordu.

Sultan İbrahim'in artık yolundan çıkmış hülyâları tabiat üstü şeyler arzuluyordu. Bütün ölçüleri haddinden fazla büyük olan bir cariyeye bulunmasını emretmişti; Kâhya Hatun'un adamları Asya'nın en ücra köşelerine kadar dağılarak gayet iri, adetâ dev gibi bir kız bulmak için çaba harcadılar. Sonunda, Asya'nın İsviçre'si sayılan Ermenistan'da istedikleri gibi bir kız buldular. Sultan İbrahim bu tabiat üstü yaratığa öyle celicesine bağlandı ki, bütün Haseki Sultanlar ile Kösem Sultan bile padişah üzerindeki nüfuzlarının tehli-

keye girmesinde derin endişeye düştüler. Ermeni cariyeeye tımar olarak Şam eyaleti verildi. Oğlunun ilâhesini kutlamak ister gibi davranan Kösem Sultan, Ermeni Hasekiyi sarayında tertipledeği bir eğlenceye çağırıldı; haremağalarına verilen gizli bir emirle Ermeni cariye boğduruldu. Padişaha da, şişman olması için çok fazla yemesinden dolayı çatladığı şeklinde bir haber iletildi. Sultan İbrahim onun arkasından, tabiatın bir daha karşısına çıkaramayacağı bir güzellik anıtı gibi göz yaşu döktü.

O zamanlarda Kızlarağası, Sünbüllü adında bir hadımdı. Doğu'nun gelenekleri, padişahların ve paşaların saraylarında kadınlarla ilişkileri olan tek yabancılar sayılan hadımlara, hanımlara izafeten çiçek adları verilir. Sünbüllü'nün de, Mısır firavunlarının, İran şahlarının, İstanbul'daki Rum İmparatorlarının ve Türk padişahlarının bütün harem ağaları gibi kendine göre bir zevki vardı. Doğurması yakın bir köle kadın satın almıştı. Padişahın, Sünbüllü'nün dairesinde sık sık rasladığı bu köle kadının güzelliği ve zarafeti Sultan İbrahim'i öyesine büyülemişti ki, Haseki Sultanlardan Tarhan Sutan dünyaya getirdiği şehzadesi için süt anneliği yapmasını istedi. Padişahın oğlu Mehmed'in süt annesi için duyduğu hayranlık o derece ilerlemişti ki, köle kadının başkasından olan çocuğuna da kendi oğlu gibi yakınlık duyuyordu.

Bir yaz günü Sultan İbrahim, Haseki Sultanları ve çocukları ile eğlenirken, süt anneye karşı duyduğu kıskançlıktan Tarhan Sultan köle kadına bağıra bağıra hakaret etti; birden sinirlenen padişah, Tarhan Sultan'ın çocuğunu aldığı gibi kuyulardan birine attı. Ha-

rem ağaları tarafından zorlukla kurtarılan küçük şehzade bütün hayatı boyunca alında babasının hiddetinin izini taşıdı. Bu arada, hareme soktuğu köle kadın ve çocuğu yüzünden bir sürü karışıklığa sebep olduğu için Kösem Sultan'ın intikam almasından çekinen Sünbüllü, kendiliğinden Kızlarağalığından çekildi, bütün maiyetini bir gemiye yükleyerek Mekke'ye gitmek üzere hareket etti. Fakat Karpat adaları civarında bir Malta kadirğası yollarını kesti, Sünbüllü cesaretle dövüştü, fakat sonunda şehit oldu, bütün köleleri, bu arada o köle kadın ile çocuğu şövalyelerin eline düştü. Hristiyan imanıyla büyütülen çocuk, sonradan Saint-Dominique Tarikatına girdi, Avrupa'da padişahın oğlu gibi kabul edildiğinden, İspanya ve İtalya'da «père Othman» adıyla tanındı.

VII

Sarayda hüküm süren sefahat ve çılgınca hareketler Kösem Valide Sultan'ın atılğan ve erkekçe dehasını etkilemiyordu. İmparatorluğa yeni bir toprak eklemek hırsı ona Girit seferini ilham etti.

Girit adasını elinde bulunduran Venedik'e küçüklüğünden beri düşman olan bir Dalmaçyalı Kapdân-ı Deryâ olmuş, Valide Sultan'ın zihninde belirlenmiş olan bu seferi bıkmadan teşvik ediyordu. Doğusunda Joseph Maskoviç, sonradan Yusuf Paşa olan bu Dalmaçyalı, Venediklilerin elinde bulunan Zara şehrinin yakınlarındaki Vrana'da dünyaya gelmişti. Annesi yoksul bir köleydi; maceralı hayatına Nadin Sancakbeği Sinan Beğ'in ahırında seyis olarak başlamıştı; ilk zamanlarda o kadar yoksuldu ki beğ'in atlarını çıplak

ayakla sürerdi. Venedikten gelipde Dalmaçya'dan geçen saray mabeyincileriden biri, çocuğun güzelliğine ve zekâsına hayran kaldı. Yanına aldı İstanbul'a götürdü, Saray'da günde yedi akçeye kapıcılık buldu. Sultan İbrahim bu genci farketmekte gecikmedi, zekâsını olduğu kadar zarafetini de takdir etti ve annesinin de tavsiyesini alarak katledilen silâhtarı Mustafa'nın yerine onu silâhtar yaptı.

Her Dalmaçyalı gibi intikamcı, her dönme gibi gayretli, her sonradan görme gibi ihtiraslı olan Yusuf, uzun zamandan beri vatanını ve ailesini inim inim tıneten Venedik'ten öç almak için Kapdan-ı Deryâlığa göz dikmişti. Nihayet gayesine erişti. Kösem Sultan gizlice hazırladığı sefer için onu kara ve deniz kuşatma birliklerinin serdârı yaptı. Sefere çıkmadan önce padişah onu henüz iki yaşında olan kızlarından Fatma ile nişanladı. Beş yüz parça gemiden meydana gelen iki donanma, üzerinde yüz otuz bin askerle 30 Nisan 1645 tarihinde Girit adasını fethetmek üzere Marmara'dan ve Selânik körfezinden ayrıldı.

VIII

Jüpiter'in mezarı, bu tanrının torunu dağ perisi İda'nın krallığı olan talihli Girit adası, tarihte insanoğlunun madenleri işlediği en eski yerlerden biri olarak bilinir. İda dağının «Dactyle»leri eski dünyanın gerçek ve efsanevi ilk demircileridir; şehirleri, köyleri, dağları ve çeşmeleri Antik Çağ'ın tanrılarının bir müzesi gibidir. Toprağının verimi ile nüfusunun kalabalıklığı bu adayı ikinci bir Mısır yapmıştı. Giritliler, Asya'da pek

çok krallığın ve şehrin sonradan kullandıkları ilk yasaları ortaya atmışlardı.

Vatandaşlarının eşitliğini bir köleler sınıfı yaratarak kurmaya çalışan tek taraflı bir demokrasinin sonunda imtiyazlara sahip bir soylular sınıfı ortaya çıkmıştı. Yunanlılarla daima savaşmışlar, kâh yenmişler, kâh yenilmişler, fakat Asyavârî bir vatanperverlikle Mitridat'ın Romalılara karşı kurduğu ittifaka girmişlerdi. Triumvirliğin yaratıcısı olan Antoine'ın kumandası altında Girit'e karşı yapılan ilk Roma kuşatması, Giritlilerin savunması karşısında tamamen imha olmuştu, Gemilerinin direklerine asılan Romalı askerler, gemileri ile birlikte denizin dibini boylamışlardı. Pompeus'un kumandanlarından Metellus, Giritlileri boyunduruk altına alamadan Girit'i fethetmişti. Vatanlarının esaretini görmek istemeyen soylular kitle halinde intihar etmişler, Roma boyunduruğundan kaçmak isteyen halk ise İda dağına erişilmez kovuklarına saklanmışlar, oradan Romalılara karşı bitip tükenmeyen bir savaş yürütmüşlerdir. Octavius'un galebe çalan dikatatorlüğü üzerine Brutus ile Cassius, Girit'e sığınmışlardı. Roma İmparatorluğunu paylaşan Konstantin, Girit'i ortağı Constance'a bırakmıştı. Araplar adayı Bizans'ın elinden almışlar; Kudüs kralı Haçlı Baudouin de Arapların elinden kurtarmıştı; Cenevizliler de Baudouin'den devralmışlar; nihayet Venedikliler Cenevizlileri adadan kovarak hâkimiyetlerini ilân etmişlerdi. Üçyüz yıldır Venediklilere ait olan Girit, Kösem Sultan'ın teşviki, Yusuf Paşa'nın gayretiyle başlatılan ve yirmi beş yıl sürecek olan kuşatma ile İslâmiyetin hüküm sürdüğü üç kıtanın ortasında hristiyan kalesi olmaktan çıkacak ve Osmanlıların eline geçecektir.

IX

Adanın askerî başkenti olan Hanya Kalesi üç ay süren zorlu bir direnmeden sonra Osmanlılara teslim oldu. Artık Türklerin ada üzerinde bir dayanak noktaları oluyordu. Hasan Paşa kumandasında on iki bin Kişilik bir gamizon teşkil edilerek, adanın diğer şehirlerinin ve dağlarının fethi ileriki yıllara bırakıldı. Dönüşünde Valide Sultanın desteğine rağmen Yusuf Paşa mükâfat yerine ölüm buldu. Salılı Paşa yeni Sadrâzam olmuştu; Yusuf Paşa'nın rekabetinden çekinildiği için. o şekilde davranıldığı sanılmaktadır. Yusuf Paşanın Girit'teki mahkûmları serbest bırakarak fidye paralarından servet sahibi olduğu ve otoritesi ile önemini arttırma için savaşı uzattığı ileri sürülüyordu.

İstanbul'a geldiğinde padişahın huzuruna çıkan Yusuf Paşa'ya hemen Girit'e dönmesi yoksa idam edileceği söylendi. Kışın deniz muharebeleri yapmanın ne demek olduğunu bilmeyen padişaha özürlerini anlatmaya çalışan Yusuf Paşa'nın idam edilmesi istendi. Bostancıbaşı idam emrinin padişahın asabî bir anında verildiğine dikkat ederek, Yusuf Paşa'yı hemen öldürmedi, gözden düşen vezirlerin kapatıldığı bir köşke götürdü. Ne eski dostluk, ne padişah damadı ünvanı, ne o gün bir oğlunun dünyaya geldiği haberi, ne de Hanya fâtihtliği Yusuf Paşa'nın efendisi tarafından bağışlanmasını sağladı. Sultan İbrahim damadınının idam edilmesinden sonra cesedini görmek istedi. Henüz soğumamış cesedin yüzüne bakan padişah: «Yazık olmuş, ne kadar güzel kırmızı yanakları var!» diye mırıldanmıştır.

Hanya fâtihinin sahip olduğu sanılan servetleri ele geçirme ihtirası ölümüne sebep olmuştur. Halbuki aslında, o devir kumandanlarında fevkalâde ender bulunan bir doğruluğa sahip olan Yusuf Paşa şanından ve vatani için paha biçilmez değerinde bir adanın fethini getiriyordu. Servetinin hesabı çıkartıldığı vakit, som altından diye uydurulan sütunun, kırmızı benekli sarı Mısır mermerinden olduğu anlaşıldı. Bu sütun Valide Sultan'ın Üsküdar'da yaptırdığı camide padişahın balkonunu tutması için mimar tarafından kullanılmıştır.

X

Girit'te hâlâ direniş gösteren ve Mora sahillerine çıkartmalar yapan Venedikliler'den öc almak isteyen Sultan İbrahim, İstanbul'da yaşayan bütün Rumların ve hristiyanlann katledilmesini istemeye kadar gitti. Bu kanlı emri çıkaracağı bir fetva ile desteklemesi istenen Şeyhülislâm Ebu Said Efendi, bu emri desteklemeyi kesin olarak reddetti. Böyle bir katliam sonunda İstanbul'un nüfusunun önemli derecede azalacağını, hattâ ticaret hayatına darbe vurulacağını belirtti.

Cinayetten ziyade İstanbul'un felâketine sebep olma korkusu Sultan İbrahim'i bu hareketinden vazgeçirdi. Yalnız yabancı devletlerin elçilerinin Haliç'in karşı kıyısı olan Galata ile Beyoğu mıntıkasında oturtulması ile yetindi. Kutsal yerlerin hizmetlerini ellerine geçirmek isteyen Cizvitler, rakipleri Fransisken papazlarını entrikalar ile sürdürdükleri için çeşitli ithamlara mâruz kaldılar. 5 Mart 1646 tarihinde yapılan bir anlaşma ile Avusturya İmparatorluğu, Cizvitlere karşı Fransiskenleri himayesi altına aldı.

Girit'in fethedilmesi için Venedik ile savaş sürerken Avusturya'nın bu devlete yardım etmesini önlemek için her türlü şikâyet sebebini ortadan kaldırmaya karar veren Sadrâzam Salih Paşa, Erdel Kralı Rakoczy'nin Avusturya'ya ait toprakları rahatsız etmemesini istedi. Sadrâzamin Rakoczy'nin elçisine bu yasaklama emrini söyleme tarzının öyle etkili olduğu söylenir ki, zavallı elçi ülkesine döndükten birkaç gün sonra duyduğu teessürden ölmüştür.

XI

Gönül almasını bilen Sultanzade Semî Mehmed Paşa, Yusuf Paşa'nın yerine ikinci Girit seferinin serdarlığına getirildi. Bu dalkavuğun uşakça itaati kaprisli padişahı bile bazen hayretler içinde bırakıyordu. Bir seferinde padişah, Sultanzade'ye şöyle sormaktan kendini alamamıştır: «Nasıl oluyor da iyi veya kötü benim her dediğimi ve her yaptığımı itirazsız kabul ediyorsun?»

Dalkavuk vezir şöyle cevap verdi: «Siz halifesiniz, Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesisiniz, aklınıza gelen her şey ilâhî bir ilhamdır. Bizim küçük aklımızın makûl bulmadığı, görünüşte hâtâlı ve tenakuz dolu olan arzularınızda bile gizli bir hikmet vardır ve kulunuz bu arzuları anlamadan kabul etmek ve saygı göstermek mecburiyetindedir. (*)

(*) Padişahın bu şekilde soru sorması mütevaziliğini gösterir. Fakat Sultan İbrahim'i çığırından çıkararak görüldüğü gibi dalkavuk Sultanzade Semî Paşa gibi olanlardır. (Ç)

Sultanzade bazı kereler samimî arkadaşlarına katlanmak zorunda olduğu dalkavukluktan şikâyetçi olmuştur. Bir gün Kazasker Abdülhalim Efendi'ye padişahın sarhoşluk anında yazılmış bir hatt-ı şerifini gösterdi. Bu hatt-ı şerifte şöyle yazıyordu: «Dinle beni, atalarım Mekke ile Medine'ye çok fazla altın ve mücevher göndermişler; hemen onları benim hazineme getir; yoksa derini yüzdürür, içine saman doldurur kuşlar için korkuluk yaparım.» Kazaskere hatt-ı şerifi okuduktan sonra Sultanzade için döktü: «Görüyorsun ya, Saray'a hâkim bir avuç Rus, Lehli, Macar, Fransız, Aceni ve Rum cariyenin kaprisleri ile nasıl âdi bir mevkiye düşüyorsun. Bunun nasıl sonuçlanacağını bir Tanrı bilir.»

Sultanzade Semîn Paşa Kıbrıs'a çıktıktan bir müddet sonra öldü. Hüseyin Paşa, serdârlığı üzerine alarak adanın fethine devam etti. Resmo kalesi ile adanın daha bir çok kalesi Girit'te Türk hâkimiyetinin sınırlarını genişletti. Başkent Kandiya daima direniyordu.

Tekeli Paşa tarafından Venediklilerin elinden şehir alınan Dalmaçya, Rusların bir saldırısına kahramanca dayanan Kapdan-ı Deryâ Musa Paşa'nın kumandasındaki Azak kalesi, Saray'ın rehabet ve rezaletlerle çalkalandığı bir devirde Salih Paşa'nın Sadrazamlığına şeref veriyordu.

XII

Sefahatin aşırısını deneyen Sultan İbrahim şimdi de kibrin aşırısını denemek istiyordu. Şehir içinde yaptığı gezilerde atlarının süratini kesen engellere sık sık

ısladığından, Sadrazama emrederek şehre bundan böyle yük arabalarının sokulmamasını istedi; bu yasakla İstanbul'un ihtiyacı olan her türlü ot, saman ve odunun şehre girmemesi istenmiş oluyordu. Bu emre itaat baştan savma ve hayâlî oldu. Buna rağmen, bir gün Davutpaşa çayırında atıyla gezinti yapan Sultan İbrahim'in gözlerine şehre girmekte olan bir saman arabası çarptı, hemen Sadrâzamı çağırttı ve özür dinlemeden cerhal boğdurulmasını buyurdu.

Cellât ve yağlı kemend bulunamaması Sultan İbrahim'in bir an düşünmesine ve soğukkanlılığını kazanmasına imkân verdi; lâkin, karar vermede ne kadar cüretliyse, idam kararlarında da o kadar inatçı olan padişah civardaki imamın evine girdi ve talihsiz Salih Paşa'yı kuyu ipiyle boğdurttu. Sadaret mühürler, Azak'ta Rusları perişan eden Kapdan-ı Deryâ Musa Paşa'ya yollandı.

Birkaç gün sonra yaptığından pişman olarak Musa Paşa'yı azletti, Ahmed Paşa'yı Sadrâzamlığa getirdi. Harem'deki sultanlar ve geçici gözdeler İmparatorluğu görülmemiş bir şekilde etkiliyorlardı. İki saraya ve sultan hanımların köşklerine buz ve kar temin eden Bursa valisi Uludağ'ın karlı tepelerinde kaybolunca öldüğüne karar verilmiş, Bursa valiliği ise haremde çamaşırcılık yapan bir kadının yakınına devredilmişti. Şeriat kanunlarına aykırı hareket eden Sultan İbrahim sekizinci kadınla evlenmiş ve bir gözdesi için her çivisi pırlanta olan bir gezi arabası yaptırmıştı.

Kandıye kalesi İstanbul'dan Hüseyin Paşa'ya gönderilen kadirgalara ve yardımcı kuvvetlere rağmen direnmeye devam ediyordu. Bir hücum sırasında yüzünden iki kurşun yarası alan bu serdar, sarığı ile çe-

nesini sarmış ve yeniçerilerinin başında dövüşmeye devam etmiştir. Malta, Floransa ve Roma gibi katolik ülkeler Kandiye'ye ünlü savaşçıları gönüllü olarak yolluyorlardı. Hüseyin Paşa, Kapdan-ı Deryânın yavaş davrandığını ileri sürerek, Kapdan'ın ihmalden dolayı boğdurulmasına sebep oldu. Sadrâzam, halefi Salih Paşa'nın bütün akrabaları ve yakınlarının intikamından korktuğu için hepsini idam ettirdi. Her sabah halk sarayın kapısına gelerek dehşet içinde bir gece önce kimlerin kafasının vurulduğunu seyrediyordu.

XIII

Bu idamlar korkuyu isyana çevirdi. Eski Sadrâzam Salih Paşa'nın oğlu Mehmed Paşa o sırada Erzurum Beğlerbeği olduğu için, yerinin uzaklığından ölümden kurtulmuştu. Kars Beğlerbeği Vardar Ali Paşa ile anlaşarak Sultan İbrahim'in zulmüne karşı koymaya karar verdi.

Vardar Ali Paşa, dostu İbşir Paşa'nın nişanlısı olan Gürcü prenses Perihan'ı Sultan İbrahim'in haremine göndermeyi reddettiği için idam edileceğini biliyordu. İki beğlerbeği Tokat'ta buluşarak isyanı ilân etmeye ve İstanbul üzerine yürümeye karar verdiler.

Mehmed Paşa'nın çerileri, «talih bizimle olsun, Tanrı adına ilerleyelim, dağlarımızın kartallarına karşı kücüm edelim veya tabuta girelim» diye bağıldılar.

Mehmed Paşa muhafızları ile Tokat'a doğru giderken yolda, Sivas'ta bulunan amcası Murteza Paşa'nın vurulan kellelesini İstanbul'a götürmekte olan iki çavuşa rasladı. Amcasının ölümüne sebep olan fermanı göstermeleri istendi. Çavuşlar, fermanı Erzurum'dan

geçerken Mehmed Paşa'nın adamları tarafından ele geçmemesi için atlarının eyer kayışlarına asılı olan su şişesinin içine koyduklarını itiraf ettiler. Er veya geç kendisi için de aynı akıbeti farkedemeyen Mehmed Paşa suç ortağı Vardar Ali Paşa ile kendisinin üzerlerine yürüyen doğruluğu ve tecrübesi ile tanınmış Köprülü Paşa ile anlaşmaya giderek hayatını kurtarmayı düşündü. Ankara'da bulunan Vardar Ali Paşa'ya bir mektup yazarak Bâb-ı Âli'nin tuzaklarından ve özellikle İbşir Paşa'dan sakınmasını belirtti.

Bu uyarılara aldırmayan Vardar Ali Paşa, İbşir Paşa'yı karargâhına kabul etti. Gizlice Bâb-ı Âli tarafından satın alınmış olan İbşir Paşa atlıları ile aniden Vardar Ali Paşa'nın silâhsız askerleri üzerine saldırdı, Paşa'yı atından düşürerek bağladı ve Köprülü Paşa'ya teslim etti. İdamının hazırlıkları devam ederken İbşir Paşa'ya dönen Vardar Ali Paşa, «Hain, zorbalıkla ele geçirdiğin nişanlımı alıkoyman için seni zalimin elinden kurtarmamın mükâfatı bu mu?» diye haykırdı.

Vurulan başı Köprülü tarafından padişaha yollandı. İhanetinden dolayı İbşir Paşa'yı mükâfatlandıracağına cezalandırmak yoluna giden Sultan İbrahim, nişanlısı güzel Perihan'ı kalabalığın tecâvüzüne mahkûm etti; fakat müslümanların böyle işe rıza göstermemesi bu vahşi cezadan vazgeçmesini sağladı.

Sultan İbrahim Sadrâzam Ahmed Paşa'nın zevcesine göz koymuştu; bu kadını eline geçirebilmek için kızlarından birini Ahmed Paşa'ya verdi. Düğün töreni mürasebetiyle Sultan İbrahim, Kaligula'nın bunaklıklarını andıran hareketlerde bulundu. Meselâ bir seferinde, sakalının tellerine inciler geçirilmiş olarak halkın yanına çıktı; bir gece bütün çarşı ve pazarları açık tuttu,

ertesini gün aksine çarşı ve pazarları kapatarak, şehrin kapılarını açtırmadı, böylece şehrin her zamanki gürültüsünden rahatsız olan gözdelelerinin gönlünü aldı.

XIV

Bu arada iç ayrılıklar haremî karıştırıyor, kadınların kıskançlığı Saray'da yeni ihtilâller hazırlıyordu. Kösem Valide Sultan, bunca rekabete rağmen Haseki Şekerbulî'nin padişah üzerinde sahip olduğu etkiden endişeleniyordu. Oğlu İbrahim'e eğlence olsun diye verdiği pespâyeye köleler yavaş yavaş hükümetin dizginlerini Valide Sultan'ın elinden alıyorlardı. Kamu oyununun gözünde, tahtın şerefini ayaklar altına alan kişinin annesi de o devrin utancına ortak oluyordu. Kösem Sultan eninde sonunda Osmanlıların intikamının onu da aynı cezaya veya aşağılamaya mahkûm edeceğini kendi kendine itiraf ediyordu. Şekerbulî ile erkek ve kadın bütün avanesi, nüfuzlarının en etkili olduğu sırada çok çalıp çırpıtları için Asya'nın ücra bir köşesine sürüldüler.

Sadrâzam Ahmed Paşa, «amber ve samur» vergisi adında yeni bir vergi koyarak Sultan İbrahim'in halkın gözünden büsbütün düşmesine sebep oldu. Gecele ri uyumadan önce Acem ve Arap cariyelerin anlattıkları masalda, her tarafı samur kürkle kaplı bir padişah'tan bahsetmeleri Sultan İbrahim'in hayallerini genişletmiş, bütün eyaletlere emir göndererek ne pahasına olursa olsun samur vergisinin alınmasını istemişti. Ayrıca cariyelerin başını süslemek için kullanılan kıymetli taşların israfını karşılamak üzere yeni bir vergi daha uyguluyordu.

Şikâyetler düzensizlikle birlikte artıyordu. İmparatorluğun kötü gidişini anlatmak isteyen Galata kadısı, derviş elbiseleri giyerek Divan'ın huzuruna çıktı, ağzına geleni söyledi, sonra: «Bana istediğinizi yapabilirsiniz; söylediklerimden dolayı bana üç şekilde davranabilirsiniz; ya beni öldürürsünüz, o takdirde şehit olurum; ya beni sürersiniz zaten rezaletlerle çalkalanan bir şehirde oturmayacağımı önceden söyledim; ya da servetimi elimden almaya teşebbüs edersiniz, ama gördüğünüz gibi derviş kılığına girerek önceden kendi kendimi yoksulluğa attım» demiştir.

Vâlîde Sultan olmasına ve eski otoritesine rağmen Kösem Sultar oğluna yaptığı uyarılardan dolayı, İskender Çelebi denen şehrin dışında bir bahçede oturmaya mahkûm edildi. Önemli yeniçeri subayları, Sadrâzâmın oğlunun padişahın kızlarından biri ile evlenmesi münasebetiyle Topkapı Sarayında verilen bir ziyafete dâvet edildiler; aslında bu ziyafetin sonunda yeniçeri ile gelenleri katledilecekti.

Saray'a giderken durumu haber alan yeniçeri subayları ziyafetin ortasında kaçarak Orta Camii'nde toplandılar, Şeyhülislâmı, vâizleri, ulemâyı ve bütün ağaları görüşmek üzere çağırdılar. Bütün kalplerde canlanan isyan için bir işaret yetecekti. Gün doğarken silâhsız olarak, ellerini göğüslerinde kavuşturmuş olan yeniçeriler camiin etrafını sardılar; halk da sessizce ulemânın görüşmeler sonunda açıklayacağı kararı bekliyordu. Terkedilen Saray korkudan titriyordu. Sonunda Sultan İbrahim, mabeyincisini Şeyhülislâma göndererek bu kanunsuz toplantının sebebini sordurdu.

Şeyhülislâm hepsinin adına cevap verdi: «Padişah bize Sadrâzâmı teslim etsin, yoksa dağılmayacağız.»

Padişahın cevabını beklemeyen halk ve askerler Sadrâzamı azlettiklerini, yerine, bazen hayatlarını gömdükleri karanlıklar yüzünden halkın hâtırına geliveren insanlardan biri olan Sofu Mehmed Paşa'yı Sadrâzam olarak ilân ettiler. Bu paşa sipahî iken, Genç Osman devrinde Başdefterdarlığa kadar yükselmiş, o zamandan beri şehrin dışında bir bahçeye çekilmiş, hayatını ibadet ve fazilet ile geçiriyordu. Bahçesinden ulemâ ve ağalar tarafından alınan bu yiğit ihtiyarın Orta Camii'nde halka görünmesi herkesi ağlattı. Halk, başlattığı ihtilâlini bu fazilet âbidesine emanet ederek kurtaracağına inanıyordu.

Bu şekilde Sadrâzam ilân edilen Sofu Mehmed Paşa halkın zorla yaptığı bu tâyini hükümdara da kabul ettirmek için Saray'a gitti. Saygıyla padişahın eteğini öptükten sonra, Sultan İbrahim ona: «Ahmed'i azlettim, fakat kızımın kocasını nasıl olur da düşmanlarının eline teslim ederim? Git ve ne istediklerini öğren» dedi.

Sofu Mehmed Paşa, camiye gelip Ahmed Paşa'nın bağışlanmasını istedi. Fakat bu ricalar halkın nefreti önünde başarısız kaldı. Çaresizlik içinde Saray'a döncü.

Mehmed Paşa'ya «Koca köpek» diye hitap eden padişah, günahsız ihtiyara çok kötü muamele ettirdi, hattâ dayak attırdı. İki taraf arasında çaresiz ve güçsüz kalan Sofu Mehmed Paşa, Saray'dan çıkarak bahçesine kaçtı. Fakat peşinden gelen yeniçeriler onu alarak tekrar Orta Camii'ne götürdüler. Habercilerin şehirden çıkarak eyaletlere gitmesini önlemek üzere şehrin bütün kapıları muhafaza altına alındı; oğlunun suikastin-

den çekinildiği için Kösem Sultan'a bir birlik gönderildi ve bütün İmparatorluğun ümidi olan küçük şehzadelerin hayatlarının korunması için Kösem Sultan'a dikkatli olması rica edildi. Sürüldüğü bahçesinin bir köşesinden, Kösem Valide Sultan, bütün birliklerdeki adamları vasıtasıyla isyanı yönetiyordu.

XV

Âsiler açıkça padişahın tahttan indirilmesinden bahsediyorlardı. «Salih Paşa'yı, devleti kurtaracak tek adam olan Vardar Ali Paşa'yı o öldürtmedi mi? Başsız cesedi günlerce Sarayın önünde köpeklere ve kuşlara yem olmadı mı?» diyorlardı. Camide bulunan daha ılımlı olanlar, «padişah, zorbalık ve zulüm ile bütün itibarını kaybetmiştir; halk yoksul düştü, kâfirler Bosna'da elli kaleyi ellerine geçirdiler, Çanakkale'nin ağzını tuttular; Sadrâzamı azletsin, kellesini bize versin, gözde cariyelerini sürsün, biz de dağılalım» şeklinde konuşuyorlardı.

Sultan İbrahim'e nakledilen bu konuşmalar, güçsüz şikâyetler gibi savsaklandı. Saray'ın önünde ve içlerinde topları ile hazırlanmış on bin topçu ve bostancı hayatının güvenliğini teşkil ediyordu; gece olurken, gündüz attıkları nutuklardan memnun olan ulemâ birer birer camiden çekiliyorlardı. Ancak onları ikaz eden yeniçeri subayları, eğer bu gece ayrılırlarsa bir daha toplanamayacaklarını, başkentte düzen sağlanıncaya kadar camide beklemek zorunda olduklarını hatırlattılar. Yeniçeriler Orta Camii'ne bitişik olan kışla-larında ulemâyı o gece misafir ettiler.

XVI

Suç ortaklarının gevezeliği yüzünden tasarladığı cinayeti işleyemeyen Sadrâzam Ahmed Paşa, Saray'ın bahçesinde verdirdiği ziyafeti yarıda keserek, yeniçerilerin isyanına karşı hazırlıklı olmak için sarayına çekilmiş, muhafızlarına her tarafı sardırmişti. Camide patlak veren ve gelişen isyanı her an takip etmiş, zaman geçtikçe hayatı için umudunu daha fazla kaybetmiştir. Bir yük beygirine altı bin düka altını yüklemiş parmaklarına paha biçilmez üç yüzük takmış ve yanında sadık içoğlanları Halil ve Abdi olduğu hâlde, Deli Bira-der adındaki çok sevdiği bir dostunun evine sığınmıştı.

Saklandığı yeri öğrenen âsiler yüzünden Uzun Ahmed adında başka bir dostunun yanına sığınmaya çalıştı; fakat orada da peşini bırakmayan ulemâ'nın casusları, onu Hacı Bayram adında bir başka arkadaşının evine kaçmasına sebep oldular.

Hacı Bayram Sadrâzamin kendi hareminded saklandığını itiraf etti. Çavuşlar gelip zorla eski Sadrâzamı oradan aldılar Sofu Mehmed Paşa'nın huzuruna çıkardılar. Rakibinin felâketinden ve aczinden istifade etmeyecek kadar yüce ruhlu olan Sofu Mehmed Paşa onu iltifatla karşıladı, yanına oturttu. Ahmed Paşa, müslümanlar için bir nevi siyasî ölüm ve sürgün olan Mekke'ye gitmesine izin vermesi için Sadrâzama yalvardı. Eski Sadrâzamin kaderi hakkında bir karara varması için Şeyhülislâm çağrıldı. Sofu Mehmed Paşa'dan daha az bağışlayıcı olan Şeyhülislâm halkın büyük tezahüratı arasında, Sultan İbrahim'in suçlarının âleti olan Sadrâzam'ın idam edilmesi hakkında bir fetva imzaladı. Ölüm emri kendisine tebliğ edilmeden

hazinelerinin yerini söylemesi, itirafları sayesinde hayatını kurtarabileceği hatırlatıldı. Bir cimri gibi onlarla pazarlığa oturdu, her tehdit sonunda muazzam bir meblâğı ortaya çıkarıyordu, sonunda, yine de servetinin büyük bir kısmını açıklamayarak anlaşmaya vardı. İki hizmetkârı ile başbaşa bırakıldı. Bağışlandığına dair haberin gelmesini beklerken namazını kıldı, uykuya çekildi.

Askerlerden bağışlanması için ricada bulunmuş olan Sofu Mehmed Paşa'nın önüne çıkarılacağı bahanesiyle uyandırıldı. Karanlık merdivenin sonuna geldiğinde iki kuvvetli el kollarını yakaladı, hemen geri dönmünce, meşalenin ışığı altında kendi devrinde pekçok kişiyi idam ettirdiği cellâtbaşı Kara Ali'yi tanıdı. Dehşet içinde, «Ah gâvur!» diye haykırdı. Sanki eteğini çpecekmiş gibi alaylı bir şekilde önünde eğilen Kara Ali, «Lütüfkâr efendim,» diye karşılık verdi. Sonra yardımcısı ile koluna girerek, halkın ve askerlerin yuha sesleri arasında bir gün önce yeniçeri kumandanlarını öldürtmeyi tasarladığı Topkapı Sarayı'nın bahçesi önüne getirildi. Orada, bir öküzü çökertmek için yapıldığı gibi alınının ortasına bir yumruk atan Kara Ali, sarığını çıkardı boynuna geçirdiği yağlı kemendi sıkıttı. Cesedi Atmeydanı'na atıldı; sabahleyin Cami'de tekrar toplanan ulemâ, meydandaki düşmanların ayaklarının dibinde cansız yatarken görünce büsbütün cesaretlendi.

XVII

Korkaklık ve alçaklıklarını unutturmak için isyana bağlılığını göstermek isteyen Rumeli kazaskeri Mus-

lieddin Efendi ulemâ ile Cami'ye giderken atından aşağı çekildi, sarığı çıkarıldı, yara bere içinde Cami'nin merdivenlerine kadar süründü. Ayağa kalktı, Şeyhülislâmın üzenğine asılarak şfaat dilendi. Şeyhülislâm'ın beyaz elbiseleri din adamının yalvarmaları suçluyu kurtarmaya yetmedi: askerler yeniden onu yere devirdiler, başını keserek, aynen kâfirlere yapıldığı gibi yerde yatan cesedinin ayaklarının ortasına koydular.

Padişah'ın hocası Cinci Hoca da görüşmelere katılmak cesaretini göstermişti. Sadrâzam ile Rumeli kazakerinin akıbetleri kendi sonunu işaret ediyordu. Yoksul bir camî imamı ile elbise ve sarığını değiştirdi tanınmadan bahçenin bir arka kapısından sıvıştı. Yeniçeri ağaları bu iki kanunsuz idamın sorumluluğunu, ulemâ tarafından kışkırtılan daha alçak ve daha korkak olan ayak takımının üzerine atıyorlardı. Cami'nin önüne çıkarak, himayelerinde olan kişilerin kanunsuz bir şekilde öldürülmesinden dolayı yeniçerilere çıkıştılar. Katliam değil ihtilâl isteyen yeniçeriler durumdan üzüldüler ve Atmeydanı'nda hâlâ kan döken ayak takımını dağıttılar.

Görüşmelere başlayan ulemâ, Mekke kadısı Hasan Efendi'yi Saray'a gidip Padişah'ı buraya getirtmek üzere görevlendirdi. Böylece Padişah'ı Saray'da mevzilenmiş onbin muhafızından ayırabileceklerini sanıyorlardı. Sultan İbrahim'in isteği kabul etmemesi üzerine Kösem Sultan'ı Cami'ye çağırarak yanına Şehzadelerin en büyüğü olan Mehmed Sultan'ı da almasını söylediler.

XVIII

Artık Kösem Sultan'ın, Sultan İbrahim'den ümid edecek hiçbir şeyi kalmamıştı, üstelik şimdi ondan çe-

kinmesi de gerekiyordu. İki Saltanat dönemi boyunca o kadar saadetle uyguladığı nüfuzundan mahrum kalması, annesine aldırmayan bir oğlun bayağı cariyele-ri uğruna fedâ edilmesi, Sultan İbrahim'in kızları Ayşe, Fatma, Hanzâde'yi ibrik tutmaya ve kahve ikram ettirmeye zorlayarak onlara hakaret etmesi; Padişah'ın bir kaprisi sonunda her an boğdurulabilecek olan şehzadelerin hayatları için endişe etmesi; halen İskender Çelebi bahçesine sürülmüş olması ve Rodos'a sürülmekle tehdit edilmesi, Valide Sultan'a kurtulması için ihtilâlden başka çıkar yol bırakmıyordu. Fakat güvenliği için bir ihtilâl nekadar gerekli görünüyorsa, tahttan indirmeden sonra kaçınılmaz bir şekilde gelecek olan Hükümdar katli anne kalbine dokunduğu kadar siyasetine de aykırı geliyordu. Sultan İbrahim'in şahsında IV. Murat'ın zulmünden kaçırıldığı çocuğu seviyor ve gençlik çağlarında onun sayesinde sürdürdüğü saltanatı hatırlıyordu. Kendi arzusuyla seçilmiş bir Divan'ın emrinde, kendi taraftarı vezirleri arasında her yönden bağlanmış bir Padişah'ın arkasında eski nüfuzunu kazanmış olarak hükmetmeyi, şiddetli mizaçlı, zayıf akıllı, Taht'ı âsilere borçlu olan ve bu yüzden kendisi için arzuladığı otoriteyi onlara verecek olan bir çocuk hükümdarın Taht'ta bulunmasına tercih ediyordu. Gücü elinden alınmış Sultan İbrahim ile kendi suç ortakları ulemâ arasında hakem rolü oynamayı, torununu Taht'a çıkarmak için oğlunu boğduran zalim anne olmaya yeğ tutuyordu.

Camideki ulemâ'ya, Şeyhülislâm'a ve ihtiyar yeniçeri Ağası'na İmparatorluğun selâmeti için Sultan İbrahim'e itaat edilmesinin daha doğru olacağını, suçlu vezirleri cezalandırmanın gerektiğini, yoksa bir Padi-

şah'ın hal'i gibi kötü bir örneği gelecek nesillere bırakacaklarını söyledi. Hemen Saray'a giderek Padişah'ın yanına çıkacağını ve herkesden fazla kendisini üzen rezaletlere bir son verilmesi için gereken teminatı alacağını belirtti; ulemâ, şeyhler ve faziletleri, kabiliyetleri ve otoriteleri ile tanınmış ağalardan meydana gelen bir Divan'ın Hükümet'i teşkil edeceğine dair söz verdi. Bu görüşleri ile onlara tesir ettikten sonra, matemliymiş gibi tamamen karalar giyinerek başına kara bir türban, yüzüne de kara bir peçe koydurdu, yanındaki iki küçük şehzade ile kayığa binerek Saray'a doğru yola çıktı.

Saray'a geldiğinde avluların ve koridorların ulemâ, ağalar, kadılar, Şeyhülislam ve yeniçeriler ile dolurmuş olduğunu gördü. İsyanın genişliğinden ve sebatından çekinen bostancılar, Orta Cami'nin önderlerine ve hatiplerine Saray'ın kapılarını açmışlardı; halk ve askerden meydana gelmiş silâhsız bir topluluk onların arkasından Saray'ın içini işgal ediyordu; her bir ağızdan Kösem Sultan'ı ve şehzadeleri çağırıyorlardı. Birden matem elbiseleri içinde Bâb-ı Saadet'in önünde ortaya çıktı. Görünüşü ile kalabalığın uğultusu bir anda kesiliverdi: bu kadın Osmanlıların gözünde kırk yıllık saltanat hâtırası hayırla anılan bir Padişah'ın zevcesini; kadın elleriyle erkekçe idare edilen iki Saltanat dönemini; şu anda muhafaza ettiği şehzadeler ile Osman Beğ'in Hanedanı'nın devamını ve İmparatorluğun bütün geleceğini temsil ediyordu.

XIX

Hayatında iki defa halkın ve askerlerin yarattığı olayları ve faciaları görerek alışmış olan Valide Sultan,

uzun zaman Devlet işlerinin içinde olmanın verdiği alışkanlık ve annelik, vatanseverlik ve ihtirasın yarattığı enerji ile kalabalığa hitap etti. Daha ilk kelimelerde ulemâya çatmak suretiyle cesaretini gösterdi:

«Böyle hareketleri teşvik ve tahrik etmeniz doğru mu, makûl mu, haklı mı? Hepiniz bu Saray'ın imtiyazlı kulları değil misiniz?» Valide Sultan'ın bu sözleri üzerine yeniçeri Ağa'sı Muslieddin sözünü kesmek cürretini göstererek şöyle dedi: «Bütün dedikleriniz doğrudur; hepimiz bu Saray'dan nimetlerimizi aldık ve hele ben seksen yaşına geldiğime göre herkesden fazla buranın ekmeğini yemişimdir; fakat soyunuza olan bağlılığımız ve bu hanedân ile Devlet'in yıkılmasına suçlu bir aldırmazlıkla daha uzun müddet tahammül edemediğimiz için şimdi buradayız. Tanrı'dan dilerim bana öyle günler göstermesin! Artık neye ihtiyacım var? Önümde kalan ömrün kısalığı ile ters düşecek bir ihtirasın bana sağlayacağı zenginlikler veya ünvanlardan istifade etmem için kaç günüm var?»

«Osmanlıların valdesi! size lâıyk olmayan oğlunuz Padişah'ın çılgınlıkları ve adaletsizliği bütün âlemi tehlikeye sokmuştur. Sınırlarımız yıkılırken o, utanmadan satılan tımarlar sayesinde büsbütün yoksul düşen hazinenin parasıyla zevk, sefahat ve eğlence içine dalmış gidiyor. Ulemâ toplanmış, Sultan İbrahim'in hal'ini ve yerine torununuz Sultan Mehmed'in geçirilmesi için bir fetva hazırlamıştır. Bu iki istek gerçekleştirilmedikçe, halk ve asker arasında düzen beklemek boşuna olur; sarsılmaz kararınızdan vazgeçin; eğer direnmekte devam ederseniz bu, baş kaldıranlara

karşı değil, yasaların, dinin ve vatanın kararına karşı olacaktır.»

Valide Sultan ulemânın görüşmeler sonunda aldığı karar ile dinin en selâhiyetli adamı olan Şeyhülislâm'ın verdiği fetva önünde yapılacak birşey kalmadığını anladı. Buna rağmen üçüncü defa Sultan İbrahim'in tamamen Taht'tan indirilmesine karşı çıkarak, bir naiplik divanının teşkil edilmesini, onun Padişah'ın adına Devlet'i yönetmesi hakkında kanun ve din adamlarının aklını çelmeye çalıştı. Anadolu Kazaskeri Hanefizâde, ulemâ'nın adına söz aldı:

«Biz buraya sizin itidalinize ve vatanseverliğinize güvenerek geldik; siz sadece Padişah'ın valdesi değil bütün mü'minlerin saygı gösterdiği valdesisiniz; Devletin içine düştüğü bu buhranı ne kadar kısaltırsanız, herkes için o kadar iyi olacaktır. Düşmanlar her tarafta ordularımıza galip geliyorlar; yalnızca zevklerini tatmin etmekle meşgûl olan Padişah, imanın yollarından ayrılıyor. Ayasofya minarelerinden okunan ezana Saray'dan yükselen kaval, boru ve davul sesleri karışıyor. Sizin de bizzat tecrübe ettiğiniz gibi hiç kimse tehlikeye atılmadan Padişah'a öğüt veremiyor. Pazar yerleri yağmalandı; masumlar idam edildi gözde cariyeler âlemi idare ediyorlar.»

Valide Sultan genel isteğe karşı yine direndi; «Bütün felâketler kötülerin eseridir; onları uzaklaştırmak, yerlerine akıllı ve iyi kişiler getirmek gerekmektedir.» Hanefizâde cevap verdi. «Bu neye yarayacak? Kara Mustafa ve Hanya fâtihi Yusuf Paşa gibi iyi adamlar idam ettirilmedi mi?» Valide Sultan itirazına devam etti: «Fakat yedi yaşında bir çocuğu nasıl

Taht'a geçirirsiniz?» Hanefizâde durumu açıkladı: «Kannun adamlarımızın kararına göre yaşı ne olursa olsun bir çılgın Hükümdarlık edemez; fakat onun yerine akli başında olan bir çocuk geçirilebilir Makûl bir çocuk hükümdarın bilgili bir Sadrâzam'ı âlemi düzene kavuşturur, halbuki çılgın bir Padişah cinayet, utanç ve sefahat ile Devlet'i uçuruma götürür.»

Görüşmelere tahammül edilemeyecek bir anda bu sözlerin uygunluğu ile karşılıklı konuşmanın uzaması bazı Kapıkulu ağalarını ve özellikle Kara Çelebi adında birini, bir kadının hayâ ve prensesin lâyük olduğu saygıya son derece hakaretâmiz düşen davranış ve sözlere itti. Vakanüvisler bile o sözleri nakletmekten utanç duyduklarını belirtmişlerdir; fakat daha sonraları Kara Çelebi bu terbiyesizliğini hayatı ile ödeyecektir. Halkın ve askerın sabrı tükeniyordu; Kösem Sultan, ihtilâlin iradesine uyduğu müddetçe ihtilâl tarafından saygı göreceğini üzülererek anlamıştı.

Kara Çelebi'nin hakaretlerini duymamazlıktan gelerek, «Peki, şimdi gidip torunum Mehmed'e sarığını giydireyim,» dedi.

Kalabalığın şiddetli alkışları ve haykırışları yeni Padişah ile Valide Sultan'ı kutluyordu, Kösem Sultan Bâb-ı Saadet önünde, yanında Mehmed olduğu halde göründü. Küçük Hükümdar hemen Taht'a oturtuldu, herkes, kadınların elinden alınan çocuğun kargaşalık, kalabalık, haykırış ve silâhların görüntüsünden korkuya kapılıp ağlamaması için sessizce önünden geçiyor ve biât ediyordu.

XX

Bâb-ı Saadet'in olduğu yerde halkın biât töreni devam ederken, Saray'ın etrafını çeriven kalabalığın iradesini temsil eden Şeyhülislâm, ulemâ, silâhdar ve bostancıbaşı Sultan İbrahim'in huzuruna çıkmışlar, Taht'tan indirildiğini ve oğlunun Padişah ilân edildiğini bildirmişlerdi

Bu sözler üzerine Sultan İbrahim, «Hainler, ben sizin Padişahınız değil miyim? Bu ne demek oluyor?» diye haykırmıştır. Ulemânın içinde en kararlı ve en küstah olan Abdülaziz Efendi şöyle cevap verdi: «Hayır, sen hiçbir zaman bizim Padişahımız olmadın; orada bulunman ancak yasaların sayesinde mümkün oldu, halbuki sen bizzat bütün yasaları çiğnedin, adaleti ve dini ayaklar altına aldın. Âlemi başımıza yıktın; zamanını eğlencelerde ve sefahatta harcadın; pis ve günah dolu arzularını yerine getirmek için Devlet'in hazinesini harcadın. Senin yerine sefahat ve zulüm Devlet'i yönetti...»

Şimdiye kadar duyulmamış bu hakaretler karşısında perişan olan Sultan İbrahim, saygılı duruşları ile kendisine daha ilgili ve merhametli gelen Şeyhülislâm ile yaşlı Muslieddin Efendi'ye doğru döndü: «Siz söyleyin, artık Padişahınız değil miyim? Neden Taht'tan ineyim?»

Hükümdar'ın inatla direnmesinin bazı ağaları daha kötü davranışlara itmemesi için, «Birkaç gün için ineceksiniz efendim» diye cevap verdiler.

Karşısında mâruz kaldığı kuvveti, zamanı ve tehlikeyi ölçemeyen bir hiddetle parladı: «Anlıyorum, he-

piniz alçak ve hainsiniz. Üstelik akılsız adamlarsınız. Yedi yaşında bacaksız bir çocuğu mu Padişah yapmak istiyorsunuz? Fakat bu çocuk nasıl Devlet'i yönetecek?» Sonra eliyle ihtiyar Muslieddin'i göstererek, «Demek ki bu bunağı da Padişah seçersiniz. Hem bu çocuk benim şehzadem değil mi?»

Abdülaziz Padişah'ın sözünü öyle iğrenç hakaretlerle kesti ki, olaya tanık olan tarihçi bile sadece hakaret edildiğinden bahsetmektedir. Sultan İbrahim nasıl Taht'ı rezil etmişse, o da Sultan İbrahim'i rezil etmiştir. Birgün içinde edepsiz olan bu eski dalkavuğa Sultan İbrahim cevap vermek tenezzülünde bulunmadı. Yeniden Şeyhülislâm'a dönerek, nankörlüğünü yüzüne vurmak istedi: «Seni bu duruma getiren ben değil miyim?» diye sordu. Sahip olduğu talihini bir adama borçlu olmamak için kaderin üstüne atmakta mahir olan Şeyhülislâm, «Hayır, sen değilsin; Tanrı'dır.» dedi.

Şeyhülislâm'ın kızını, baba ve kızın arzuları hilâfına zevce olarak isteyen İbrahim, daha sonra kızı babasına iade etmişti. Şeyhülislâm sadece imparatorluğun değil, hakarete uğramış olan kızının da intikamını alıyordu.

Sultan İbrahim'in yalvarmalarına ve hakaretlerine aldırmayan yeniçeri ağaları kollarından tuttıkları gibi onu havaya kaldırdılar ve çabalamalarına aldırmadan dışarı çıkardılar. Serbest kalan kollarını göğsüne kavuşturarak nihayet tevekkül gösterdi: «Bütün bunlar alınımızın yazısıymış; Tanrı öyle istedi, haydi gidelim» dedi.

İki gözde cariyesi ile bir köşke kapatıldı. Bütün imparatorluktan ve bütün hareminden şimdi kendisine

bir hücre, bir yatak ve iki cariye kalmıştı. Annesi bile, ulemâ'nın şüphesini çekmemek için onu ziyaret etmeye cesaret edemiyordu.

XXI

Hükümdar'ın ahlâksızlığından istifade ederek bir nevi sessiz destek bulan ayak takımı, tıpkı Roma'da Neron'u olduğu gibi, İstanbul'da da Sultan İbrahim'i meyhanelerde ve kışlalarda destekliyorlardı. Kahvehanelerde ve sipahilerin toplantı yerlerinde, ulemânın, şeyhlerin ve ağaların nasıl olup da yasalara uygun bir şekilde Taht'ta bulunan bir Padişah'ı indirip, yerine bir çocuk Hükümdar'ı geçirerek onun arkasından Devlet'i yönetmeyi tertip ettikleri tartışılıyordu.

Bir gölge Padişah'ın yanında kurulacak Hükûmete karşı silâhlanmak düşünülüyordu. Vezirler ile ağalar, Kapıkulu askerinin bu tehlikeli pişmanlık duygusuna bir ümit veya bir bahane vermekten çok çekiniyorlardı. Devlet'in yüce makamlarını ticaret yapar gibi sağa sola satan bir Padişah'ın hal'edilmesinin ve katledilmesinin vacip olup olmadığı Şeyhülislâm'a soruldu. O da gayet veciz olarak cevap verdi: «Madem ki Kur'an-ı Kerîm, (eğer iki halife varsa, birini katledin) diye yazıyor, o takdirde mümkündür.»

Hükümdar'ın katledilmesini mümkün kılan bu fetvadan sonra, hükmü yerine getirmek üzere Şeyhülislâm, Sadrâzam, Kazaskerler, yeniçeri Ağaları, sipahiler ve diğer Kapıkulu askerleri Saray'a geldiler. Padişah'ı katlin verdiği dehşet, ilk defa öldürülen Padişah'da olduğu gibi, eninde sonunda cinayete iştirak edenler-

den alınan intikam, kulları tarafından nefret edilmekten ziyade küçümsenen bir Padişah'a karşı duyulan acıma duygusu herkesin Saray'dan kaçmasına sebep olmuştu. İç oğlanları, bostancıları ve kapıcılar görünmemek için sıvışıyorlar, veya idam olayına karışmak istemediklerini söylüyorlardı. Kimse Sultan İbrahim'in kapalı tutulduğu köşkün kapısını açmayınca, Şeyhülislâm ile vezirler kapıları zorlamak mecburiyetinde kaldılar.

Darbelerine dayamayan kapılar yıkılınca Sadrâzam, «Cellât nerede?» diye sordu.

Cellâtbaşı Kara Ali, ellerini bir Padişah'ın kutsal kanına bulaştırmamak için kaçmıştı. Nihayet bir köşede yakalandı; beti benzi atmış bir halde vezirlerin önüne getirildi; Sadrâzam'ın ayaklarına kapanarak Padişah'ı öldürmeye zorlanmaktansa kendisinin öldürülmesi için yalvardı.

Kara Ali ile yardımcısı Hammal Ali çavuşların zoru ile köşkün kapısından içeri itildiler. O sırada vezirler, Şeyhülislâm ve ağalar Padişah'ın hapsedildiği odanın yukarısında, önü parmaklıkla kapalı bir yere sessizce dizildiler.

Odanın kalın duvarları yüzünden dışarda Sadrâzam ile cellâtbaşı arasında geçen münakaşaları işitmemiş olan Sultan İbrahim, elinde Kur'an-ı Kerim divanın bir kenarında bağdaş kurmuştu; ayakta, elleri kavuşturulmuş duran iki cariyesi Kur'an-ın okunmasını dinliyorlardı. Padişah'ın üzerinde siyah bir kaftan, beli püsküllü bir kuşakla sıkılmış kırmızı bir pantolon vardı; başında koyu kırmızı bir külâh taşıyordu. Yü-

zünün solukluğu, zayıflığı ve mahzunluğu, hapsediği odanın loşluğunu aksettiriyordu.

Odanın yukarısında düşmanı olan Şeyhülislâm ile vezirleri farkedene ve kişiliği ile ölümü temsil eden Kara Ali'nin içeri girdiğini gören Sultan İbrahim birden ayağa fırladı, balkondaki vezirlere hitap ederek, kendisini bağışlamalarını diledi. Sonra doğrudan doğruya Şeyhülislâm'a haykırarak, bir zamanlar onu öldürtmediği için şimdi çok pişman olduğunu söyledi. Cellâtbaşı ile yardımcısı Hükümdar'ın kollarından tutmak istediler, bir silkinişte ellerinden kurtuldu; cariyeler zayıf elleri ile bir müddet padişahlarını korumaya çalıştılsa da sonunda yağlı kemend Sultan İbrahim'in boynuna geçti. Son nefesini verirken milletine lânetler yağdırıyordu. Daha sonra cesedi çıkarıldı, gerekli dinî işler yapıldıktan sonra, Ayasofya Camii yanındaki I. Sultan Mustafa'nın türbesine gömüldü.

Mezarı üzerinde Kur'an-ı Kerîm okundu, amber ile sarı sabır yakıldı. Suçluyu veya çılgını gerçek Kadı'ya gönderen milletin dinî inancı öldürülen zulüm temsilcisini kutsal kılıyordu.

XXII

Yedi yaşında bir çocuk Hükümdar'ın kısa, karışıklık ve rekabet dolu saltanat dönemi, kendi eseri olan siyasî grupların kâh etkisinde kalan, kâh etkileyen Kösem Sultan'ın saltanatı oldu.

Sultan İbrahim'in gözdeleri Eski Saray'a gönderildi. Kösem Sultan'ın bu sürgününden sadece Sultan IV. Mehmed'in annesi olan Tarhan Sultan, cehaleti ve Kösem Sultan'ın iradesine boyun eğmesi sayesinde kur-

tuldu. Sultan İbrahim'in cariyeler için sarfettiği servet yüzünden Devlet hazinesi tamtakır kalmıştı; fakat yakalanan gözdelerinin servetleri Devlet'in hazinesini yeniden doldurdu. Orta Camii'ndeki toplantıdan kaçan Cinci Hoca, cellât tarafından ele geçirilmiş, işkence yoluyla muazzam servetinin yerleri öğrenilmişti. Sonunda söyleyecek birşeyi kalmayınca havaya kalkan kılıç işini bitirdi.

Sultan İbrahim'in gözdelerinden elde edilen servet yüzelli milyon akçeyi buluyordu; bu paranın büyük bir kısmı, ihtilâlin önderlerine karşı baş kaldırmaya başlayan yeniçerilere ulûfe olarak dağıtıldı.

Mükâfatlandırılan isyan örneği İstanbul'daki üç Saray'da askerî ve sivil maksatlarla eğitilen içoğlanlarını da etkilemişti. Kapağası tarafından bir itaatsizlik halinde bedenî cezalarla cezalandırılacaklarını öğrenen içoğlanları ayaklanmışlar, Sarayların kapılarında barikatlar kurarak bostancılara karşı koymuşlardı. İsyancılar ancak içlerinden ikiyüz tanesine sipahi ve yeniçeri ocaklarında çeşitli subay rütbeleri verilerek bastırılabilir.

Her paşa, Sadrâzam Sofu Mehmed Paşa ile sadakatini pazarlık ediyordu. Bu ihtiyar, Devlet'i yöneteceğine herkesi memnun etme yoluna gidiyordu; istemeyerek âleti olduğu ihtilâl onu bir vezir gibi değil, arzularının bir oyuncağı olarak görüyordu. Sipahiler, yeniçeriler, ulemâ ve ağalar Sultan İbrahim'in idamının sorumluluğunu birbirlerinin üzerine atıyorlardı; pişmanlık duyguları kışlaları sarmıştı.

Yeniçerilerin generallerinden Muslieddin, «Yemin ederim ki bu katli olayında hiçbir iştirakimiz olma-

mıştır; onu gerçek sorumluları olan Şeyhülislâm ile Sadrâzam'a sorun» diye bağıyordu.

Sipahilerle bir olan içoğlanları Sultanahmed meydanında toplanarak suçluların cezalandırılması için haykırmaya başladılar. Haklı olarak tehdit edilen Sadrâzam ile Şeyhülislâm kışlalardaki yeniçerileri kışkırttılar. Şeyhülislâm karışıklık çıkaranların imha edilmesi hakkında Kur'an-ı Kerim'den bir sûreyi örnek göstererek fetva verdi.

Bu fetva isyanı bastırır gibi oldu; fakat geceleyn nöbetten dönen Sadrâzam'ın kâhyası, yolda üç sipahinin kafalarını vurdurup, cesetlerini Sultanahmed Meydanı'nda bırakınca, ertesi gün bütün kışlalarda intikam sesleri duyulmaya başladı. İmtiyazları ile bağdaşmayacak kadar iğrenç bir ceza usûlü ile karşılaşan sipahiler, Üsküdar'dan karşıya geçerek Sultanahmed Meydanı'nda isyan bayraklarını açtılar. Şiddetli esen rüzgâr sipahilerin meşalelerinden çıkan kıvılcımları şehrin üzerine savuruyordu. Padişah katlini uygun bulan Sadrâzam azledildi, yerine eski Şeyhülislâm Ebusaid Efendi getirildi. Bu yaşlı Şeyhülislâm asilerin kendisine tevcih ettikleri makamı kabul etmedi ve akıllarını başlarına toplamaları için onları uyardı.

Kösem Sultan oğluna bir Hatt-ı Şerif yazdırdı; bu yazıda Padişah sipahilerin silâhlarını bırakmalarını, buna karşılık kendilerine ihtilâlin baş sorumluları olan Sadrâzam ile Şeyhülislâm'ın teslim edileceğine ve arzularına göre bir Sadrâzam seçmeleri için onları serbest bıraktığına dair söz veriyordu. Bu Hatt-ı Şerif'in okunması üzerine, Saray'da toplanmış olan yeniçeri Ağaları, kendi eserleri olan Şeyhülislâm ise Sadrâzam'ı

sonuna kadar savunacaklarını söyleyerek itiraz ettiler. Kelle başına elli akçe evrileceği vaadi ile yeniçerilerin gayreti teşvik edildi; iki Kapukulu ocağı Konstantin'in sütünü önünde birbirlerine girdiler; önce yenilir gibi olan yeniçeriler sonra toparlanarak rakiplerini perişan ettiler. Binlerce ceset Sultanahmed Meydanı'na serildi.

Bu kardeş kavgasına katılan ve tanık olan tarihçi Naimâ, sipahilerin miğferlerinin altında görünen aklaşmış saçları, içoğlanlarının da kara veya sarışın buklelerinden tanındığını belirtmiştir. Her tarafta yeniçeriler tarafından kovalanan sipahiler ve içoğlanları cami içlerinde ve hattâ minarelerde bile yakalanarak katlediliyordu Yiğit olduğu kadar merhametli de olan Muslieddin kaçakları minarelerden indirterek hayatlarını bağışladı ve kendi himayesine aldı. Maktûl düşenlerin ailelerine yakınlarını gelip almalarını ve gömmelerine izin verildi.

İsyanlar eyaletlere de sıçradı. Asî önderlerine arzularıkları rütbe ve makamlar verilerek isyanın önüne geçilmesi için Divan'a öğüt verildi. Sadrâzam bu teklifi hemen kabul etti; ancak çelik iradeli ihtiyar Muslieddin «Bir Devlet için felâketlerin en büyüğünün, lünyesi içinde kardeş kavgasının başlaması değil, fakat isyancılara rütbe ve mükâfanların verilmesi» olduğunu belirterek karara itiraz etti.

XXIII

Sultanahmed olaylarında elde ettikleri zaferden istifade eden yeniçeriler, başkenti ve eyaletleri küstahça czmeye kalkıştılar; İstanbul'da kızları kaçırmıyorlar;

Gelibolu'da bir hamama saldırıyorlar; ağalar her dediklerini Sadrâzam'a kabul ettirirken, bir yandan da onu ortadan kaldırmak için gizli tertiplere girişiyorlardı. Hiç olmazsa oğlunun öldürülmesine engel olmak isteyen Kösem Sultan, çabalarına rağmen Sultan İbrahim'in katledilmesini bir türlü affetmiyor, Divan'ı ve Şeyhülislâm'ı devirmek için yeniçeri ağaları ile görüşmeler yapıyordu. Bu iç kargaşalıklar devam ederken Osmanlı ordularının uğradığı yenilgiler Valide Sultan'a öc alması için elverişli bahaneler hazırlıyordu.

Yardımcı kuvvet alamayan Hüseyin Paşa Girit'te Kandiye kuşatmasını kaldırdı; Venedik filosu Kapdan-ı Deryâ'nın bir kısım gemilerini Ege denizinde yakalayıp imha etti. Ağalar ile ittifak halinde olan Kösem Valide Sultan Ordunun ve donanmanın uğradığı yenilgileri görüşmek üzere ayak divanı tertip etti. Tutumunu, yüzünün ifadesini ve sözlerini daha önceden talim ettirdiği torunu IV. Mehmed Kanunî Sultan Süleyman'ın Tahtı'nda oturmuş müzakerelere nezaret ediyordu. Sadrâzam içinde buldukları kötü durum yüzünden özür diledi. Babaannesinin bakışlarından ne yapacağını kestiren çocuk Hükümdar kaşlarını çatarak Sadrâzam'ına cevap verdi: «Çekil, sen Sadrâzam olmaya lâyık değilsin; Devlet'in mühürlerini iade et» dedi, onları alarak yeniçeri Ağası Kara Murad Paşa'ya vererek, «Şimdi senin neler yapabileceğini görelim,» diye ilâve etti. Sonra Sadrâzam'ın en büyük suç ortağı olan Şeyhülislâm Aziz Efendi'ye dönerek, makamına ait mevkileri menfaat karşılığı başkalarına peşkeş çektiğini söyledi. Şeyhülislâm gayet küstah bir şekilde, «Evlâdım bunları kim sana öğretti,» diye karşılık verince, kendisinin kastedildiğini anlayan Kösem Sultan

hiddetle bağırdı: «Padişah kullarına bir şey söylediği zaman bu şekilde mi karşılık verilir? Çocuklar bile içinde bulunduğumuz felâketleri anlıyor ve adaletsizliğine karşı baş kaldırıyor. Zorla el koyduğunuz bütün servetlere rağmen ülke içinde isyan, sınırlarda ise yenilgiler elde ettiniz. Bakışlarım sizi rahatsız ettiği için beni bile öldürmeyi tasarlıyorsunuz. Yedi Padişah döneminde yaşadım üçünde Saltanat sürdürdüm, Tanrı'ya şükürler olsun! Eğer bugün ölürsem dünya yıkılıp yeni baştan kurulmaz. Bazen beni öldürmek, bazen de Padişah'ı boyunduruk altına almak istiyorsunuz; fakat artık sizinle O'nun arasında bir tercih yapmak saati geldi çattı.»

Bu sözlerin arkasından ölüm geliyordu; yeni Sadrâzam Kara Murad Paşa, Saltanat Nâibesî Kösem Sultan'dan Sofu Mehmed Paşa'yı kâhyasını ve suç ortaklarını idam ettirme buyruğunu aldı. Şeyhülislâm ancak kaçarak hayatını kurtarabildi. Bir müddet sonra Şeyhülislâmlık, afyon çekmekten bütün duyguları zayıflamış olan Bahâî Efendi'ye verildi.

XXIV

Yirmiiki yıldır Avusturya İmparatorluğu ile süregelen barış anlaşması yenilendi; Hüseyin Paşa yeni bir gayretle Kandiya kuşatmasına devam etti. Fakat gerek kumandanlarının, gerekse askerlerinin durmadan kendisine karşı isyan etmeleri cesaretini ve kabiliyetlerini sınırlıyordu. Kara Murad Paşa Anadolu'da birkaç celâlî isyanını bastırınca, askerlik hayatının ilk yıllarındaki sefahate, aşırılıklara ve avarelîğe başladı. Utanç verici kusurları başkentte yankılanıyordu; İstanbul

civarındaki Rum köylerinden dışarı çıkmıyor, durmadan içtiği şarap zihnini bulandırıyor. Sık sık yanında sefahat arkadaşları ile sarhoş bir halde şarkılar mırıldanırken görünüyordu. Devlet adamına karşı duyulan nefret Hükûmetin üzerine düşüyordu.

Padişah yaşca ve akılca büyüyordu; annesi Tarhan Sultan, Kara Murad'ı itham eden ve kafasını vurdurmakla tehdit eden bir Hatt-ı Şerif'i oğluna yazdırdı. Umulmadık bir anda Padişah'tan alınan bu Hatt-ı Şerif üzerine Kara Murad Paşa hayret ve dehşete düştü, bu yazıyı Padişah'a kimin yazdığını araştırdı. Padişah'ın kâtibini çağırarak bu Hatt-ı Şerif ve yaratıcısı hakkında bilgi sahibi olup olmadığını anlamak istedi. Hiç birinden haberi olmadığına dair yemin eden kâtip, şüphe üzerine mevkiinden azledildi. Tarhan Sultan annelik imtiyazlarına karşı yapılan bu haketten hiç hoşlanmadı. O zamana kadar Kösem Sultan'ın iradesine karşı uysal davranan bu genç Sultan, oğlu üzerindeki etkisini bozacak bir hâkimiyete karşı isyan etmeye başlamıştı.

Divan içinde birbirine rakip partilerin oluşması aynen Harem'de de yankılanıyordu. Genç Valide Sultan, oğlunun gözünde kayın valdesi Kösem Sultan'ın eseri olan Kara Murad Paşayı kötülemeyi başardı. Kara Murad Paşa, yeniçeri Ağası Bektaş Ağa'nın öğütlerine uyararak, kendiliğinden görevinden ayrıldı. Padişah'a vedâ ederken şöyle konuşmuştur: «Padişah'ım Devlet'te sadece bir tek Sadrâzam olmalıdır; işte mühürler; âlemin nizamını bozmamak için onları bir yeniçeriye verme.»

Sonra Budin Beglerbeği ünvanını alarak Macaristan'a hareket etti. O zamana kadar kimsenin dikka-

tini çekmemiş, fakat Tarhan Sultan'ın gözdesi olan Melek Ahmed Paşa Sadrâzam oldu. Saray'ın ünlü astronomu, Medina kadısı ve Kara Murad Paşa'nın dostu Hüseyin Efendi de arkadaşı gibi gözden düştü. Önce Bosna'da Steneia'ya sürülen, sonra Kösem Sultan'ın aracılığı ile İstanbul'a dönen Hüseyin Efendi, yıldızları incelemek suretiyle geleceği hakkında bazı kehanetlerde bulunmuştur. Bir zamanlar kendisine minnettar olan Şeyhülislâm Bahaî Efendi dinsizlikle itham ettiği Hüseyin Efendi'yi, aslında Tarhan Sultan'ın arzusunu yerine getirmek için, ölüme mahkûm eden bir fetva yayınladı, Hüseyin Efendi gizli fetvanın ertesi gün yerine getirileceğini bilmeden yıldızlara bakarak ertesi günün kendisi için felâketli olduğuna hükmederek atını hazırladı ve kıyıya giderek bir kayığa bindi. Henüz denize açılmıştı ki cellâtlar evini sardılar, orada bulamayınca peşine düştüler Çanakkale hisarı civarında ellerine geçirdiler ve Osmanlı Türklerinde astronomi ilmini Mısır ve Arabistan seviyesine çıkaran ilk âlimi boğarak, cesedini denize attılar.

XXV

Yeni Sadrâzam Melek Ahmed Paşa aslen Gürcü olup, çocukluğunda Saray'a alınmış, erkekçe güzelliği yüzünden «melek» lâkabına lâyık görülmüştü. Kimseye garaz duyamayan, namuslu ve yiğit bir kişi olan Melek Ahmed Paşa, Hazine'nin önemli bir kısmını tüketen vezir, ağa, askerî birlik ve bilhassa din adamlarının maaşlarının üzerinde değişiklikler ve kısıntılar yapmak üzere Divan'a teklifte bulundu. Halkın dinî

mahkemelerini teşkil eden dervişlerin şikâyetlerine sebep olacak bu tekliflere Kösem Sultan tarafından şiddetle karşı çıkıldı.

Büyük âlim Hüseyin Efendi'nin öğrencilerinden olan yeni Saray serkâtibi Kösem Sultan'a cevap verdi:

«Devletimiz mevcut olduğundanberi kalelerin ve eyaletlerin dervişlerin veya molların duâları ile fethedildiği veya savunulduğu duyulmamıştır. Meselâ sorarsanız, bu kaleyi kim aldı, şu savaşı kim kazandı diye, size, Sarhoş İbrahim Paşa veya sefih bilmem ne Paşa diye cevap vereceklerdir; dervişlerin ve mollaların lânetleri duaları kadar güçsüzdür; ben, onların yapacağı bütün bedduaları üzerime alıyorum.»

Devlet bütçesinde yapılan kısıtlamalar ile altın sikkelerin değerlerinin düşürülmesi buhranı geçici olarak önledi. Dürzîler Suriye'de ayaklanırken, Kürtler de İran sınırında baş kaldırmaya başladılar; İmparatorluğun iki ticaret kalesi sayılan İzmir ve Selânik başlarındaki paşaları tanımadıklarını ilân ettiler; Harem'in, Saray maiyetinin ve sofraların debdebesi bütün eyaletlerin gelirlerinin İstanbul'da harcanmasına sebep oluyordu. Tarihçi Evliya Çelebi, koruyucusu Abaza Mehmed Paşa'nın, değeri ölçülemeyecek kadar kıymetli gümüşten ve Çin porseleninden yemek takımına sahip olduğunu ve nereye giderse gitsin kırk aşçısının daima beraberinde geldiğini; yedi ayrı kâhyanın bu aşçılar ordusunu yönettiğini kaydetmektedir.

Her zaman olduğu gibi, Devlet büyüklerinin bu debdebesi, yanında halkın sefaleti geliyordu. Yurttaşların ödeme gücünün çok üstüne çıkan vergiler tarım ile ticareti eziyordu. İstanbul'un bütün tüccarlarının

ve esnafının ayaklanması sonunda Sadrâzam Melek Ahmed Paşa yerinden olmuştur.

Kösem Valide Sultan onun yerine, kölelikten yüksele yüksele Budin Beğlerbeğine kadar erişmiş olan Abaza Siyâvuş Paşa'yı Sadrâzam olarak atadı. Kösem Sultan'ın tavsiyelerine uyan Siyâvuş Paşa yeniçerilerin kışlalarına giderek, onların çocuk Padişah'ı korumalarını istedi. Yeniçeri ağaları içinde en hilekâr, ve en muhteris olan Bektaş Ağa, yeniçerilerin yardımını, ancak Sadrâzam'ın tam anlamıyla kendi arzularına boyun eğmesi ile mümkün olacağını belirttiikten sonra vermediyi kabul etti.

Yeniçeriler hâlâ Saray'ın kapılarında gürültü çıkaran ayaklanmış halkı dağıttılar.

XXVI

Bu sükûn ancak geçici olabildi; Harem'de yuvalanan kin ateşi dışarda patlak vermekte gecikmeyecekti. Tarhan Sultan'ın, önce Melek Ahmed Paşa'yı, sonra cesur Siyâvuş Paşa'yı Sadaret'e yükseltmesiyle İmparatorluğu yavaş yavaş eline geçirdiğini farkedenden Kösem Sultan ne pahasına olursa olsun nüfuzunu kaybetmemeye çalışıyordu; kendi gibi Rum olan Bektaş Ağa da, ihtirası, entrika çevirmekteki dehâsı ile aynı soydan olması yüzünden tamamen onun tarafına geçmiş, askerler arasında taraftar kazanmaya bakıyordu.

Tarhan Sultan Harem'de, Saray'da ve kışlalarda, Kösem Sultan'ın iktidar hırsı ile IV. Mehmed'i tahttan indirmek ve hattâ katletmek için Bektaş Ağa ile anlaşmasını yayıyordu. Söylentilere göre, Kösem Sultan

Tarhan Sultan'ın genç Padişah üzerindeki nüfuzundan çekindiğinde Şehzade Süleyman'ı tahta geçirmek ve onun adından istifade ederek saltanatına devam etmek niyetindeydi.

Padişah'ın içtiği şerbetleri kontrol eden cariyelerden biri, şerbetçi başı Üveys Ağa'nın hazırladığı şerbetlerden birinde, gerçek veya uydurma, zehir olduğunu tespit etti. Oğlunun hayatı için telâşa düşen veya düşmüş gibi görünen Tarhan Sultan Saray'da bir dehşet havası yaymayı başardı. Ortada suç olduğunu gösterecek hiçbir delil yoktu; fakat bir tarafın ithamları, diğer tarafın bunları şiddetle reddetmesi, başkentte ve eyaletlerde müstakbel bir iç savaşın ilk belirtileri gibi idi.

Ölümü istenen haremde, oluşan tehlikeleri yenice-rilere ulaştıran Kösem Sultan ile Bektaş Ağa'nın gayretleri Saray'ın kapılarına onbin yenice-ri askeri topladı; hep bir ağızdan Tarhan Sultan'ın danışmanlarının kelleleri isteniyor, Osmanlıların valdesi, askerin koruyucu meleği Kösem Sultan'a iftira atanlar lanetleniyordu. Bu arada, koruyucularının ve ağalarının düşmanının oğlu olan Padişah'a bile dil uzatmaktan çekinmiyorlar, Tarhan Sultan aleyhinde atıp tutarlarken, gönüllerince Tahta geçirdikleri Sultan Süleyman'ın adını anıyorlardı.

O gece haremde karanlığında ve kışlaların gürültüsünde iki çocuğun haberi olmadan gizli bir ihtilâl tezgâhlanıyordu. Harem ağaları ve cariyeleri ile daire-sine kapanmış olan Kösem Sultan, güvencini kaybetmeden sıkıntı içinde, kurtarıcısı Bektaş Ağa ile yenice-

rilerin Harem'in kapılarını çalmasını, ona rakibesinin başını getirmesini ve şehzade Süleyman'ı Taht'a geçirmek üzere istemesini bekliyordu.

XXVII

Ancak, siyasî hareketlerin kaderini tâyin eden kamuoyu birkaç zamandanberi yeniçerilerin ve Kösem Sultan'ın aleyhine geliyordu. İhtiras ve ihanet tuzakları ile çevrili körpe Padişah, Sultan IV. Mehmed'in masumiyetinden ve zaafından ileri gelen, Osmanlıların padişahlarına karşı duydukları makûl ve dinî sadakat; uzun zamandanberi bir İmparatoriçe gibi Devlet'i yönetmiş bir kadının artık yaşını aşan ihtirasından duyulan bıkkınlık; doğru ve yanlış olduğu bilinmeyen habere göre Kösem Sultan'ın torununu zehirlemeye kalkışması, Tarhan Sultan'ın katledilmesi, IV. Mehmed'in hal'edilmesi ve şehzade Süleyman'ın tahta geçirilmesi karşılığında Bektaş Ağa'ya Sadaret'i vaad ettiği hakkındaki rivâyet ve nihayet, Tarhan Sultan'ın gayet mahirane bir şekilde Saray'da ve başkentte yaydığı zehirlenme olayına karşı duyulan nefret ve hiddet, kamuoyunu Sultan IV. Mehmed ve annesinin lehine çevirmişti.

Bir avuç yeniçeri ile birkaç ulemânın haricinde bütün imparatorluk genç anne ile çocuk Hükümdar'ın yanında yer almıştı.

XXVIII

Olayların süratli gelişmesinden ve gecenin olmasından şaşkınlığa düşen Siyâvus Paşa, her şeye rağ-

men Padişah'ın hayatı ve hürriyeti hakkında iyimserdi. Her türlü olaya karşı bostancılar, içoğlanları ve sadık harem ağaları tarafından korunan Saray, Sultan IV. Mehmed'i babaannesinin herhangi bir tecavüzünden sakınıyordu. Savaşçı mizacı, asker olarak yaptığı ün, hizmetleri ve yaşlılığı, eski silâh arkadaşları olan sipahiler ve halk üzerine öylesine derin etkiler yaratmıştı ki, yeniciler bile boyun eğmek zorunda kalmışlardı. Hiçbir ihtilâl, Sadrâzam'ın iştiraki, tarafsızlığı veya kanlı ölümü olmaksızın meydana gelmemişti; fakat Siyâvuş Paşa'nın ölümü halinde rekipleri, bu yiğit ihtiyarın kanı için askerlerin ve milletin önünde hesap vermek zorunda kalacaklardı.

Bektaş Ağa teşebbüsünün önüne dikilecek bu engelin farkına varmış ve onu ortadan kaldırmayı denemedi. Askerleri, Sadrâzam'ın Saray'a giripde Padişah'ı korumasını önlemek için bütün kapıları ve yolları tutmuştu; Bektaş Ağa da Saray'ın dış kapısına yakın bir camide vezirleri, ulemâyı, ağaları ve yeniceri kumandanlarını toplamıştı. Bütün bu fesatçıların çokluk olmasından, işbirliği yapmaktan kaçınmayacaklarından emin olduğu için Sadrâzam'ın derhal oraya çağrılmasını ve geceleyin başkentte meydana gelen harekât hakkında kendisine bilgi vermesini istedi. Sarayında silâhsız ve her türlü teddide açık kalan Sadrâzam, cüretinin ve soğukkanlılığının İmparatorluğu ve Padişahı'nı kurtarabileceğini tahmin ediyordu. Sahte bir memnuniyet içinde Bektaş Ağa'nın çağrısına razı oldu.

Talihin kendilerine ne zaman güleceğini pek kestiremeyen asilerin gösterişli saygısına bürünen yenice-

riler ile ulemâ, Sadrâzam'ı korkutmaya teşebbüs etmeden önce ayartmayı tasarlıyorlardı. Bektaş Ağa hepsinin adına söz aldı; eski Sadrâzam Melek Ahmed Paşa'nın döneminde askerî zaferlerin azaldığını, sınırların ihlâl edildiğini, donanmaların yakıldığını, paranın değerinin düşürüldüğünü açıkladı; kabiliyetsiz bir anenin yanında Devlet'in hakikî efendileri gibi davranan haremağalarının, bir çocuk Hükümdar'ın saflığından istifade ederek Devlet'in yüksek mevkilerinde bulunan adamların ilmini ve faziletlerini hiçe saydıklarını anlattı. Orada hazır bulunan ağaların ve ulemânın adına böylesine zayıf bir saltanatın Osmanlıların yıkımına sebep olacağını; eğer Sadrâzam hâlâ boş direnişlerinden vazgeçmez ise bütün felâketlerin, utancın veya ölümünün tek sorumlusu olacağını; yıkılmak üzere olan Devlet'i kurtaracak tek kişinin, yedi Saltanat dönemi görmüş, yaşı kadar cesareti ve tecrübesi ile üstün bir yaratık olan Kösem Sultan olduğunu; dinin ve vatanın gerçek savunucuları için, Tarhan Sultan'ı oğlu ile Taht'tan indirmek ve yerine şehzade Süleyman ile Kösem Sultan'ı geçirmekten başka çıkar yol olmadığını ilân etti.

Sonra Siyâvuş Paşa'ya dönen Bektaş Ağa. «Bu kutsal görevde bize yardımcı olacağınıza dair ölmüş atalarınızın adına yemin edin,» dedi.

Gerçeği kaatillerin ağzından öğrenemeyeceğini gayet iyi bilen Siyâvuş Paşa, topluluğun tasarladığı suikastı kabul edermiş gibi gözüktü ve vatani kurtaracağına dair Kur'an-ı Kerim'e el bastı. Fazileti ile meşhur bir adamı savaşmadan veya katletmeden yollarının üzerinden kaldırdıkları için memnun kalan asiler,

Sadrâzam'ın camiden serbestçe çıkmasına izin verdiler.

XXIX

Artık ondan emin olan asiler, Saray'ın çevresindeki kuşatmayı aşarak bir bahçe kapısından içeri girmesine ses çıkarmadılar. Kösem Sultan'ın taraftarları, zamanı geldiği vakit Bektaş Ağa ile yeniçerilerinin içeri girerek Valide Sultan'dan şehzade Süleyman'ı istemeye gelmelerini sağlamak için bu kapıyı devamlı açık tutuyorlardı. Bu durum Sadrâzam'ın, Kösem Sultan'ın IV. Mehmed'i gerçekten öldürtmeye karar verdiğini anlamasına sebep oldu. Arkasından bütün kapıları kapattırdı; bostancıları her tarafa göndererek emniyet tedbirlerini aldırıldı çocuk Padişah'la beraber kurtulmaya veya ölmeye karar vererek Saray'a girdi.

Bu arada Dârüssade Ağası Süleyman Ağa, zincirle bağladıkları tahtının yanında ölmeyi tercih eden ehli-iştilirilmiş aslan gibi Padişah'a karşı düzenlenen suikastı sezmiş, Sadrâzam gelmeden her türlü tedbiri almıştı. Çağrısı üzerine uyanan içoğlanları, yanlışlıkla yeniçeriler ile işbirliği yaptığını sandıkları ağalarını katletmişler, odalarının kapılarını zorlayarak açmışlar, kendilerine silâh temin etmişler, baltacılar, bostancılar, hadımları ve ağaları ayaklandırmışlar, Bâb-ı Sadet'in önünde vaziyet almışlardı.

Bu kapı önüne gelen Siyâvuş Paşa atından inmiş, Saray'ın savunucularına karşı cesaret verici bir konuşma yapmış, sonra Süleyman Ağa ile birlikte, Tarhan Sultan'ın oğlu ile beraber oturduğu dairenin ka-

pısını çalmışlardı, içeriye girmelerine engel olmaya kalkışan kızlar ağası, Süleyman Ağa'nın bir hançer darbesi ile yere serilmişti; sonra çocuğun ve annesinin muhafazası ile görevli yüzyirmi hadımı çağırmış, dışarda yeniçerilerin toplanıp Saray'ı işgale hazırlandıkları sırada onların hareketsizliğini tenkit etmiş ve hepsini işe koşmuştu.

XXX

Bu sözler üzerine kapılar açılmış, yüzyirmi kızlarağası hançerlerini almışlar, Sadrâzam ile Süleyman Ağa Tarhan Sultan'ın odasına gitmişlerdir. Genç Valide Sultan'ı uykusundan uyandırmışlar ve tehlikenin büyüklüğünü anlatmışlardır. Bu sözleri işiten Tarhan Sultan birden yanında yatan oğlunun üzerine kapanmış, onu kolları arasında sıkarak «Tanrım mahvolduk,» demiştir. Şaşkınlık içinde yatağında doğrulan Padişah, Süleyman Ağa'ya ellerini uzatarak, «lala, beni kurtar!» diye yalvarmıştır.

Hükümdar'ın kullarına yalvarması karşısında fevkalâde duygulanan Sadrâzam ile Darüssaade Ağası, çocuk ile annesinin ayaklarına kapanmışlar ve onun uğruna her türlü fedakârlığı yapacaklarına dair yemin etmişlerdir. Çocuğu yatak kıyafeti ile kucağına alan Süleyman Ağa, salonda bekleyen Saray'ın savunucularının karşısına çıkmış, «Padişah'ın ekmek ve tuzunu yiyenler, onun yardımına koşsun,» diye haykırmıştır.

Salonun loşluğunun, padişahın görünümünün, Süleyman Ağa'nın dokunaklı sesinin etkisiyle vezirler, ağalar, mabeyinciler, bostancılar ve baltacılar bu hak-

kaniyet, masumiyet ve saltanat timsali önünde yere kapandılar, kanlarının son damlasına kadar kendisini savunacaklarına dair yemin ettiler. Süleyman Ağa, Padişah'ı içeri götürürken, «Sakin ol Padişah'ım, Tanrı izin verirse bütün düşmanlarınızın kelleleri yarın ayaklarınızın dibine atılacaktır» dedi.

XXXI

Harem'de bu heyecan ve merhamet sahneleri meydana gelirken, Sadrâzam Saray'dan yaptığı çağrıda bütün paşalara, beğlerbeğlerine, generallere, ağalara, levendlere ve Devlet'in diğer yüksek rütbeli memurlarına ellerindeki silâhlı muhafızları ile derhal Saray'a gemelerini, bir saat bile gecikeceklere ölüm cezası verileceğini ilân ediyordu. Herkesin başına belâ olmuş olan yeniçerilere karşı duyulan sessiz nefret, Padişah'a olan sadakat yemini, Siyâvuş Paşa'ya duyulan güven şafak sökmeden Saray'ın bütün rıhtımlarını, bahçelerini, avlularını, dairelerini, fedakârlık heyecanı ile yarıp tutuşan muazzam bir kalabalık ile doldurmuştu. Donanmanın bütün yük gemileri ile kayıkları uzun bir kuşatmaya dayanacak silâhları, topları ve tersanenin cephanesini sessizce kıyıya çıkarmışlardı.

Bir gece önce duyulan korku yerini, böylesine çirkin bir suikastı tertip edenlere karşı duyulan hiddete bırakmıştı. Kösem Sultan'ın adı bütün ağızlarda nefretle anılıyordu. Başlarında Süleyman Ağa olduğu halde üçyüz içoğlanı ve bostancı, kalabalıktan ayrılarak, şehzadenin varlığına dayanarak saltanat sürmeyi tasarlayan Kösem Sultan'ın yanından Şehzâde Süley-

man'ı almak üzere sessizce Valide Sultan'ın dairesine ilerlemeye başladılar.

Kapıdaki haremağası önce kapıyı açmakta direndi; fakat içoğlanları hançerlerini çekince, yere kapanarak, Padişah'a açıklayacağı itirafları için hayatının bağışlamasını istedi. Onu IV. Mehmed'in önüne çıkardılar; Padişah'a babaannesinin hazinesinin anahtarlarını verdi; fakat yalvarmaya başlayınca hazırda bekleyen baltacıardan biri, baltası ile kafasını uçurdu; gözleri önünde cereyan eden sahnenin korkunçluğundan çok korkan çocuk, elleri ile yüzünü kapayarak Süleyman Ağa'nın göğsüne sığındı.

XXXII

Bu arada Kösem Sultan'ın özel muhafızları olan üç yüz içoğlanı ile ak ve kara haremağaları köşkün dış kapısını cesaretle savunuyorlar ve eşiğe cansız seriliyorlardı. Süleyman Ağa padişahı Sadrâzâmın ellerine emanet ederek içoğlanları ve bostancıları ile saldıranların yardımına koştu. Kılıcından kan damlayarak ilk olarak Harem ile girişi ayıran kısma girmeyi başardı. Koridorlarda ayak sesleri duyan Kösem Sultan, Bektaş Ağa'nın yeniçerilerinin kendisini kurtarmaya ve tahta çıkarmaya yetiştiklerini sandı. Kapıyı aralayarak, alçak bir sesle, «Geldiler mi?» diye sordu. Süleyman Ağa, «Evet, yeniçeriler burda» diye cevap verdi.

Fakat Darüssaade Ağasının sesini tanıyan Kösem Sultan bir hâtâ işlediğinin farkına vardı, dairesinin en ücra odalarına kaçarak, yatakların durduğu dolaplardan birine saklandı. Orada, Bektaş Ağa'nın harekete geçip, kendisini kurtaracağı ana kadar saklanacağını

umuyordu; lâkin içoğlanları ile baltacıların hiddeti ne haremın dokunulmazlığı, ne de bunca padişahın annesi ve babaannesi olan şahsiyetin yüceliği önünde duracak gibi değildi; Süleyman Ağa'nın peşinden haremın iç kısımlarına geçtiler, avlarını boşuna aradılar.

Fedakâr bir cariye, üzerine gösterişli elbiseler giyerek saldırganların karşısına çıktı ve Kösem Sultan'ın kendisi olduğunu söyledi. Tam hançerlenecekti ki, hatayı anlayan Süleyman Ağa onları durdurdu. Fakat ağanın, Kösem Sultan ile anlaşarak onun hayatını kurtarmayı tasarladığı iddia edilerek, adımları tarafından ölümle tehdit edildi, Süleyman Ağa bir türlü onları inandıramazken, dolapları araştıran baltacılarından biri, yatakların arasında Kösem Sultan'ın ayaklarını gördü. Sustuğu takdirde kendisine korkunç bir servet vereceğini vaad eden Kösem Sultan'a rağmen, duyduğu nefret baltacının Valde Sultan'ı ortaya çıkarmasını sağladı. Kösem Sultan, lâzım olur düşüncesi ile elinde bir kese altın tutuyor, üzerinde en zengin elbiseleri buluyor, parmaklarında, kocası Sultan I. Ahmed'den kalma pırlanta yüzükler parlıyordu.

Karşılarında fevkalâde süsler içinde yatan eskiden saydıkları kadının görünümü ile gözleri kamaşan bir avuç baltacı ve içoğlanı, hiddet ve hürmet arasında tereddüd ediyor gibiydi. Bakışlarındaki tereddüdü sezen Kösem Valide Sultan, birden ayağa kalkar ve elindeki keseden mücevherleri ve altınları havaya savurur. Cellâtları yerdeki mücevheratı toplamak için eğildikleri vakit, derhal yandaki odalara geçer, oradan haremın başka taraflarına kaçar, bahçeye çıkar ve karanlıktan istifade ederek dışarı çıkmak ister. Fakat

baltacılar**dan** daha kindar olan bir içoğlanı peşinden koşmuş, tam dışarı çıkacakken yakalamış, aralarındaki korkunç mücadeleye rağmen onu yere yıkarak, baltacılar**dan** yardım istemişti. İçlerinden Mehmed adında biri, cellât kemendi bulamadığı**ndan**, civardaki odalardan birinin perdesinin ipek kordcnunu sökmüş ve Valide Sultan'ın bcnuna doğayarak, bayılıncaya kadar sıkı**mıştı**. Samur kürkleri, küpeleri, bilezikleri, yüzükleri, kolyeleri kaatillerin ganimeti olmuşt**u**.

Hemen hemen çıplak hâle gelen Valide Sultan'ın vücudu, Şeyhülislâmın fetvasına göre suçluların cesetlerinin atıldığı yere kondu. Başını taşıyan baltacının parmağı cansız ağzın arasında öylesine sıkışmıştı ki, parmağını kurtarmak için gırtlığına hançeri ile vurmak zorunda kalmıştı. Kadının öldüğünü sanan kaatilleri, idam haberini ulaştırmak için cesedi bıraktıkları vakit, birden canlandığını, ayağa kalkarak kaçmaya başladığını dehşetle izlediler. İşini bitirmek için peşine düştüler; yakaladıkları vakit, Kösem Sâltan olağanüstü bir gayretle onlarla boğuştu, ancak sayıca üstünlüğün altında yenildi. Balta sapı ile sıkılan kemend nihayet son nefesini aldı. Bu dev gibi kadının yaralarından, gözlerinden ve kulaklarından fıskıran bol kan, yetmiş yaşını aşmış olmasına rağmen, dinçliğini ve erkekçe enerjisini ispat ediyordu; imparatorluğu elinden almak için onu iki defa öldürmek zorunda kalmışlardı.

Torununu tahttan indirmek, zehirlemek veya katletmek için gizli tertiplere giriştiği hakkında halkta uyanan nefret sağlam temellere dayanmıyordu. Halbuk meziyetleri, İmparatorluğa yaptığı hizmetleri, erkekçe sürdürdüğü saltanat naipliği de birer gerçektir.

Eğer bu 3 saltanat dönemi müddetince elinde tuttuğu Türkiye, adını tarihe yazmazsa bile, ister istemez onun izlerini taşıyacaktır.

Gençliğinde hayranlık, anneliğinde sevgi, yaşlılığında hürmet uyandırmış olan Kösem Sultan, belirsizlikler yüzünde esrarın tam anlamıyla aydınlanmadığı saray faciaları sonunda zekâsının en güçlü olduğu bir dönemde naiblikten ve hayatından olmuştu. Hayatı, Doğu milletlerinin devlet anlayışına tatbik edilmiş annelik dehâsının bir âbidesi gibidir. Hürrem Haseki Sultan daha baştan çıkarıcı ve daha iyi bir zevce idi, Kösem Sultan ise daha erkekçe ve daha ziyade anne olarak davranmıştır. İlkin cazibesi ile, ikincisi dehâsi ile hüküm sürmüştür. Yine ilkinin saltanatı güzelliğinin sonu ile biterken, ötekinkinki ancak hayatının sonu ile nihayet bulmuştur. Hürrem Sultan her şeyini tabiata borçlu iken, Kösem Sultan her şeyini ince siyasetine borçludur.

Her ikisi de, kadınları hürriyetten ve cemiyet hayatından mahrum eden yasaların varlığına rağmen, müslüman ülkelerde bile bunların güçsüz kalacağını ortaya koymuşlar; yasaların kıskançlığı ve nankörlükle kadınların ellerinden almaya kalktığı, tabiatın verdiği bazı hakların, evlilik hayatında duyulan aşk veya çocuğu yüzünden sahip olduğu merhamet sayesinde, İmparatorluk hükümetleri üzerinde bile etki sahibi olacak şekilde güçlendiğini de ispat etmişlerdir. Bir kocanın duyduğu aşk veya bir çğlun sahip olduğu saygıyla saltanat sürmek bir kadın için taht dışında kalmak değil, bilâki, iki defa saltanat sürmek demektir.

XXXIII

Kösem Sultan'ın katledilmesi ile Siyâvuş Paşa'nın Saray'da açtığı Sancaklı Şerif etrafına halkın toplanması, isyan sebepleri ortadan kalkan yeniçerileri sindirdi ve camide toplanmış olan ağalar ile ulemâyı korkutmaya başladı.

İçlerinde en fazla suçlu olduğu için, durumdan en fazla etkilenen Bektaş Ağa, isyan çıkarmaya, hatta Saray'ın çevresine toplanmış halkın ailelerini ve evlerini kurtarmak üzere dağılmalarını sağlamak için şehri kundaklamayı teklif etti. Atına bindi ve umutsuz bir şekilde kışlarına dönen yeniçerilerin önüne çıkarak, askerinin validesini katleden haremağalarının boyunduruğuna karşı ayaklanmalarını istedi. Bir gün önceki tasarılarından vazgeçtiğini, artık padişahı hal' etmek istemediğini, fakat Valide Sultan'ın intikamının alınmasının gerektiğini anlatmaya çalıştı.

Kararsız yeniçeriler belirli bir soğuklukla ağalarını dinliyorlardı. Düşmanlarını topluluk önünde itham ederek küçük düşürmek isteyenlerin her zaman yaptıkları gibi, yeniçerilerden biri şöyle bağırdı:

«Sen Valide Sultan'ın varisçisi, oğlu veya kocası mısın ki, padişaha karşı onun dâvâsını savunuyorsun?»

Daha önceden beri ihtiyar Kösem Sultan'ın kocası olmak istediği hakkında bir dedikodu mevcut olması, bu alaylı sözlerin bütün yeniçeriler arasında kahkahalarla karşılanmasına sebep oldu. Yeniçeriler ağalarını dertleriyle başbaşa bırakarak, itaat içinde kışla-

larına çekildiler. Sipahiler ile bazı aklı başında yeniçeri ortalarının mensupları geceki isyanı desteklemediklerinden, sabahleyin Saray'ın kapısına gelerek savunucuların saflarına katıldılar. Siyâvuş Paşa'nın tavsiyesine uyan padişah, âsiler tarafından çoktan terk edilmiş olan Orta Camii'ne bir hatt-ı şerif yollayarak, bütün yeniçeri ağalarını, Kulkâhya'yı, Bektaş Ağa'yı derhal huzuruna çağırırdı.

Her şeyin sonu demek olduğunu anlayan Bektaş Ağa, bu hatt-ı şerifi alınca askerleri yeniden ayaklandırabilmek için kışlaların önüne altın ve gümüş dolu çuvallar yolladı; yeniçeriler, bir âsinin parasına dokunmak korkusuyla çuvalları açmaya cesaret edemediler. Ancak hayatı bahis konusu olduğu zaman kesenin ağzını açtığı için Bektaş Ağa'yı itham ettiler. Ağalar, ulemâ ve ikinci derecede kumandanlar özür mektupları yazarak bir muhteris tarafından kandırıldıklarını belirttiler ve Saray'a teslim oldular; padişahın arzularını yerine getirdiklerini sandıklarından böyle davrandıklarını da söylemeyi unutmadılar. Bektaş Ağa da sonunda onları takip etmeye mecbur kaldı. Kışlalarda sahip olduğu itibarın, onu Saray'ın intikamından koruyacağını sanıyordu.

Nitekim Siyâvuş Paşa pişmanlık getiren suçluları sahte bir müsamaha ile karşıladı. Bektaş Ağa'yı Bursa'ya tayin etti ve hiç bir vakit kaybetmeden hemen Bursa'ya hareket etmesini istedi. Belki küstahlığından belki de korkusundan Bektaş Ağa, şehri terkedeceğine, kaçıp bir yere saklandı. Ertesi gün yeni yeniçeri ağası Hasan Paşa tarafından ele geçirilince, bir uyuz çeşğin üzerine bağlandı, bir gün önce kendisini alkışla-

yan askerlerin arasında yuha ve lânet sesleri arasında Saray'a sevk edildi. Haksız olarak halkın sevgisini kazanmış olanlar iktidar mevkiinden indikleri vakit o sevginin artık peşlerinden gelmediğini görürler; halk, büyümesine sebep olduğu isyanın bütün günahını bir kişinin üzerine yıkmayı sever; başarıya ulaşmamış isyanların sonunda, ayaklanmaya teşvik eden hatiplerin kanlarında yıkanmaktan hoşlanır.

Dolabın içinde yakaladığı Kösem Sultan'ı ayaklarından sürüyerek dışarı çıkaran ve boğdurulurken baltasının sapını veren Baltacı Mehmed, Bektaş Ağa'ya hakaret eden kalabalığa rasladı. Mağlûb Ağa'ya, «Hain! sana ne yaptım ki, dün benim başımı istedin?» diye haykırdı.

Saray'ın ilk avlusunda dilsizler tarafından idam edildi, cesedi denize atıldı. Aç gözlülüğü sonunda ihtirasını etkisiz hâle getirmişti. Hamamlarından birinin kazanı altında duvara gömülü, Valide Sultan'ın ve çapullarının serveti olarak iki küp dolusu altın ve mücevherat ele geçirildi.

Suçortağı Kara Çavuş, padişahın huzuruna çıkarıldığı vakit, kadınlar gibi ağladı; «Suçu işlemeyen önce ağlamalıydın, hain» diye bağırarak bostancıbaşı, dilsizlere işaret ederek ölümle göz yaşlarını kesmelerini istedi. Suikastin üçüncü önderi Kulkâhya'nın kellesi bir kaç gün sonra Ferecik taraflarından bir köylü tarafından İstanbul'a getirildi ve Saray'ın kapısına asıldı.

Divan serkâtibi ve meşhur astronom, suikastin içinde olmamasına rağmen, Kösem Sultan ile olan yakınlığının kurbanı oldu. Bir istihzası bu meşhur Osmanlı âliminin (astronom) hayatına mal olmuştur.

Sondan bir önceki Sadrâzâmın döneminde Saray, mevkilerin para karşılığında satılması rezaletleriyle çalkalanırken, bir gün Saray'dan çıkmış yolda arkadaşlarından birine rasgelmişti, nereden geldiğini soran arkadaşına, ses ifadesinde büyük bir küçümseme ile, «Köle pazarından geliyorum,» demişti.

Cellâtı beklemeden hançerle intihar etmiş ve ölüren İmparatorluğun çökmeye başladığını belirtmiştir.

Zenci Dârüssade ağası Süleyman Ağa, soğukkanlılığı ve cesareti ile geceleyin Sadrâzâmın yokluğunda efendisini kurtarmak için büyük gayretler sarfettiği için Saray'daki hizmetlerin en yüksek rütbesi olan Kızlarağalığına getirildi. O gece gerçekten bir Sadrâzam gibi davranmıştı. Şimdi gerçek Valide ve padişah naibesini olan Tarhan Sultan, Süleyman Ağa'ya Kızlarağası rütbesini vererek, padişahın bakımını tamamen ona bıraktı. İmparatorluğun sonuncudan bir önceki basamağına kadar yükselen bu Habeş köle, bütün imkânları ile nüfuzunu kullanmasını bilmiştir.

XXXIV

Siyâvuş Paşa, bir çocuk ile kadının ağzından kendisine buyruklar veren bir hadım gözdenin altında sadece ad olarak kalmış olan Sadrâzamlıktan bıktı. «Zenci haremağaları ile beni mahkûm etmeye çalıştıkları bu utanç verici kulluk bir Sadrâzâmın iktidarı olmaz» diyordu.

Bu şikâyetler ona bir suç isnat edilmesine sebep oldu. Eski Dârüssaade Ağasına duyduğu şükranın esiri olan Valide Sultan, hem İmparatorluğu ayakta tutabilecek kuvvette, hem de Süleyman Ağa gibi bir ha-

dıma tahammül edebilecek tevekkülde bir Sadrâzam arıyordu. Bu özellikleri toplayan bir tek adam vardı, o da Köprülü Paşa idi; bu Paşa İmparatorluğu parçalayan partilerden hiç birine dahil olmamış, bütün ömrünü savaşlarda ve divanlarda tüketmiş, şimdiye kadar lütûf aramayı küçümsediği için dikkati çekmemiş ve kişiliklerinde İmparatorluğun selâmetinin yüceliğini sağlayacak kabiliyetler olduğu halde ancak devletin çöküş anlarında görev başına çağrılmış adamlardan biriydi. Adı yine ağızlarda dolaşıyordu; fakat üstün kabiliyetlerinden çekinen Valide Sultan bir defa daha kulaklarını onun adına tıkamıştı.

Süleyman Ağa, Valide Sultan'dan, Siyâvuş Paşa'nın azlini ve idamını istedi; Tarhan Sultan ise Sadrâzamına Malkara'da şerefli bir sürgünü lâyük gördü. Kızlar-ağası onun yerine, ikinci çocukluk dönemini yaşayan doksan iki yaşındaki Gürcü Mehmed Paşa'yı Sadrâzam yaptırdı. Zaten yaşlılığı sayesinde o mevkiye lâyük görülmüştü. Süleyman Ağa bu gölge Sadrâzamin arkasından devleti yönetmek istiyordu. Valide Sultan'ın kulağına Köprülü'nün adını fısıldayan danışmanlarını ve bizzat Köprülü Mehmed Paşa'yı da başkentten uzaklaştırdı. Aşırı vergiler hazinenin yeniden dolmasını sağladı; yeniçeri ağalığı, defterdarlık, başmabeyincilik, vezirlik gibi makamlar Saray'ın dalkavuklarına ve Süleyman Ağa'nın soytarılarına verildi. İbşır Paşa ile büyük âsinin oğlu Abaza Paşa Karaman'da isyan bayrağı çekerek Bursa'ya kadar ilerlediler. Onlarla utanmadan pazarlık edildi ve çekilmeleri ile itaat altına girmeleri ancak eyaletler ve ihсанlar verilerek sağlandı.

Ayaklanmaların ve kargaşalığın avucunda kıvranan Mısır'ın Bâb-ı Âli'den doğrudan doğruya idaresi mümkün olamıyordu. Padişah, bu önemli eyalette alınacak tedbirleri görüşmek üzere muhteşem bir Divan tertip ettirdi. Valide Sultan oğlunun yanında önü kafesli bal-kondan görüşmeleri takip ediyordu. Sadrâzam, ihtiyarlığın verdiği müsamaha ve yaşının verdiği gevezelik ile söz alarak Mısır'da hayat boyu valilik usûlünün uygulanmasını savundu. O Divan'daki konuşması ile sonradan tanınacak bir devlet adanını olan Mesud Paşa bu teklife şiddetle karşı koydu. Sadrâzam cevabında ısrarla teklifinin kabul edilmesini istedi ve hattâ bu konuda ilerlemiş yaşına saygı için bunu kabul etmelerini diledi.

Artık daha fazla sabredemeyen Valide Sultan yerinden kalktı, önündeki kafesi açarak, «Lala, burada ak veya kara sakal meselesi görüşülmüyor, önemli olan en iyi teklifi ve en mükemmel çözüm yolunu bulmaktır,» diye haykırdı.

Mesud Paşa bu Divan esnasında Valide Sultan'ın güvenini kazanmıştı. Akşam üstü Deniz Köşkü denilen yerde ikinci bir defa Divan toplandı. Burada görülecek mesele denizcilikti; Sadrâzam, Mısır üzerine yaptığı konuşma gibi yine bir takım garip tekliflerde ısrar etti; Valide Sultan'ın desteğinden cesaret alan Mesud Paşa, Sadrâzamı cehalet ve beceriksizlikle suçladı. Daha önceden yapacakları annesi tarafından öğretilmiş alan padişah, Gürcü Mehmed Paşa'ya bir hatt-ı şerif yolladı. Sadrâzam, hatt-ı şerif'i okuyamayacağını söyleyince, Şeyhülislâm kâğıdı eline aldı ve kısa cümleyi okudu: «Vezir-i âzamım, derhal Devletin mühürlerini geri ver!»

İhtiyarın titrek elleri boynunda asılı mühür kesesinin ipini bir türlü çözmeyi başaramıyordu. İnsanların nankörlüğü ve adaletsizliği üzerinde birkaç şikâyet mırıldandı. Onun felâketi üzerine kendi başarısını inşa etmeyi tasarlayan Mesud Paşa, duygularında bir merhamet ve sözlerinde bir utanma duymadan nefretle Gürcü Mehmed Paşa'ya hakâret etti, İhtiyar Paşa ağlayarak Divan'dan çekildi. Yaşlılığı Tanrı'nın bir vergisi ve tecrübeyi dünya işlerinin canlı bir vâhyi gibi gören Osmanlılarda yaşlılara karşı böyle hakaretler gayet ender görünür.

Padişah ertesi gün Divan'ı tekrar topladı ve ilk olarak bir Sadrâzam seçilmesi işini sordu. Şeyhülislâm bu seçimi tamamen padişaha bıraktı. Mesud Paşa, İmparatorluğun başına kaymakam birinin getirilmesini ve bir müddet bu şekilde idare edilmesini teklif etti; diğerleri, Ordu arasında çok sevilen ve sayılan Girit Serdâr-ı Ekrem'i Hüseyin Paşa'nın Sadrâzam olmasını savundular. Hüseyin Paşa'nın kumandasındaki ordunun başsız kalacağını, bunun da Venediklilerin işine geleceğini ileri süren yeniçeri ve sipahi ağaları bu teklife karşı çıktılar. Devlet meseleleri üzerinde söz söylemek cesaretine git gide daha fazla sahip olan Tarhan Sultan, ağaların tekliflerini destekleyerek onların gözüne girmeyi istediğinden, Yiğit Hüseyin Paşa'nın seçilmesine itiraz etti.

O zamana kadar adından pek bahsedilmeyen bir paşanın üzerinde ittifakla karar kılındı; bu, merhametsiz sertliği ile bir Sadrâzamdan ziyade bir cellâdı müjdeleyen Ahmed Paşa idi. İçoğlanları, Sultanahmed Meydanı'nda parçalanan bir Sâdrâzâmın kâtipliğine

kadar yükselmiş, o suikastten zorlukla yakasını kurtarmış, bir zamanlar kendisine dehşet veren anarşiyle ancak tedhiş yaparak mücadele edebileceğine inanmış, eski bir Arnavud devşirmesiydi. Hareketlerinde mutlak bir bağımsızlık şartıyla Sadrâzamlığı kabul etti.

XXXV

Kısa süren yönetimi esnasında son zamanlarda isyanlara sebep olanlara karşı şiddetli ve devamlı bir tedhiş havası yürüttü. Süleyman Ağa'ya hakaret etti, hattâ bu gözde hadımı Mısır'ın ücra bir bölgesine sürdürdü. Kırım'daki Kefe kadısının, bir hiddet esnasında, sakalından tel kopardığı için Şeyhülislâmı azletti. Kapdan-ı Deryâ ile yaptığı şiddetli bir münakaşa vezirlerin, ağaların ve haremın aleyhine dönmesini sağladı. Valide Sultan'ın boyunduruğundan kurtulmak için, Bektaş Ağa gibi bir başka Sulţan'ın oğlunu IV. Mehmed'in yerine getirmeyi tasarladığı hakkında söylentiler çoğalmaya başladı. Haremın saflığı azledilmesine ve öldürülmesine yol açtı.

Hazırladığı tuzağın farkedilmemesi için Tarhan Sultan ona bir sürü ihsanda bulundu; eğlencelerden bir gün önce samur kürk ile sapı mücevher işli bir hançer gönderdi. Bu ihsanları görenler onu tebrik etmeye başlayınca, «Cahiller, Saray'ı ne kadar az tanıdığınız belli; bütün bunlar katledileceğimi gösteriyor. Padişahıma hizmet etmek için herkesi aleyhime çevirdim; herşeye direnerek, felâketimi hazırladığımın farkına varmadım; ektiğimi biçiyorum,» demiştir.

Geceleyn beklenmedik bir anda Saray'a çağrıldı. İdam edileceğini anlayınca, abdest aldı, namazını kıl-

dı ve ölüme gitmeden önce, «Tanrı'ma şükürler olsun, düşmanlarım da benden sonra pek fazla yaşamayacaklardır,» dedi.

Kendisini huzuruna kabul eden Padişah, yaşından umulmayacak bir hiddetle Sadrâzama çattı, sonra bostancılara dönerek boğdurulması için işaret verdi. Talihsiz vezir, önünde eğilerek şöyle cevap verdi: «Padişahım beni haksız yere öldürtüyorsun; kıyamet günü iki elim yakanda olacaktır.» Çocuk, gözlerini çevirdi ve dilsizlere işlerini bitirmeleri için işaret verdi. Cesedini kızına verdiler, o da babasının Üsküdar'da hazırlattığı türbeye defnetti.

Bütün suçu, kendisine hizmet edenleri desteklemeyecek kadar zayıf bir iktidara fazla hizmet etmekten ileri geliyordu. Düşmanlarından Kapdan-ı Deryâ Derviş Mehmed Paşa, yerine Sadrâzam olarak atandı.

XXXVI

Eyaletlerdeki karışıklıklar başkente sıçradı. Kendini peygamber sanan Urmiyeli bir şeyh, İstanbul'da cami cami dolaşiyor ve Osmanlıların başına gelen her türlü felâketin Tarhan Sultan yüzünden olduğunu, onun için bu kadını sürmek veya bir Paşa ile evlendirmek gerektiğini söylüyordu. Bu iddialar halkı tahrik etmeye başlayınca, şeyh geceleyin yakalandı, bir kayığa bindirilerek başkentten uzaklaştırıldı, dağlara sürüldü.

Mısır Beğlerbeği Abdurrahman Paşa, Sadrâzamlığı satın almak üzere Kahire'de edindiği servetle İstanbul'a koştı, fakat Sultan İbrahim'in katli olayına karışmakla itham edildi. Eski bir haremağası olan Abdurrahman Paşa, Saray'a girerken idam edildi.

Bu idam olayı hadımları korkuttu; bundan böyle kadınların nüfuzu daha da arttı. Kösem Sultan tarafından Saray'ın kahvecibaşısına verilen IV. Mehmed'in sütanası ile yine Kösem Sultan'ın gözdelerinden Erzurum Beglerbeği Murteza Paşa'ya verilen Antar adındaki cariye haremın hâkimiyetini ellerine geçirmek üzere birbirleri ile zorlu bir mücadele veriyorlardı. Bunca olaya sebebiyet vermiş olan padişahın kardeşi şehzade Süleyman, ölümle taht arasında bir nevi âraf olan bir köşke kapatıldı.

Sultan IV. Mehmed'in kızlarağası olan Bayram Ağa, Süleyman Ağa'nın sahip olduğu nüfuzu elde etmeye başladı. Padişahın oyun ve eğitim arkadaşları olan içoğlanları bile annesine karşı kıskançlık duyuyorlardı. İçoğlanları ve padişah arasında doğan samimî hava için hocalar Bayram Ağa'yı uyardılar; bir gün padişahın yaşıtı çocuklarla oyun oynarken fevkalâde zevk aldığını anlayan Bayram Ağa Sultan Mehmed'e işaret ederek içeri girmesini istedi. Padişah, Kızlarağasına şiddetle itiraz etti.

Valide Sultan'ı bulan Bayram Ağa, padişahın itaatsizliğini anlattı. Fakat oğluna karşı şefkatli davranan Valide Sultan, Sultan IV. Mehmed'in içoğlanları ile istediği gibi vakit geçirmesine müsaade etti. Yine de kendi bildiğini okumaya kararlı olan Bayram Ağa, padişahın odasına girerek, çocuğu kolundan tuttu ve zorla dışarı çıkarmak istedi. Duruından müteessir olan içoğlanları hançerlerini çekerek Kızlarağasının üzerine saldırdılar; dilsizler zorlukla Bayram Ağa'yı kızgın gençlerin elinden kurtardılar. Maaşlarının eksik paralarla ödendiğini anlayan sipahileri kendi taraflarına

çeken içoğlanları bir isyana sebep oldular. Sipahiler defterdarın sarayını yağmaladılar; tütün içmelerini yasaklayan yeniçeri ağasının emirlerini tanımadıklarını ilân ettiler. Saray'ın avlularında, «bırakın tütün içelim, yoksa bizi mahrum ettiğiniz bu duman size karşı isyanın ateşi olacaktır,» diye bağıştılar.

XXXVII

Derviş Mehmed Paşa, İmparatorluğun bu sıkıntılı günlerinde vefat etti. Korku ve rüşvet, Anadolu'da isyan çıkarmış, fakat sonradan bağışlanmış olan İbşir Paşa'nın Sadrazam olmasını sağladı. Sadrazamlık rütbesi küstahlıklarını arttırmaktan başka bir işe yaramadı. Anadolu'da bastırılması gerekli isyanları bahane ederek, beğlerbeğliği yaptığı Halep'ten ayrılmayı reddetti. İlkbaharda bütün beğlerbeğlerinin Konya'da toplanmasını isteyerek, İstanbul'a Sâdrizam olarak değil bir fâtih olarak girmeyi tasarlıyordu.

Bütün Anadolu ona İmparatorluğu anarşiden kurtaracak ve yenileyecek adam gözüyle bakıyorlardı; Saray ve başkent böylesine küstah bir adama bir Sadrazam rütbesini verdiği için korkmaya başlamıştı. Divan toplantılarındaki kararsızlık, toplantıları bir döğüş alanına çeviriyordu. Kapdan-ı Deryâ, padişahın gözü önünde kendisini Sultan İbrahim'in kanından sorumlu tutan haremağalarının hançerleri altında can vermekten ancak kaçarak kurtuldu. İzmit'e kadar gelmiş olan İbşir Paşa muzaffer bir şekilde İstanbul'a girdi. Paşa'nın ihtirasını kamçılarlamak isteyen Valide Sultan, IV. Mehmed'in kızkardeşi Ayşe Sultan'ı Sad-

râzama zevce olarak verdi. İbşir Paşa, Divan'daki bütün muhaliflerini sürdü veya katlettirdi.

Defterdar Moralı Paşa, Valide Sultan'ın buyruğu ile dört çavuş tarafından evinden alındı ve yol kenarında boğuldu. Bu arada yeniçeriler Sadrâzama karşı kıskırtılmışlardı. İbşir Paşa'nın Anadolu'dan getirdiği birlikleri, yeniçeri ocağını kaldırarak onların yerine yerleştireceği hakkında dedikodular iyice yayılmıştı. Sultanahmed Meydanı'nda yeniçerilerin meşalelerin ışığı altında ileri sürdükleri itiraz, bir anda bütün şehri İbşir Paşa'ya karşı ayaklandırdı.

Sadrâzam Saray'dan kaçarken, âsiler evini yağmalıyorlar ve orada rüşvet ve zorbalık yolu ile elde edilmiş dört yüz bin düka altınlık servetini buluyorlardı. Divan toplantısında padişah, «şimdi ne yapacağız?» diye sordu. Herkes susuyordu; İbşir Paşa'nın içinde bulunduğu feci durumdan cesaret alan ve herkesin şikâyetçi olduğu zalime karşı duyulan ortak düşmanlığı dile getirmek isteyen yeniçeri ağası ayağa kalkarak, eliyle Sadrâzamı gösterdi ve, «Padişahım, kulların senden memnundurlar; fakat lalanı istemiyorlar.» Kapdan-ı Deryâ devam etti: «Sadrâzam ile Şeyhülislâm yaşadıkça askerler dağılmayacaklardır.»

İhtirasın kurbanı olan İbşir Paşa mühürleri vermek için eğildi; kudretliyken ne kadar küstahsa, güçsüz kaldığı zaman da o kadar mütevazi olmuştu. Saray'ın kapılarının arkasına birikmiş olan askerler «Bize başın gerek!» diye bağıyorlardı. İbşir Paşa'nın kesilen kafası Sultanahmed Meydanı'nda Kapıkulu askerine gösterildi. Halk bir oyuncak gibi bu kafayı elden ele dolaştırıyordu; sonunda yeniçeriler bir mızrağın ucuna geçirdiler. Taraftarları da onunda beraber ortadan

çekildiler; askerler arasında sağlanan itibarın, kamuoyundakine nazaran daha az derin kökleri vardır; sadece isyan arkadaşı Abaza Paşa, Üsküdar'daki bir avuç askeriyle idamından sonra bile İbşir Paşa'nın dâvâsını gütmekte devam etti. Abaza Paşa'nın emrindeki birliğin yarı mevcudu Üsküdar'dan İstanbul'a geçerek ayaklanmış olan yeniçeriler ile sipahilere katılmıştı. Daha önce İbşir Paşa'nın kâhyası olan Kürd Mehmed adında biri şimdi Üsküdar'a geçmiş, Abaza Paşa'yı yeni Sadrâzama itaate zorluyordu. Bu kadar alçaklığa tahammül edemeyen Abaza Paşa, kâhyaya bir hayli hakaret ettikten sonra askerlerini yanına alarak Karaman dağlarına çekildi.

XXXVIII

Haremnden bir sultanın kocası olan Ermeni Süleyman Paşa, Valide Sultan tarafından sadarete lâıyk görüldü. Tereddüt ve zaaf içindeki eli hükûmetin umumî çöküşünü yavaşlatamazdı. O da duruma boyun eğdi; yeniden Köprülü Mehmed Paşa'nın adı duyuluyordu; fakat devlete itaatın bile parayla satın alındığı bir devirde Köprülü Paşa'nın mütevazî serveti, rakipleri için uygun bir bahane oluyordu. Süleyman Paşa bile, «Serveti olmayan bir adam nasıl âlemi yönetebilir?» diye hayretle bağırırmıştır.

Devletin mührü bu sefer Girit fâtihi Serdârı Ekrem Hüseyin Paşa'ya yollandı. Gelinceye kadar İstanbul'da bir kaymakam Sadrâzam görevini yürütecekti. Bu, muhteris ve hilekâr bir adam olan Kapdân-ı Der-yâ Zurnazen Paşa idi; Sadaret'i kendisi için düşünüyor-

du. Kapıkulu askerleri arasında kıskırttığı isyan, Padişahı Ayak Divanı toplamaya mecbur kıldı.

Askerler, geleneklere aykırı bir şekilde padişahın Bâb-ı Saadet'ten çıkarak, toplandıkları meydanın köşesinde olan Alay Köşkü'nün balkonunda görünmesini istediler. Sultan IV. Mehmed balkonda bir kafesin arkasında oturdu; fakat yapılan tezahürat sonunda kafesi kaldırmak zorunda kaldı. Çocukluk yıllarının danışmanları yanına yaklaşarak sorulacak sorulara uygun cevaplar vermesini sağlamak için kulağına fısıldıyorlardı; artık padişahın tek başına düşünüp karar verecek yaşa geldiğini haykıran askerler, danışmanların uzaklaşmalarını istediler. Buna rağmen, biri ak, diğeri kara iki haremağası balkonda, kalabalığa görünmeden ayaklarının dibine çömelerek cevapları fısıldamaya devam ettiler. Halkın adına söz alan Hasan adında bir kadı, aşırı hareketlere bir son verilmesini ve bir listeyle sunulan otuz kişinin kellelerini istedi. Padişahı ikna etmek için avarı bozulmuş paralardan bir avuç yere savurdu.

Adları listede yazılı olan iki haremağası Padişah'a müphem vaatler vermesini öğütüyorlardı. Kaymakam pencereye gelerek Padişah'ın adına, otuz kişinin yakalanarak sürüleceğine dair söz verdi. Fakat Padişah'ın gözüne girmek için, "«Ama onların kellelerini istemeyin» diye bitirdi.

Gözü dönmüş olan kalabalık, «Sen kendi kelleni muhafaza etmeye bak» diye cevap verdi.

Talihsiz Padişah ayaklarının dibinde deminden beri hayatlarını kurtarmak için çalıştığı iki haremağasının zorla alınarak götürüldüğüne tanık oldu. Gözleri önün-

de her ikisi de katledildi, cesetleri balkondan kalabalığın üzerine atıldı. Lala, Başdefterdar, Kapuağası, Kızlarağası, Başgümrukçü Hasan Efendi, Saray Âmiri Şaban Halife, Kahvecibaşı, her iki Valide Sultan'ın gözdesi Melekî Hanım ve daha diğerleri kalabalık tarafından istendikçe, Padişah gözyaşları içinde reddediyor, fakat sonunda hepsi boğdurularak balkondan aşağı fırlatılıyordu. Cesetlerden meydana gelen yığın köşkün balkonunun hizasına kadar çıkmıştı. Kaymakam Zurnazen Paşa, tasarladığı gibi bunca cana kıydırdıktan sonra Devlet'in mührüne sahip oldu. Fakat henüz IV. Mehmed tarafından Sadrâzam ilân edilmişti ki, onun da talihine engel oldular. Mührü teslim aldığı görüncel, hep bir ağızdan, «Sefil herif! Sadrâzam olmak için mi bizi ayaklandırdın?» diye haykırdılar.

XXXIX

Bu haklı ayıplama çılgınlıkları henüz elde ettiği makamdan uzaklaştırılmasına sebep oldu. Eski Sadrâzam Siyâvüş Paşa Malkara'dan çağrılarak bu gözü kan bürümüş azınlığın vâsiliğine atandı.

Yeniçeriler ve halk tarafından sürüklenen otuz ceset o civardaki muazzam bir çınara ayaklarından asıldı. Aynı çınara, çağımızda Sultan II. Mahmud atalarının intikamını almak için son defa isyan eden yeniçerileri astırmış ve bu ocağı tarih sahnesinden silmiştir. Kurbanların ve katillerinin sırasıyla teşhir edildikleri bu ağaç sayesinde, Sultan IV. Mehmed'in gençlik çağlarının lânetli günlerini anmak için «Çınar Vak'ası» denir.

Bu uzun katliam ve iğrenç ganimetler yeniçerilerin arzularını tatmin etmemiştir. Siyâvüş Paşa'nın İstanbul'a

gelmesinden önceki on gün içinde halk her sabah o çınara gelerek geceleyin asılmış olan yeni cesetleri sayardı.

Harem hayatının ve sefahatin hastalığı olan nikris-ten (gut) muzdarip olan Siyâvuş Paşa, geldikten pek az sonra düşmanı defterdarı boğdurttuğu gece hayata gözlerini yumdu. Kurban ve katili beraberce mezarlığa götürülerek, İlahî Adalet önünde itham etmek veya özür dilemek üzere son yolculuklarına çıktılar.

Suriye beğlerbeği Boynueğik Mehmed Paşa Sadrazamlığa getirildi. İran ile yapılan savaşlar sırasında aldığı kırk yaradan biri boyun adalesini zedeleyip başını eğik yaptığından kendisine bu lâkap verilmişti. İstanbul'a gelmesi beklenirken, yeni Kaymakam Yusuf Paşa, Sultanahmet Meydanı'nda geceleri kol gezerek, yeni kurbanları çınara asmaya hazırlanan âsileri temizledi. Sancak-ı Şerif etrafında toplanmış yeniçerilerin arasında bulunan elebaşlarını tek tek yakalatarak hepsinin kafalarını vurdurdu.

XL

Bu katliamların ertesi günü Kenan Paşa komutasındaki Osmanlı Donanmasının Çanakkale ağzında Venedikliler tarafından bozguna uğratıldığı haberi duyuldu. Bu deniz muharebesinde amiral Marcello yönetimindeki Venedikliler, seksen Türk kadırgasını yakmışlar veya batırmışlardı. Bu amiralin adı, İnebahtı bozgunundan sonra don Juan'ın Türkler arasında sahip olduğu korkulu üne eşdeğer oldu. Devlet'in kalbi sayı-

lacak bir mevkiye bulunan Bozcaada, Linnî ve Semendirek adaları Venedik hâkimiyetine geçti.

Boynueğik Mehmed Paşa İstanbul'a gelir gelmez, Tarhan Sultan'ın hitabetine hayran olduğu için Şeyhülislâmlığa getirdiği Mesud Efendinin bir gizli tertibini ortaya çıkardı. Şehzade Süleyman'ın vasîliğine getirileceğini tasarladığı için Sultan IV. Mehmed'in Tahttan indirilip, yerine o şehzadenin geçmesi için faaliyetlere girişmişti. Bursa'ya sürgüne gönderildiği halde oradan Karaman'ın ayaklandırılması için faaliyetlerine ara vermemiş, gizli tasarılarını öğrenen Bursa kadısı da bunları Bâb-ı Âli'ye bildirmişti. Padişah'tan gelen bir yazı, Bursa kadısının eski Şeyhülislâm'ı idam etmesini buyuruyordu. Bu buyruk üzerine Mesud Efendi'nin evi kuşatıldı, içeri giren Kadı'nın adamları onu hanımlarından biri ile meyve yerken yakaladı.

Sonunun ne olacağını anlayan eski Şeyhülislâm, dîni hüviyetini bir kenara bırakarak kılıcına sarıldı ve hayatı için vuruşmaya başladı. Bir yaz gecesinin tadını çıkarmak için geldiği çeşme başına bırakılan cesedi ertesi gün meraklarını yenemeyen müslüman ve hıristiyan bir kalabalık tarafından ziyaret edildi. Müslümanlar onu bir şehit olarak görürlerken, hıristiyanlar, İstanbul'da pek çok kilise kapatan bu düşmanlarını lânetle anıyorlardı. İdam edilerek ölen Şeyhülislâmın ikincisi olan Mesud Efendi, inançsız bir zalim, iki yüzlü bir mutaassıp idi. Çevirdiği entrikalar, ihtirası, hayatının olaylarla dolu olması, kabiliyetleri ve hitabet kudreti onu, Fransa'daki Retz Kardineline benzetir. Her ikisi de hırsla arzu ettikleri gayelerine erişememişler, sadece olay yaratmışlardır.

XLI

Bütün bu idamlar Venedikliler tarafından kapatılmış olan Çanakkale'yi açmıyor, Kandiye kuşatmasına devam eden orduya yardım götüremiyor, hazine'nin açığını dolduramıyor, donanmayı onaramıyor ve ordu'yu güçlendiremiyordu. Yaşça ve akılca büyüyen Padişah, İmparatorluğa yeni bir güç kazandırmak için, divan üzerine divan topluyor, durmadan vezirlerine çıkışıyordu. Boynueğik Mehmed Paşa'nın azledilmesi genç Padişahın bir sabırsızlığının sonunda meydana gelmiştir. Bir gün Divan'da, «Yunanistan'daki eyaletlerimizi yakıp yıkan Venedikliler üzerine bizzat bir sefere çıkmak istiyorum; bana, bir Padişaha lââyık bir ordu ile bir donanma hazırla!» diye buyurmuştu.

Sadrâzam, itaatsizliğin birlikler arasında hüküm sürdüğü, isyanların bütün İmparatorluğu kapladığı, vergilerin hazine'nin açığını bir türlü kapayamadığı bir zamanda bir donanma hazırlamanın mümkün olamayacağını, ancak, kazanırken son derece aç gözlü, verirken de o kadar tutuk olan zenginlerin kendi istekleri ile bağışları sayesinde hazine'yi doldurabileceğini belirterek özür diledi.

Padişah bu cevabı annesine iletince, Valide Sultan o gece yaşlı vezir Köprülü'yü yanına çağırdı. Ona: «Her şeyi kökünden tutup, halledecek bir elin yokluğundan Devletimizde her şey mahvolmak üzere; böyle bir durumda, söylendiği gibi Devlet'in yükünü alacak kadar kendinde cesaret ve akıl buluyor musun?» dedi.

İhtiyar vezir cevap verdi: «Tanrı'nın izni ve Validemizin hayır duaları ile, bütün iktidara sahip olmak, Pa-

dişahın ve annesinin mutlak güvenlerinde hiçbir rakip ile karşılaştırılmamak, bütün isteklerimin Padişah tarafından körü körüne imza edilmek ve hem o, hem de sizin düşmanlarımın iftiralarına değil, benim sözüme inanması şartıyla bütün sorumluluğu üzerime almaya söz veriyorum.»

Valide Sultan, oğlunun ve kendisinin adına, Devlet'e lâzım olan adamın ileri sürdüğü mutlak diktatörlük şartlarına uyacağına dair yemin etti. Ertesi gün Köprülü Mehmed Paşa, Divan toplantısında Padişah'ın elinden Devlet'in mühürlerini aldı, Boynueğik Mehmed Paşa da aziedilerek sürgüne yollandı.

Bir adamın geç de olsa tarih sahnesine çıkması bütün bir milletin kendisine gelmesine sebep olmuştur. Genç Valide Sultan'ın eli bunca baş üzerinde tesadüfen dolaştıktan sonra, nihayet İmparatorluğun mukadderatı üzerine düşmüştü.

Y İ R M İ B E Ş İ N C İ K İ T A P

I

İmparatorlukların çöküşünü bütün gayretlerine rağmen durduramayan kabiliyetli fakat talihsiz adamları ne fazla kötülememek, ne de Devlet kurtaranları fazla göklere çıkarmamak gerekir. Meziyetlerinden bağımsız olarak kaderin de Devlet adamlarının başarısında veya başarısızlığında önemli payı vardır. Hayatın akışı içinde öyle aksi zamanlar vardır ki o Devlet adamları ile beraber yaşayanlar veya onların etkisi ile hüküm sürenler felâketin pençesinden, fazilet, kahramanlık, de-hâ ile de kurtulamazlar. Halbuki yine öyle anlar vardır ki, o durumun yarattığı felâket havası sanki kendi kendine tükenir, kötülüklerin aşırılığı, düzensizlikten doğan bıkkınlık, çöküşün verdiği korku veya utanç, düzene dönme isteği ile kamuoyunun ve elverişli olayların bir noktada birleşmesi herşeyi kolay kılar, artık en zor, mümkün olur. Nasıl iyiliğin bir tepe noktası varsa, kötülüğün de bir haddi vardır. Saadetin zirvesine erişen milletler inmeye başlarlar; kötülüğün dibine düşünce de yeniden tırmanırlar; kötülükte olduğu gibi fazilette de kusurlu olan insan tabiatının yasası böyledir.

Türkiye'de, utanma duygusunun bir milleti sarstığı ve kaçınılmaz yıkılışın kendi kendini kurtarma iradesini ve enerjisini verdiği anlardan birini bulmuştu. Osmanlı-

ların Richelieu'sü olan Köprülü'nün de bütün meziyeti milletinin tövbesine olan inancı, bütün saadeti de Türkiye'nin gerçekten yönetilmeye ihtiyacı olduğu bir anda Hükümet'in başına çağrılmasıydı. Bir yıl önce olsaydı o da olayların ve insanların umumî akışı içinde ezilip gidecekti; bir yıl gecikseydi artık imparatorlukta kurtarılacak birşey kalmayacaktı. Olayların uygunluğu sonucunda meydana gelen tarihler, filozof tarihçilerin Devlet adamlarını değerlendirmesinde pek önemli yer tutmazlar. Tarih sahnesine çıktıkları yıllar, onların adlarına yapılan haklılığın veya haksızlığın en belli başlı unsurlarıdır. Siyasî zaferlerde Tanrı, tahmin edildiğinden daha fazla olarak kendine pay bırakmıştır; kader'in çağrısından önce ortaya çıkan, bir musibet, çağın en önemli anında gelen ise büyük adam olur.

II

Köprülü Mehmed Paşa'yı o zamana kadar hiçbir şey yüce iktidar için aday göstermemiş ve şerefiyle fakat kısır görevlerle geçen yetmişiki yılı onu Devlet'in faal işlerinden sürmüş gibiydi.

Ailesinin Fransa menşeli olduğu söylenmiştir; bu iddiayı doğrulayacak veya yalanlayacak hiçbir delile raslanmamıştır. O sıralar Fransa'da hüküm süren din ve ırk hareketleri yüzünden onun ailesi de diğer pek çok aile gibi vatanını terketmiş, İtalya üzerinden Arnavutluğa gelerek orada yerleşmiş olabilir. Köprülü'nün babası evini ve eşyasını Amasya'dan pek uzak olmayan verimli bir ovaya taşımıştı. Aile adı olarak aldığı köyün adı Köprü idi; bugün aynı yere, İmparatorluğa üç büyük Devlet adamı veren bu ailenin adına hürmeten Ve-

zirköprü denir. Karadeniz'e dökülen Kızılırmak'ın iki küçük kolu üzerinde, ulu bir dağın eteklerinde kurulmuş olan Vezirköprü, suları, tahılı, armutu, elması, üzümü, kirazları ve koyun postu ite meşhurdur. Karadeniz yolu ile babasının otlak ve bahçe ürünlerini İstanbul'a pazara götüren Köprülü Mehmed Paşa, Saray ve kilharçlarının gözüne girmiş, Saray'a aşçı yamağı olarak alınmış sonra aşçıbaşı olmuştur. Bir Arnavut çoban gibi cahil olmasına rağmen, zekâsı ile çağdaşı Sadrâzam Kara Mustafa Paşa'nın dikkatini çekmiş, yeni girdiği orduda kademe kademe ilerleyerek mirahorluğa kadar gelmişti.

Karışıklık içinde geçen o yıllar, garip bir tesadüf eseri olarak onu daima Saray'dan uzak tutmuştur; kâh Kudüs'de, kâh Şam ve Trablus'ta beğlerbeğliği yapmış, bütün bu önemli görevlerde doğruluğu ve kabiliyetleri ile dikkati çekmiş, yönettiği eyaletlerden geçen paşalara daima iyi bir intiba bırakmış, âsilerin korkulu rüyası, halkın sevgilisi olmuş ve istisnasız herkesin hayranlığını ve dostluğunu kazanarak, hiçbir ihtirasın kıskançlığını üzerine çekmemiş, böylece lekesiz ve parlak bir şekilde ihtiyar yaşına gelmişti. Artık söneceği bir anda dehâsı farkedilen kişilerden biriydi. Adı Saray'da fısıldaşılmaya başlayınca, Boynueğik Mehmed Paşa onu Şam beğlerbeğliğinden alarak daha önemsiz bir eyalet olan Köstence'ye yollamıştı. Bu lâıyk olmadığı muamele yüzünden bir kenara çekilen Köprülü, İmparatorluğu uçuruma götüren anarşiyi seyrediyordu.

Sadrâzamlığa getirilmesi, iktidar hırsı ile çırpınan bir sürü adamı şaşırttı. Ulemâ takımı onun için, «Okuması, yazması olmayan bir cahil», askerler, «Harpten anlamayan sivil bir yöneticidir, nitekim âsi Vardar Pa-

şa'ya da yenilmişti»; maliyeciler, «Bu varlıksız adam hazinenin açığını asla kapayamaz»; herkes birden, «Bir insana irade gücü veren kanının sıcaklığı yaşı ile kaçmış bir ihtiyar; iktidara o kadar çabuk ve geç çıktı ki, artık bu yaştan sonra düşünmek zorunda olduğu mezara iner» diyorlardı.

III

Köprülü'nün ilk davranışları, çekememezlik ve tanımamazlıktan ileri gelen bütün bu düşünceleri haksız çıkardı. Daha ilk günlerden önemli servet kaçırılışına sebep olan rüşvet ve zimmete para geçirme olaylarını önledi ve altın sikkeleri tekrar piyasaya çıkararak tüccara güven kazandırdı. Halefi Boynueğik Mehmed Paşa'nın servetini yağmalamak isteyenlerin ısrarı karşısında, eski Sadrâzâmın idam edilmesine ve servetine el konulmasına Padişahın nezdinde şiddetle karşı koydu.

İktidara geçtikten birkaç gün sonra sünnî müslümanlar ile rakipleri dervişlerin ve sofuların arasında patlak veren olayları bastırdıktan sonra, bütün katı mutaassıpları bir gemiye doldurarak Kıbrıs'a sürmüştü. Din uğruna nefse eziyeti çok vahşi bir şekilde uyguladığı için Türk adıyla anılan bir gezgin derviş, elbise-leri, çatalı, kaşığı, gümüş takımları, sanatları, kumaşları, musikiyi, raksı hep insanoğlunu felâkete götüren şeyler olarak tanımlıyor, bunların terk olunmasını istiyordu. Bu çılgın adam, Jean-Jacques Rousseau'dan çok daha edepsiz bir dil kullanarak medenî duruma lânetler yağdırıyor; fakat onyedinci yüzyıl hıristiyan Hak âşıkları yanılmazlığı içinde ilâve ediyordu: «Ancak bir

defa doğru yola gelen, takdis edilen kişi, gizlice sefahatin her türlüünü yapabilir.»

Onu öldürerek halkın gözünde bir şehit yaratmaktansa, Köprülü onu sürdürmeyi tercih etti; İslâmiyetin püritenleri sayılan sofulara karşı çıkan sünni müslümanların partisinin Sadrâzam tarafından takip edilmesine itiraz eden Şeyhülislâm görevinden azledildi. Maaş dağıtılma günü yeniçeriler tarafından evinin camları taşlanan defterdara, «Benim gibi sabırlı ol, ta ki sabır bize gereken gücü versin; âsilerin kırdığı camları yenile; beklediğimiz gün gelecektir» demiştir.

İhtiyarların siyaseti olan vakit kazanma, kuvvetin parçalayamayacağını aşındırmıştı. Âsiler, Sadrâzâmın arkasında, en güçlü vezir olan kamuoyunun birleştiğini farkediyorlardı.

IV

İran elçileri barış fidyelerini getirdiler; Almanya İmparatoru I. Leopold mütarekenin yenilenmesi teklifinde bulundu; İsveç Kralı Güstav, Ruslara karşı Köprülü'ye ittifak teklif etti. Rusların tabii düşmanı olan Lehliyle anlaşması karşılığında Köprülü bu teklifi kabul etti. Lehli ise, Padişahın topraklarında yaşayan bütün ortodoks tebaayı ayaklandırmayı hedef güden bir Rus komplosunu haber verdiler. Sadrâzam beş silâhlı müslümana karşılık, bir silâhsız Rum'un düştüğü o devirde bu komplonun güçsüzlüğünü anladı. İmparatorluğun güneyinde Venedik ile olan muharebelerin bütün dikkatini ve gücünü gerektirdiği bir anda, Lehlilerin kuzey'de onu sürüklemek istedikleri gereksiz bir savaş kabul etmedi. Fransız soylularının dinî ve şövalyevârî

bir arzuyla Venedik için Girit'te savaşmak üzere XIV. Louis'ye yaptıkları baskıya rağmen, Türkiye'nin çökmesinin, Fransa'nın ezeli düşmanı olan Avusturya'nın nüfuz kazanmasına sebep olacağı endişesine güvenerek, bu ülke ile I. François'den beri devam eden geleneksel dostluğu devam ettirmekte bir zorlukla karşılaşmadı.

V

Çınar Olayı'nın yarattığı halk dalkavukları yine deşet havası yaratarak sahip oldukları nüfuzu arttırmak için gizli toplantılara başlamışlardı. Köprülü Mehmed Paşa, şeyhülislâma giderek, yapacağı bütün işleri önceden meşrû kılan bir fetva almak istediğini söyledi. Bunun neye yarayacağını soran Şeyhülislâma, «Eğer bir gün düzenin düşmanları gelip sizi, haleflerinizi gibi, ayartmaya veya korkutmaya çalışırlarsa, bu fetva Padişahın önünde sizin benimle birlik olarak Devlet'in selâmeti uğruna çalıştığınızı gösterecek bir sadakat akti olacaktır» dedi.

Bu yakınlıktan memnun olan Şeyhülislâm, güvenle istenen fetvayı verdi. Bu fetvada bütün isyanların yaratıcısı olan sipahilerin dağıtılması da vardı. Eski isyan arkadaşlarından ayırdığı yeniçerilerin başına geçen Köprülü, birlikler ve toplar ile sipahilerin kışlasını sardı. Gün ağarırken Saray'a çağrılan bütün Devlet kuvvetlerinin temsilcilerine Padişahın bir hatt-ı şerifi okundu. Padişah şöyle diyordu: «Taht'a çıktığım günden beri sipahiler itaatsizlik etmekten, bana ve Devlet'in şerefine mecbur oldukları saygıyı göstermemekten vazgeçmediler; bundan dolayı Sadrâzamı'nı onları imha etmekle görevlendirdim; sadık olanlar Sadrâzamı'na yardım et-

sinler. Âsilerin başları yakalanacak ve kafaları vurulacaktır.»

Tedbirler alınmış, listeler hazırlanmış, suçlular tespit edilmiş, çıkarılan fetva ile bütün otorite şeriat yasalarına bağlanmıştı; gece devriyesinden dönen bütün elebaşları Sadrâzamın ve yeniçeri ağasının eline düşmüş, cellâtlara teslim edilmişti. Aralarında Cebeci Kâhyası Halil Ağa, başmabeyinci Mustafa Ağa'nın da buldukları atmış kelle, iki yıl önce Padişahın âsilere teslim etmek zorunda kaldığı adamların atıldığı kafesli pencereden dışarı fırlatıldı. Padişah, suçluların zafer kazandıkları yerde çocukluğunun zaafını ve mâruz kaldığı hakaretlerin intikamını almış oluyordu. Otoritesi bir zamanlar teslim olduğu yerde, intikamı alınmış ve dehşet verici bir şekilde geri geliyordu. Taht'ın tamamıyla kendine gelme saati çatınca, meçhul ve çekingen Köprülü, müslümanlara Tanrı'nın intikamını almaya gelmiş, adaletin kılıcı olarak gözüktü.

Harem üzerindeki etkisine güvenen ve geçmiş zamanda bazı isyanlara adı karışan eski Sadrâzam Siyâvuş Paşa, sürgünde geçen zaman içinde yeniden güçlenmeye başlayınca Köprülü, perde arkasındaki suçluları da cezalandıracağına bir örnek vermek üzere onu da idam ettirmek istedi. Annesinin etkisiyle bu idama itiraz etmeye kalkan Padişaha, «Madem ki, aramızda mevcut bütün anlaşmalara rağmen, selâmetiniz için gerekli gördüğüm şeyi yapmama engel oluyorsunuz, buyrun mühürleri alın!» dedi.

Bunun üzerine IV. Mehmed, «Lala, istediğini yapmakta serbestsin; emellerine aykırı gelen bütün başları sana veriyorum» diye cevap verdi. Tehdit, Siyâvuş Paşayı uzaklaştırmaya yetti.

VI

Böylece içerde düzen sağlanınca, orduyu ve donanmayı yeniden teşkilâtlandırdı, iradesi sayesinde gençliğinin savaşçı gücünü bulmuş bir halde, ordunun başına geçerek, donanma bir yandan ilerlerken, o da karadan Çanakkale kuşatmasını kaldırmaya gitti. Kadırgalar üzerine bindirilmiş yeniçeriler, Venediklilerle ilk karşılaşmada gerileyince, Köprülü sahideki toplarla kaçmaya çalışan Türk gemileri üzerine ihtar atışları yaptırdı. Venedik amirali Mocenigo'nun kadırgası, Çanakkale hisarından atılan bir gülle ile tam cephaneliğinden vuruldu ve denizin dibini boyladı. Boğazın her iki tarafından açılan ateş arasında kalan ikiyüz Venedik kadırgası ateş aldı. Güney rüzgârı ile Boğaz'ın üzerine çöken kalın bir duman tabakası, iki saat müddetle bu insanlar, gemiler, ateşler, rüzgâr ve dalgalar arasında meydana gelen mücadeleyi gözlerden sakladı. Osmanlı fiosu da Venedik donanması ile birlikte mahvolmuştu. Çanakkale Boğazı, sadece gemi iskeletlerinin gözüktüğü geniş bir donanma mezarlığına dönmüştü. Ancak Ege Denizi ve Girit yolu yeniden Osmanlılara açılmıştı.

Venedik amiral gemisini bir atışta batıran topçu Kara Mehmed'i huzuruna kabul eden Padişah: «Gel benim doğanım! Padişahın ekmeği sana helâl olsun! Tanrı senin gibi kahramanları daima memnun etsin!» diye haykırdı. Onu gözlerinden öptü, başındaki sarığından çıkardığı iki sorguçu ona taktı.

Sipahileri sindirirken yararlandığı yeniçerilerin korkaklığını Köprülü saklamak gereğini hissetmedi; askerlerinin hatâsını ört bas etmeyi, onlara rüşvet ver-

mek kadar siyaset dışı bir davranış olarak görüyordu. Askerlerin kaçmasına sebep olan Kâhya ile yedi subay çadırının arkasında idam edildi, cesetleri nefretle denize atıldı. Sadrâzâmın intikamından korkan kapdan-ı Der-yâ birkaç kadırgayla Afrika sahillerine kaçtı. Köprülü yolladığı mektuplarla ona dokunmayacağına dair temirat verdi. Buyruğu üzerine hemen teşkil edilen yeni bir filo Bozcaada'yı, birkaç gün sonra da Limni'yi Venediklilerin ellerinden kurtardı.

VII

Köprülü Mehmed Paşa Limni'de iken, Padişahın muhterislerin, entrikalarından ve halkın hoşnutsuzluğundan bıkmamasından endişe ederek Saray'ını Edirne'ye taşımasını istedi. Sultan IV. Mehmed'in ava olan sonsuz meyli, bu Saray göçüne bahane teşkil etti. Çocukluğundan beri ava karşı büyük bir merak duyan Padişahın bütün ömrü avla geçmiştir. Sekiz yaşındayken okla vurduğu bir güvercin, zamanın bütün şairleri tarafından övülmüş, bu hareket atalarına lâayık bir meziyet olarak gösterilmişti. Bu Padişahın başkaca hiçbir övüncü yoktu.

1658 yılında Erdel Kralı Rakoczy'e karşı tertiplenen bir sefer yüzünden Köprülü, kış ortasında Edirne'den ayrılmak zorunda kaldı. Kendisine atmışbin atlı veren Don Kazaklarının Hatman'ı ile ittifak yapmış olan Rakoczy bir yandan Sadrâzam, diğer yandan yiğit Kırım atlıları ile sıkıştırılınca, savaş alanında yüzbin ölü bırakarak Theis ırmağının ötesine kaçarak canını kurtardı. Erdel ordusunda ele geçirilen binlerce genç, tutsak olarak Kırım'a yollandı. Barcsay Bâb-ı Âli tarafından

Erdel prensliğine getirildi: Erdel'in yıllık vergisi de kırk bin dükaya çıkarıldı.

VIII

Abaza Hasan Paşa'nın Anadolu'da çıkardığı bir isyan Köprülü'yü yeniden ordu'nun başına çağırdı. Daha önce görüldüğü gibi, İbşir Paşanın Sadrâzamlıktan azledilip, katledilmesi üzerine bu âsi yanındaki bir avuç Türkmen askerle Üsküdar'ı terketmişti. Siphahilerin ezilmesi üzerine yüzbin atlı ile Bursa üzerine yürüdü. Oradan Padişaha elçiler göndererek, siphahilerin baş düşmanı Köprülü Mehmed Paşa'nın derhal azledilmesini istedi.

Sultan IV. Mehmed, «Sadece benim buyruğumu yerine getiren sadık vezirimi asla azletmem!» diye cevap verdi. Abaza ile savaşmaya giden Köprülü'yü Üsküdar kadar uğurladı.

Kumandanlarından Murteza Paşa ellibin yeniçeri ile üzerine yürüdüğü Abaza Paşa ile yaptığı ilk vuruşmada sekizbin asker kaybetti. Yenilgisinden dolayı kendisine hiçbir söz söylemeyen Köprülü, üstelik ikinci bir ordu ile kuvvetlerini tazeledi. Yeniden meydana gelen muharebeler sonunda Abaza Paşa Fırat'a kadar sürüldü. Halep'in surları altında iki yüzlü pazarlıklar yapılmaya başlandı. Murteza Paşa, Abaza Paşa'ya yolladığı haberde, eğer Halep'i bırakırsa, Köprülü'nün onu bağışlamasının daha mümkün olduğunu bildirdi. Abaza şehri terkederken, Murteza Paşa içeri girdi. Her iki ordu arasında mütareke ilân edildi. Bir barışma ziyafetini bahane eden Murteza Paşa, Abaza'yı bir müfreze athıyla

Halep'e davet etti. Ziyafet esnasında her konuğun yanına şehrin ileri gelenlerinden biri oturtulmuştu ve bunların hepsi yanlarındakini uygun bir anda katletmek emrini almıştı.

Yemeğin sonunda su verilmek bahanesiyle yapılan bir işaret üzerine Abaza Paşa ile otuz kumandanı katledildi. Diktatörlükle yönetilen Devletlerde karşılaşılan hazin bir tertip sayesinde, isyan ihanetle yok ediliyordu.

IX

Çağın artık efsaneleşmiş kahramanı, Girit fâtihi Deli Hüseyin Paşa, bunca yıl kan döktüğü Kandiyе'den çağrılarak, Devlet'in güveni için değil de, Köprülü'nün kuşukları üzerine fedâ edildi. Deli Hüseyin Paşa fetihleri sayesinde yükselmişti, böyle bir cinayete lâıık değildi.

Yenişehir'de basit bir oduncunun çocuğu olarak dünyaya gelmiş, IV. Murat devrinde Saray'a baltacı olarak alınmıştı. İran elçisi Padişaha, armağan olarak başkentteki bütün pehlivanların bükemediği bir yay getirmişti. Kızlarağasının odasına odun getiren Deli Hüseyin, tesadüfen orada asılı olan yayı görmüştü. Odada tek başına olmasından cesaret alarak yayı eğmiş her iki ucuna kırışı geçirmeyi başarmıştı; sonra kızlarağasının ayak sesini duyunca, yayı gerili olarak odada bırakmış ve kaçmıştı.

İçeri girdiğinde yayı gerili olarak bulan Kızlarağası şaşkına dönmüştü. Hüseyin sorguya çekildiğinde, hatâsını itiraf etmişti; bu itiraf talihini değiştirmeye yetti. Kendisi de güçlü bir okçu olan Padişah, kendisinden daha güçlü bir okçuyla karşılaştığı için onu ihsanlara

boğmuş, yanına alarak imrahorluğa kadar yükseltmişti. Savaşmakta gösterdiği maharet ve talihi gerisini tamamlamıştı. Ordu onun adından başkasınınkini bilmezdi. İki defa Sadrâzamlık için teklif edilmişti. Köprülü, bu askerî dehânın kendi siyasî kudretini gölgeleyeceğinden çekinmişti. Çekememezliğine rağmen, kamçı oyununun tepkisinden çekindiği için onu Kapdan-ı Deryalığa getirmişti.

Donanma hazinesinde duyulan belirsiz zimmete para geçirme ithamları nefretini ortaya çıkarmak için gerekli bahaneyi verdi. Hemen Padişaha haber verdi; uysal Padişah, Deli Hüseyin Paşa'yı huzuruna çağırarak ona bir hayli hakaret etti. Yedikule şatosuna kapatılan Hüseyin Paşa, iki gün sonra parlak şanının kefareti ni bankör bir ölümle ödedi. Bu idam Köprülü'nün tek kusurudur; belki, Deli Hüseyin Paşa'nın şanından istifade etmek isteyen bozguncuların onun kişiliğinde bir önder bulmasından çekinerek böyle hareket etmiş; belki de İmparatorluk içinde tek büyük adam olmak gerekliliği yüzünden onu fedâ etmiştir. Diktatörlükle yönetilen Devletlerde bir Devlet adamının ruhunda vicdan ile siyaset birbirilerine öyle karışmaktadır ki, tarihçiler bazen ödev olan şeyi suç, suç olanı da ödev olarak göstermişlerdir.

X

Sonradan çağının tarihçisi olan şair Abdi Paşa Yemen'e beğlerbeği olmuştu. Suriye'de dağlarda yeniden faaliyet göstermeye başlayan Dürzi önderleri Köprülü'nün kumandanı Ali Paşa tarafından temizlenmişti.

Tuna üzerinde Rum asıllı Mihnea, rahipler tarafından kendisini Eflâk arşidükü seçtirmiş, bütün eyaleti Türkler aleyhine ayaklandırmıştı. Kırımhlardan, Lehli-lerden ve Don Kazaklarından oluşan bir İmparatorluk ordusu onu Yaş Kenti civarında kıstırmış, onbeşbin taraftarını kılıçtan geçirmişti. Mihnea çaresiz kalarak, hâlâ onu destekleyen Erdel Prensi Rakoczy'nin yanına sığınmıştı.

Muhteris Rakoczy'nin Avusturya'ya sığınma hakkı tanınması, Köprü'lü ile Avusturya elçisi arasında, sonu savaşa bitecek karşılıklı suçlamalara sebep olmuştu. O zamana kadar Osmanlı diplomatları mütareke şartlarına sonuna kadar sadık kalmışlardı. Rakoczy'nin Avusturya topraklarına yaptığı seferler şiddetle engellenmişti. Zaten Erdel'lilerin Türkler aleyhine ayaklanmalarının bir sebebi de buydu. Yenilen ve Tahtından edilen prensin yerine Alman generalleri Macar kalelerini ve kentlerini ellerine geçirmeye başlamışlardı. Kendini hakarete uğramış kabul eden Budin beğlerbeği Vadarın (Grosswardein) kalesi üzerine yürüdü. Alınmaz olarak şöhret yapan kale Beğlerbeğin önünde fazla dayanamadı. Bu fetihe tanık olan Osmanlı vakanüvisi orayı şöyle anlatmaktadır: «Surları o kadar yüksekti ki, kuşlar bile zirvesine çıkamazlar; hendekleri de o kadar derindi ki insan düşüncesi bile orayı aşmayı hayâl edemezdi.»

Almanların bu oyalamasından istifade eden Ruslar, Kırım'a saldırmak için Don Kazaklarını kendi taraflarına çekmek için kışkırtıyorlardı. Rusların bu dalâverelerini haber alan Kırım Hanı, Rusları bezdirmek için kırkbin atlıyı yola çıkardı. Kumandanı Feraş Beğ, Rusların öncü kuvvetini Aral kıyılarında perişan etmişti.

Yetmişbin Rus bu bozgunun öcünü almak üzere yaklaşıyordu. Kırım Hanı Mehmed Giray kalabalık atlı kuvvetiyle Rus ordusunun üzerine üşüştü; Moskoflar bozkır üzerinde otuzbin ölü bıraktılar, bir o kadarı da Kırım Hanı'na tutsak düştü.

Lehçiler, İstanbul'a elçiler göndererek, ortak düşmanlarına karşı Türkiye'nin elde ettiği zaferi kutladılar. Ruslar da Bâb-ı Âli'ye elçi göndererek Kırımlıların saldırganlarından şikâyet ettiler. Köprülü Mehmed Paşa cevaplarında daima yuvarlak konuşuyor, talepleri savsaklıyordu. Avusturya ile muhtemel bir savaşın belirtileri, onu Osmanlı kuvvetlerini sağıtmaktan engelliyordu. Cezalandırmayı başka bir zamana bıraktığı eski âsilerden Sidi Ahmed Paşa'yı Budin'den çağırdı ve Macaristan Seraskeri Ali Paşa'ya bu âsinin kellesini yollamasını istedi.

XI

Köprülü tarafından teşvik edilen bir Lehistan-Kırım ortak seferi, Azak'ta bu sefer Rusların tarafında yer almış olan yirmibin Kazağ'ı ortadan kaldırdı. Kuzey tarafından çok açık olan İmparatorluğu iyi savunabilmek için Köprülü, biri Don nehrinin ağzında Seddülişlâm adında, ikincisi Dniepr kıyılarında, üçüncüsü, aynı zamanda tâbi devletlerin içinde en kalabalık, soydaş fakat en dikkatli olan Kırım'a da hâkim olmak gayesiyle Dniepr ve Don arasında, dördüncüsü de, zaman zaman sel gibi orduların güneye aktıkları Hazar Denizi ile Karadeniz arasında olmak üzere son derece güçlü kaleler inşa ettirdi.

Venediğin bir daha İmparatorluğun kalbine yapabileceği herhangi bir saldırısını daha başında önlemek için Çanakale Boğaz hisarları genişletildi ve kuvvetlendirildi. Bütün bu işler bittikten sonra, Varadin'in alınmasından dolayı şikâyetlerini bildiren Avusturya elçisine, «E-tendim olan arslan hiçbir şeyden çekinmez; isterse bütün hırsıyan güçler birleşerek denizden ve karadan gel-sinler ve kuvvetlerini denesinler. İyice yaşlanmama rağmen Padişahımın Tahtını ve Hz. Peygamberin dinini ye-niden yerleştirmek için yeter derecede yaşadım.»

XII

Zihni söylerken en parlak ışınlarını saçıyordu. Geçen yıllardan iyice çöken ve şana doyan Köprülü, ölümün kendisini kederlendirmeden hayatının sonuna yaklaştığını hissediyordu. Ona bir baba gibi saygı gösteren Padişaha yalvararak ölüm döşeğinin yanında onunla gizli bir konuşma yapmasını istedi. Bu gizli görüşmede ona uzun uzun siyasetinin esaslarını anlattı:

«Çocukluğunuz sırasında gelen bütün felâketler kadınların Hükûmet üzerindeki etkisinden ileri gelmiştir; onlara kalbinizi açın, ama siyasetinizi asla; avareliğin askerlerinizi bozmasından çekinin; içte isyancıların korkması, dışta da gâvurların saygı göstermesi için sık sık ordunuzun başında bulunun. Hazineye gelince, onun boş kalmasına asla müsaade etmeyin, zira bu kadar geniş bir imparatorluğun dört bir yanından daima bir felâket gelebilir; fakat dolu bir hazine ve itaat altına alınmış bir milletle onarılmayacak felâket yoktur.»

Genç Hükümdarının hâfızasına ve kalbine bütün tecrübesini aktıktan sonra huzur içinde gözlerini yum-

du. Devlet'in başına yetmişiki yaşında gelmiş, ancak beş yıl o görevde kalabilmişti; fakat o beş yıl Türkiye'yi yeniden diriltmeye yetmişti.

XIII

Köprülü Mehmed Paşa son nefesini henüz vermişti ki Padişah, oğlu Köprülüoğlu Ahmed Paşa'yı Edirne'ye çağırdı. Bu, yirmialtı yaşındaki genç adam İstanbul'da Kaymakamlık görevindeydi. Sultan IV. Mehmed sanki bir miras, devreder gibi, Devlet'in mühürlerini ona verdi. (1 Kasım 1661)

Köprülüoğlu Fâzıl Ahmed Paşa doğuştan babasının mizacına ve eğitim görmemiş dehâsına sahipti; üstelik tabiatın verdiği meziyetleri arttıran sağlam edebî ve siyasi bir eğitimden geçmişti. Sadrâzamlığın üç defa vera set takıp eder gibi el değiştirdiği bu ailenin tarihi o yirmiyedi yıl boyunca İmparatorluğun tarihi ile adeta

çakışmaktadır. Fâzıl Ahmet paşa Köprülü içinde en

büyüğüdür. Milletler adsız olarak tarihe geçerler, gelecek nesiller için onları yeniden diriltten şey sadece bir-

kaç büyük adamın adıdır.

XIV

Adarını beraberce hüküm sürdükleri Hükümdarların devrinde büyük eserlere koyan Devlet adamları içinde Köprülüoğlu Fâzıl Ahmed Paşa'ya en fazla benzeyen büyük İngiliz Devlet adamı, Pitt'dir. Aynı onun gibi tahtı üzerinde silinmiş bir Hükümdarın yanında hakim bir şekilde saltanat sürmüş; onun gibi, kendinden sonra gelecek oğlu için herşeyi hazırlamış bir ba-

banın dehâsını ve eserlerini gençliğinin baharında devralmıştı; onun gibi babasınıninkine eş, fakat onunkinden farklı bir dehâya sahip olmuştu; onun gibi, sadece yönetmek için yaşadı; kişisel tek ihtirası, milletinin üzerinde otorite kurmak ihtirası, ülkenin savunması, Hükümdarlığın büyüklüğü olmuştur; yine onun gibi, genç yaşında ve eserinin zirvesinde ölmüş, asla gözden düşmemiş, ülkesinin düşmanları için acı bir şöret bırakmış, fakat hem İngilizler, hem de Osmanlılar onları vatanseverlik kavramı ile bir tutmuşlardır.

Fâzıl Ahmed Paşa'nın hemen hemen hiç çocukluğu olmamıştır; Türkiyede yüksek mevkilerde bulunan adamların eninde sonunda gözden düştüklerini ve mallarının gasp edildiğini bilen Köprülü Mehmed Paşa, oğlunu böyle bir sonuçtan kurtarmak için onu mevkice daha önemsiz fakat tehlikelere daha az mâruz olan ulema sınıfına sokmuştu. Onun ilerde sivil kadılık veya müftülük yapmasını istiyordu. Çocuğun eğitimi çok önce başlamış ve kendisi okumadığı için eğitimin değerini çok iyi bilen babası kadar sert olmuştur. Genç Köprülü'nün istidadı da bunca ağır dersin iyi hazmedilmesine yol açmıştı. Din bilgisi, şer'i hukuk, siyaset, hitabet tarih, şiir ve edebiyat, Arapça, Farsça, Türkçe ve İtalyanca lisanları zekâsını besliyor veya hâfızasını süslüyordu. İnsanın benliğine düşünce güveni ve üslup alışkanlığı veren fikir olgunluğu ve üslup zarafeti hakkında durmadan pek çok kitap okumuştur.

Zihninin sade zevkleri uğruna yapılan bu çalışma ve hevesler erken yaşta davranışlarına ve yüzünün hatlarına öyle bir yumuşak düşünce ve ağırlık mizacının damgasını vurmuştu ki etrafındakilere saygıyı zorla değil de ilham ederek duyuruyordu.

Dış görünüşü vaktinden önce olgunlaştığının bir deliliydi. Boyu uzun ve heybetli olup, bir az öne doğru eğikti; alnı geniş, gözleri iyice açık, teninin rengi kütüphanelerin gölgesinde yaşayan insanlarınki gibi beyazdı; tavırları mütevazî, uygun ve zarifti, babadan görülen köylülük ve kabalık oğulda kaybolmuştu; Sadrâzâmın oğlu Unvanını hatırlatmaktan ziyade unutturmak ister gibi bir hâli vardı. Kendisine öğretilen felsefeye sıkı sıkıya bağlı kalarak fazilet ve ün gibi gerçek ve değişmeyen değerlere önem verir ihtiras, şehvet, para gibi kaybolmaya mahkûm değerlere hiç itibar etmezdi; fedakârlığı herkese bir örnek olacak kadar yüce olup, kendisine hediye verilmesini bir hakaret sayardı. Kaideler ve düzeni, hiddet veya ihtirasın tesiriyle değil, görevi icabı sever, babasının devrinde de Divan'ın siyasetini lekeleyen idamların âleti olan çavuşları ve sipahileri hiç sevmez, milletinin çıkarı uğrunda, akıl yolu ile düzeltilemeyeceğine inandığı şeyler için ancak ceza verilmesi gerektiğini söylerdi. Köprülü'nün hocası Osman Efendi ona faziletlerini devretmişti.

Sultan IV. Mehmed'in tahtı ve imparatorluğu emanet ettiği adam işte böyle birisiydi. Beşiğinin etrafında dönen karışıklıklardan yorulmuş, bir sadrâzâmın vesayeti altında güven ve huzuru bulmakta mesut olmuş, kendi zevk, eğlence içinde vakit geçirirken sadrâzâmı tek başına bütün zorluklara göğüs germiş, bir Türkmen çocuğu gibi kendini avcılığa adanmış olan bu padişah, siyasetinden ziyade içgüdüleriyle hareket ederek tek başına hükmetmeye karar vermiş böylece devletin getirdiği korkunç sorumluluklardan ve karışıklıklardan kurtulacağını hesaplamıştı; fakat seçimlerinde doğru ve tavizsiz davranarak, sadrâzamları seçmeyi ve

onları desteklemeyi öğrenmişti. Köprülü adı, onu taşıyanın meziyetlerinden bağımsız olarak, ona ilâhî bir tayin, tahtı ve hanedanı için mutlu bir işaret olarak görünüyordu.

XV

Fâzıl Ahmed Paşa bu kehanetlerin hiç birini yalancı çıkarmadı. O kadar genç olmasına rağmen Kürtler ve Düziler üzerine yaptığı birkaç sefer ve nihayet son defa İstanbul'da kaymakamlık görevinde bulunması, babasının örnek olması ve onun ile yaptığı konuşmalar kadar, onu devlet meselelerine alıştırmıştı. Çekinmeden bağışlayıcı olmak için kendisini önce gayet sert göstermekle işe başladı. Hissettirmeden İmparatorluğun kanlı yaylarını gevşetmek istiyor, fakat yumuşaklığının zayıflık olarak kabul edilmemesi için böyle davranmak zorunda olduğunu hissediyor, ilerde değiştiği vakit İmparatorluğun da saygıda kusur etmemesini arzuluyordu.

Köprülü Mehmed Paşa'nın düşmanı olan başmabeyinci Deli Hafız, Sadrâzâmın cenazesi evinin önünden geçerken aşırı bir şekilde sevincini gösterdiği için Ahmed Paşa tarafından Kıbrıs'a sürüldü. Son devirlerde meydana gelen bazı idamları Divan toplantısında suçlamaya kalkışan Şeyhülislâm'a bu idam fetvalarını kimin imzaladığını sorunca, Şeyhülislâm, «ben imzaladım, fakat kendi sonumdan korktuğum için böyle davrandım» dedi.

Sert bir şekilde çıkışan Fâzıl Ahmed Paşa, «Efendi, Tanrı yerine bir vezirden korkmak senin gibi bir din adamına yakışır mı?» diye sordu.

Şeyhülislâm alçaklığının cezasını Rodos'ta çekmeye mecbur kaldı. faziletli Sanizâde Efendi onun yerine Şeyhülislâm oldu.

XVI

Babası tarafında çok sağlam bir şekilde İmparatorlukta sağlanan düzen yeni Sadrâzamı Almanya meselesine eğilmeye itti. Köprülüler'den birincisi, Avusturya'nın el altından yürüttüğü düşmanlığı enerjik bir şekilde ödetecek her şeyi hazırlamıştı. Her iki imparatorluğun sınırdaş olduğu ülkeler olan Macaristan ve Erdel'de muharebeler kendiliğinden başlamıştı. Avusturya'ya bağlı kalelerin kumandanları ile Osmanlı beğlerbeğleri hükümetlerinin tasvibini almadan birbirleri ile savaşıyorlar veya anlaşmalar yapıyorlardı. İmparator Leopold'un hemen hemen tamamen İtalyan olan generalleri ile, taassup ve şöhet uğruna silâha sarılmış olan Fransız gönüllüleri, henüz imparatorluk siyasetinin onaylamamasına rağmen Venedik veya Papalığın çıkarı uğruna durmadan savaşı tahrik ediyorlardı. Alman, İtalyan ve Fransız şövalyeleri tarafından kışkırtılan Macar ve Erdel partizanları çeşitli bahaneler ileri sürerek Türk garnizonları ile küçük çapta silâhlı çatışmaya girişiyorlardı.

Budin beğlerbeği Ali Paşa Hüseyin Paşa'yı Huzt kalesine elçi olarak göndermiş, fakat Hüseyin Paşa, Huzt'da kale kumandanı tarafından alçakça kurşunlanmıştı. Ali Paşa, elçisinin katledilmesini Marmarocsh üzerine bir sefer yaparak ödetti. Bütün Erdel yakıldı; Mihail Apafi adında bir Erdelli soylu eyaletin prensliğine getirildi. Don Kazakları'nın Ruslara yardım etme-

si gibi daima Osmanlıların yardımına koşan Kırımlılar, Ali Paşa'nın çağrısı üzerine kırk bin atlı yollamışlardı. Hermanstadt ve Temeşvar yakılmaktan ancak Türklere zorla başlatılan savaşın tazminatı olarak iki yüz bin düka altın fidye vererek kurtuldular.

Erdel tahtı üzerinde gözü olan Kemeny, Avusturya tarafından dolaylı şekilde desteklenmesinden cesaret alarak Ali Paşa ile Kırımlıların çekilmesinden sonra yeniden ülkeye girdi. Bir yıl önce Rakoczy'nin, Ali Paşa'nın kumandanı Küçük Mehmed Paşa önünde yenilmesi gibi, Kemeny de Paşa'nın atlıları altında kalarak can verdi.

XVI

Her şey, yakında istemeden iki imparatorluğun çatışacağını gösteriyordu. Köprülü yaşasaydı bu savaş Venedik savaşının ve Girit'in fethinin sonuna bırakmayı tasarlardı. Gençliği ve tecrübesizliği ile hareme yaşlı babasından daha az saygı ilham eden Fâzıl Ahmed Paşa sabrı yüzünden suçlanıyor ve mutlak otoritesi şikâyet konusu oluyordu. Kendi eseri olan Defterdarın azledilmesini hazmedemeyen Valide Sultan, bir ihtiyara saygı göstermenin şerefli olduğu kadar, kibirden başka büyüklüğü olmayan bir gence aynı saygıyı göstermenin o kadar alçaltıcı olduğunu oğluna telkin etmeye çalışıyordu. Padişah üzerine etki kurarak hükmetmek için cariyelerin cilvesinden, şeyhlerin duâlarına kadar her şeyi deniyordu.

Bir gün Sultan IV. Mehmed Edirne'de Gül Camii'nin önünden atla geçerken içerde çok meşhur bir vazin konuştuğunu duyunca, kutsal konuşmacıyı kaçı-

namak için atından indi ve camiye girdi. Padişahın içeri girdiğini gören vaiz birden konuşma konusunu değiştirerek, dolaylı şekilde padişaha hitap etmeye başladı; Kur'an-ı Kerim'den birkaç satırla demek istediğini anlatmaya çalıştı. «Biz seni peygambere halifelik edesin diye yeryüzüne yolladık; şu halde sana emanet ettiğimiz insanları âdil bir şekilde bizzat kendin yargıla.»

Padişah, annesinin tavsiyelerine uyarak bir seferinde ava gitmemiş, halkın şikâyetlerini Sadrâzama anlattığı köşkün içinde kafes arkasına gizlenmişti. Fakat huzura gelen hristiyanların yasaların aksine müslümanlara has elbiseler giydiklerini görünce hepsini şiddete cezalandırmıştı.

Otoritesini böylesine alçakça ve vahşice kullanması bütün Edirne'yi telâşlandırmış, bizzat padişah ile annesi, böyle ellerde kalan İmparatorluğun cehaletin ve zulmün tesadüfüne düşeceğine inanmışlardır. Tarhan Sultan Genç Köprülü ile barıştı. Fâzıl Ahmed Paşa da, Valide Sultan'ın sırdaşı Şamizâde'ye bir hayli lütûfkâr davrandı. Saray'a etki eden bu üç kişinin ittifakctmesi iktidarın Sadrâzamin ellerinde mutlak şekilde toplanması ile sonuçlandı.

XVIII

Durmadan maliyesini ve tersanelerini kemiren sa-vaştan bıkan Venedik, gizli ajanı Ballarino vasıtasıyla el altından Edirne'ye yaklaşma ortamı arıyordu. Bir kara savaşı çıkarmaya niyetli gibi görünen Almanya'nın davranışını dikkatle izleyen Köprülüoğlu, Venedik Cumhuriyeti ile Girit'i paylaşmaya ve o tarafta barış yaparak kuvvetlerini kara tarafına çekmeye hazırdu.

Sakız Adası sularında Venedik ve Osmanlı donanmalarının çatışması beklenmedik bir anda gizli görüşmeleri kesti. Bâb-ı Âli ile Avusturya arasında Erdel yüzünden sürdürülen görüşmeler ise, şimdiye kadar mütareke adı altında beş defa uzatılan barışın 1662 yılında kesin olarak bozulması ile sonuçlandı. Bâb-ı Âli, Erdel prenslerini atama yetkisinden hiç bir surette vazgeçmiyordu. 16 Mart 1663 günü, kayınbiraderi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı İstanbul'da kaymakam olarak bırakan Köprülüoğlu Fazıl Ahmed Paşa, ordu-nun başına geçerek Edirne'den hareket etti.

Padişah, sadrâzamını Edirne'nin dışına kadar uğurladı, gösterişli bir törenle Sancak-ı Şerif'i ve kabzası mücevher işli bir kılıcı verdi. Fâzıl Ahmed Paşa'nın iki kardeşi Mustafa ve Ali Beğler ağabeylerinin yanında yürüyorlardı. Peşlerinden giden ordu, Tuna ile Sava'nın birbirlerine karıştığı tepelerin eteklerinde ko-naklamak üzere ağır ağır ilerlemeye başladı.

Avusturya İmparatorluğu başbakanı Sagan Dükü'nün tam yetkili adamları Goes Baronu ile Edirne'deki Avusturya temsilcisi Reninger son defa barışı kurtarmak için Köprülüoğlu'nu Belgrad'da bekliyorlardı. Sadrâzam onları soğuk fakat nezaketli bir şekilde karşıladı; fazla bir şey konuşmadan elçileri yanına alarak, Osmanlı ordusuna bütünüyle hâkim tepelerin birinin üzerine çıkardı. Türk ordusunda yüzyirmibeşbin seçme asker, yüzyirmibeş sahra, on iki kuşatma topu, altmış bin deve ve on iki bin katır vardı. Bozkırları darma-dağın eden yüzyirmibin kişilik Kırım süvari ordusu da bir yandan ilerliyordu. Kırımlıların başında Han'ın oğlu Ahmed Giray bulunuyordu. Böyle güçlü bir ordu-

nun bir de Köprülü adında birinin eli altında olması düşmanı fevkalâde ürkütüyor, en mükemmel bir diplomatın yapacağı konuşmadan daha fazla etkiliyordu. Bu hava altında görüşmelere başladı.

Köprülüoğlu Fâzıl Ahmed Paşa geri çekilmek için, bir zamanlar Avusturya tarafından kabul edilmiş olan Kanunî Sultan Süleyman'ın şartlarının, yani Bâb-ı Âlî'nin Erdel üzerindeki himayesinin, Avusturyahılar tarafından ele geçirilmiş bazı Macar kalelerinin iadesinin ve uzun zaman Avusturya tarafından ödenen fakat son zamanlarda savsaklanan otuzbin düka altınlık yıllık verginin yeniden verilmesinin kabul edilmesini istedi. Tam yetkili elçiler ilk maddeler üzerinde anlaşmalarını ancak büyük bir imparatorluğun şanı ile bağdaşamayacak olan son maddenin Sagan Dükü tarafından nasıl karşılanacağını bilmediklerini ilâve ettiler; barışı adalet, hürmet ile kurtarabileceklerini ama tâbi olma anlamına gelen bir zillet ile asla anlaşmaya yanaşmayacaklarını da belirttiler.

XIX

Fâzıl Ahmed Paşa, orduyu Osijek'e kadar götürdü; orada Budin Beğlerbeği ve Osmanlı ordusu öncü kuvvetleri kumandanı Ali Paşa ile aynı Avusturyalı elçiler arasında görüşmeler yeniden açıldı. Ali ile Mehmed Paşa'lar, Uyvar kalesindeki Forgacs ve Palfy'nin ordusuna saldırmak için Viyana'nın cevabını beklemediler. Otuz bin Macar, Türk ordusu ile nehir arasında yok oldu gitti. Kont Forgacs elinde kalan kuvvetlerle Uyvar'a çekildi. Kumandan Palfy maiyeti ve iki askerden başkasını kurtaramadan kaçtı; başından sonuna

kadar savaşı yönetmiş olan Sadrâzâmın önüne binlerce kelleden meydana gelmiş piramilter yığıldı. Yüz yirmibeşbin Kırım atlısı akşam üzeri Osmanlı ordusuna kavuştu. Kuşağında kılıcı, hançeri, sırtındaki sadağı, üzerinde kürk yakalı altın işlemeli bir kaftanı, başında samur kürkü ile Ahmed Giray çerilerinin ortasında, en parlak devirlerindeki Aksak Temir'i hatırlatıyordu.

Fâzıl Ahmed Paşa bu muazzam kalabalığı Uyvar kalesinin dört bir yanına pay etti ve bütün saldırı plânlarını hazırladı. Şehirin Macar ahalisi, kale surlarının yüksekliğine ve kalınlığına rağmen kumandanları Pio ile Forgacs'ı teslim olmaya zorladı. O zamana kadar alınmaz diye şöhret yapan Macaristan'ın en önemli kalelerinden biri olan Uyvar'ın fethedilmesi bütün Almanya'yı hayrete ve kedere düşürdü. Bu zaferler Köprülüoğlu'na, otoritesini arttırmak için kendi ordusunda köklü bir değişiklik yapma cesaretini verdi.

Valide Sultan'ın samimî sırdaşı Şamizâde, Sadrâzamı bir dosttan ziyade kıskanç bir gözleyici olarak takip etmiş, Köprülüoğlu'nun ilk yenilgisinde onu Sadâret'ten düşürerek yerine kendi kayınbabası İbrahim Paşa'yı geçirmek üzere Valide Sultan ile işbirliği yapıyordu. İbrahim Paşa, o sırada Fâzıl Ahmed Paşa'nın ordusunda bir kumandandı. Bu tertibi haber alan Ahmed Paşa hemen padişaha bir mektup yazarak, eğer Sadâret'ten indirileceği haberi, yerine Sadrâzam olacaklarını iddia ederek övünen hainlerin başı vurularak yalanlanmazsa, itibarının kaybolmasının ordu için felâket olacağını hatırlattı.

Annesine danışmayan Sultan IV. Mehmed, Köprülü Ahmed Paşa'ya verdiği cevapta İmparatorluğun se-

lâmetinden başka bir şey düşünmemesini istedi. Bu cevabın geldiğinin ertesi günü Şamîzâde ile suç ortağı İbrahim Paşa'nın kafaları vuruldu; ordunun büyük tasvibini gören bu idam olaylarından sonra Edirne'ye yollanan hainlerin kelleleri bir defa daha Köprülü Ahmed Paşa'nın padişahın kesin desteğine sahip olduğunu onaylıyordu. Kendi nüfuzundan endişe eden Tarhan Sultan annelik ünvanı arkasına sığınarak durumu kurtardı.

XX

Bu arada Erdel prensi Apafi taraftarları ile Türk ordusunun himayesine sığınmaya geldi. Prenslüğün kendisine verileceğini hesaplayan Erdelli bir soylu olan Haler adında biri de Apafi'nin arkasından Sadrâzâmın yanına gelmişti. Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa, Apafi'yi küçümseyerek karşıladı, Haller'in kafasını vurdurdu ve cesedini nehre attırdı.

Uyvar'a komşu olan Lewenz, Novigrad, Neutra, Freystad, Schintau gibi kaleler birer birer Türklerin eline geçti. Moravya ve Silezya'ya yayılan Kırım süvarileri dönüşlerinde binlerce tutsak getirdiler; ellerinde kılıç ve meşale taşıyan Türk akıncıları Olmütz'den üç mil içeri girerek Dietrichstein ve Liechtenstein prensliklerinin topraklarını yakıp yıktı; oralardan toplanan on bin tutsak Uyvar pazarında satıldı. Bratislava kalesi yüksek surlarının üzerinde on iki zengin köyünün yağmalanıp, yakıldığını seyretti. Kırım akıncılarının güttüğü binüçyüz araba dolusu kadın ve çocuk ile seksen bin Macar Rumeli ovalarına veya Kırım bozkırlarına sürüldü. Önünde artık düşman ordusu kalmayan

Köprülüoğlu Fâzıl Ahmed Paşa kışlamak için Belgrad'a çekilirken, Kırım ordusunu Macaristan'ı istilâ etmek üzere bıraktı. Ruslarla mücadele etmek isteyen Lehistan, Kırımlıların yardımına koşması için Sadrâzamdan izin isteyince isteklerini geri çevirdi ve kendisi Almanya ile savaş hâlinde iken Lehistan'ın Avusturya ile barış içinde yaşamamasını, yoksa ordularını Lehistan'a da sürebileceğini hatırlattı.

1664 ilkbaharında Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa kumandasındaki Türk ordusu dinlenmiş ve güçlenmiş bir şekilde yeniden Macaristan'ı istilâyâ başladı. Padişah ise, haremının köşesinden ve ormandaki av partilerinden vezirinin başarılarını izliyordu. Bir yıl önce Giritli bir Rum kızı ile evlenmişti. Girit orduları serdarı Deli Hüseyin Paşa bu kızın güzelliğine hayran olunca, onu Padişahına lâıyk görmüş ve vaktiyle İstanbul'a göndermişti. Türkçe'de «ilkbahar güllerini içen arı» anlamına gelen Rebia Gülmüş adını taşıyordu. Sultan IV. Mehmed'in bu kara saçlı cariyeye karşı duyduğu aşk, kalbinde Valide Sultan'a karşı duyduğu sevginin yerini almaya başlamıştı.

İlkbaharda, Rebia Gülmüş, padişaha Mustafa adında ilk şehzadesini verdi. Böylelikle şehzade annesi olarak itibarını sağlamlaştırmış oluyordu.

XXI

Bu arada, daha derin bir istilâ tehlikesi karşısında kalan Almanya yedi aydan beri bütün gücü ile savunmak üzere seferber olmuştu. Demir Kazık lâkâbı ile anılan Zriny, Macarları bir araya toplamış Erdel'de ilerliyordu; Souches Kontu da Neutra üzerine yürü-

yordu. Avusturyalı generallerden Rohenloe ile Strozzi kuşattıkları Kanije önlerinde, ellerindeki İtalyan ve Fransız birlikleri ile bir istilâ seferini tasarlıyorlardı. Bütün kuvvetlerini Serinwar (Yenikale)'a yığarak müstahkem mevkiyelerinin arkasından Köprülü'nün bas-kısına karşı koyacaklarını hesaplıyorlardı. Bir çatışma esnasında Strozzi öldürüldü.

İtalya ve Almanya'nın bir numaralı savaş adamı Mareşal Montecuculli, Birleşik Avrupa ordusunun başkumandanlığına getirildi. Mur ve Sava nehirleri ile Serinwar kalesinin arkasında kalan tabii bir üçgene yerleşti. Fâzıl Ahmed Paşa kale tarafından savunulan bu üçgeni aşmadıkça arka tarafa geçemeyecek durumda-
daydı. Türklerin sayıca üstünlüğü ve azimleri Serinwar savunucularını yendi; Montecuculli'nin kumandanlarından Thurn Kontu seçme üçbin Macar askeri ile surların üzerinde eridi. Montecuculli ile Coligny birleşik orduları ile gelip Mur nehrini aştılar ve Köprülüoğlu'nun yolunu kapadılar.

Otuz, kırk binlik alaylara ayrılmış olan Türk ordusu Avusturya ve Fransız birliklerinin hareketlerini gözlerken hâlâ direnen kaleleri düşürüyordu. Bu Türk kuvvetleri ile karşı karşıya gelmenin mahvolması demek olduğunu bilen Montecuculli, Avusturya'yı çevreleyen Raab suyuna kadar çekilmişti. Peşinden gelen Köprülüoğlu, ırmağın karşı kıyısında durdu. O civardaki Saint Gorhard kasabasında, Almanya'nın yakılmasına ve binlerce insanın köle olarak götürülmesine tarihteki Avusturya temsilcilerini kabul etti.

Şimdi Avusturya'yı tehdit eden aynı tehlike, Montecuculli ile Köprülüoğlu'nun orduları arasındaki nis-

betsizlik, İmparator Leopold'u boyun eğmeye zorlamıştı; başbakan Sagan Dükü, elçilerin her türlü şartları kapsayan bir anlaşma yapmalarına izin vermişti. Onlara daha mükemmel ve daha zor şartları kabul ettirmek isteyen Fâzıl Ahmed Paşa, Montecuculli'nin ordusunun önünde Raab suyunu aşmak istiyordu. Çağının en iyi askeri sayılan bu general, Raab suyunu aşan ilk Osmanlı birliklerinin cesareti karşısında hayrete düşmüş, hattâ mevkiinin ortasında bulunan Moggersdorf köyünü yeniçerilere kaptırmıştı. Askerleri kaçıyor, en değerli kumandanları Türklerin kılıçları altında can veriyordu; kendisi ise mizacının dehâsı icabı sahip olduğu soğukkanlılıkla püskürtülen askerlerini toplamaya çalışıyordu.

Onlara kendi cesur ruhunu aşıladığı vakit, biri Lorraine Dükü Charles, diğeri Fransız soylularından meydana gelen ve Coligny Kontu tarafından yönetilen iki kanadını düzene soktu. Bu üç büyük kumandan Raab suyunu geçebilen bir avuç Osmanlı kuvveti üzerine üşüştü, hepsini nehrin taşan yatağına itti. Moggersdorf kasabasına kapanan binlerce yeniçeri teslim olmaktansa ölmeyi tercih ederek vuruşa vuruşa şehit oldular (*). Coligny'nin ve La Feuillade Dükü'nün üç bin Fransız askeri nehrin kıyısına kadar inerek sipahileri hepsini kılıçtan geçirdiler.

Karşı kıyıdan Fransız süvarilerinin parlak zırhlarını, zarif miğferlerini, uzun saçlarını gören Köprülüoğlu

---

(*) *Sait — Gothard muharebesi altında Osmanlı kuvvetleri için bir mağlûbiyet sayılmaz. Zira Raab suyunu ancak 10 — 15 bin kişi geçebilmiş, yağmurdan sular taşıdığı için diğer kuvvetler geçememiştir. Hıristiyanlar bunu daima büyük zafer olarak gösterirler.*

yanındaki Macarlara, «Bu genç kızlar da kim?» diye sorunca, onların Fransız süvarileri olduğunu söylediler. Bu savaşın sonunda La Feuillade'a sipahiler ile yeniceriler, çelik adam anlamına gelen Fuladî adını takılar.

Bunca kahramanlık ve galibiyet kaybedildi, arkası gelmeyen Saint-Gorhard zaferi sadece Montecuculli'nin şanını arttırdı. Hristiyan ordusunun şerefi kurtarılmış fakat feci yenilgilerin tesiri silinememişti. Kaybettiği yirmibin çeriye rağmen Fâzıl Ahmed Paşa bütün Macar ovalarında muzaffer olan ikiyüzbin kişiye sahipti. Saint-Gothard kasabası ve kilisesi bu günün önemini belirten tek anıt olarak kaldılar. Bunca döklülen kan İmparator Leopold tarafından daha önce kabul edilen barış şartlarında hiç bir değişiklik yapmadı. Köprülüoğlu'nun Belgrad'da istediği tarzda Vasvar Kasabası'nda 10 Ağustosta imzalandı.

Türk taraftarı olan Apafi, Osmanlı Devleti'nin himayesinde Erdel prensliğini muhafaza edecek; Macar valilikleri Bâb-ı Âli'ye bağlı kalacak, bu sefer sırasında ele geçirilen kaleler padişahın mülkü kabul edilecek; Serinwar kalesinde Avusturya'nın yeniden inşaat yapmasına izin verilmeyecek; elçi armağanı adı altında yıllık vergi yeniden konulacaktı. Bir sürü zaferden sonra bir tek küçük yenilgiyle biten bu sefer/ bütün İmparatorlukta ve padişahın kalbinde en güzel zaferlerden biri olarak yer alacaktır.

Fâzıl Ahmed Paşa Ordu-yu Hümâyûnu Belgrad'a getirdi, Macaristan ve Güney Avusturya'dan kaldırılan yüz bin köle ile ayrılan Kırım Hanı'nı değerine lâyık bir armağan ile uğurladı. Rumeli Beğlerbeği Kara Mehmed Paşa, padişahın imzaladığı barış anlaşmasını İm-

paratora götürmek üzere Bâb-ı Âli'nin Viyana elçisi olarak atandı. Yüz elli kişilik maiyetiyle I. Leopold'a değerli kumaşlar, saf kan Arap ve Acem atları, sorgu-
lar gibi armağanlar götürüyordu.

XXII

Edirne'ye gelen Köprülüoğlu, fâtihten ve İmparatorluğun intikamcısı olarak artan şöhreti ile kudretinin bir kat daha sağlamlaştığını anladı. Yokluğu sırasında padişah, Edirne ormanlarında vahşi hayvanlara karşı av seferleri düzenlemekten başka bir şey yapmamıştı. Vakanüvis Abdî sanki tarihî olayları anlatıyormuş gibi, hükümdarın av seferleri sırasında geçen bütün olayları kaydetmiştir. Haseki Sultan Gülmüş ile genç sırdaşı Yusuf, bu eğlence seferlerinde padişaha refakat ediyorlardı. Genellikle konakladığı yerlerden ay ışığında yürülür, köy camilerinde sabah namazını kılar, ormanda çınar altlarında bazı davâlara bakar, dininin düşmanlarına karşı her zaman sert ve kanlı bir şekilde davranır ve en ufak bir şüpheyi suçmuş gibi cezalandırırdı.

Bir seferinde atına kötü muamele yapan bir nalbantın kafasını vurdurmuş, bir başka defa da ineğinin yuvulmasına tanık olduğu bir hristiyan köylüyü İslâmiyete geçirmek için zorlamıştı.

Padişah bütün bu davranışlarını Abdî'ye anlatır, o hasta olduğu zaman kendi eliyle vakayinâmeye yazar. Adını o devre yazdırmaktan başka bir görevi olduğunu tamamen unutmuş görünen hükümdar, devleti ve savaşları yönetmeyi, sanki kendisine lâıyk olmayan işler gibi Saray büyüklerine bırakmıştı. Onun için namaz, av ve eğlence bir hükümdarın yapacağı tek şeylerdi.

XXIII

Bütün dikkatini şimdi Girit üzerine toplamakta serbest olan Fâzıl Ahmed Paşa, padişahı alarak İstanbul'a döndü, o rada Valide Sultan tarafından bir milyon beşyüzbin akçe değerindeki armağanlarla karşılandı. Sutan IV. Mehmed, İstanbul'da Avusturya elçisi Kont Walter Von Leslie'nin getirdiği armağanları kabul etti. Bu armağanlar o devrin Avusturya'sının sanat ve el sanayii bakımından ne durumda olduğunu gözler önüne sermektedir. İşlenmiş gümüş çerçeveler içinde adam boyunda aynalar, oluklu ayaklar veya sac ayaklar üzerine oturtulmuş işlenmiş gümüş ve altından ibrikler; kokulu sular fışkırtan altın yaldızlı ve kapalı havuzlar çok kollu kandiller; mercandan kaplar; tüfekler; hançerler; akik taşından sehpa; dürbünler; altın işlemeli Hollanda halıları; saatler; sonra Valide Sultan'ın ve hasekilerin kullanması için bir sürü benzer armağanlar İmparator Leopold'un Türkler önünde eğilmesinin ve barışı satın almasının delilleriydi.

Elçiyi takip eden Alman, İtalyan ve İngiliz soyluları getirilen armağanlara lâyıktı. Bunların arasında Norfolk Dükü, Lord Arundel, Lichtenstein prensleri, Trautmannsdorf Kontu, Herberstein prensi, Fransalı Pecori, Cenevizli Durazzo, Milanolu Casanova, Fransız Châteauevieux sayılabilir. Roma ve Venedik'in temsilcileri hariç Avrupa'nın yüzelli devletinin temsilcileri Leopold'un elçisinin değerini arttırıyordu.

İstanbul'a dönen Fransa elçisi M. de La Haye, Fransa'nın dolaylı şekilde Girit'e ve Macaristan'a yardımlar yapmasından Sadrâzamın hakaretlerine mâruz kaldı. Fâzıl Ahmed Paşa, «Siz Fransızlar bizim en iyi

Costumuz olduğunuzu ileri sürerken, sizi her yerde düşmanlarımızın arasında görüyoruz.» dedi.

Bu acı serzeniş çağımızda daha bir anlam kazanmıştır. Napoleon'un Osmanlıları atmak için Mısır'a çıkması ve Erfurth'ta Ruslar'a Osmanlı devletine saldırılarını öğüt vermesi; biz Fransızların topraklarının Rus ve İngiliz toprakları ile Navarin'de Sultan Mahmud'un donanmasına çılgınca saldırması ve şimdi Rusya'ya uyarak, Kudüs'deki Kutsal Yerler'in yönetiminin katolik papazlara devredilmesini isteyerek Türkiye'yi Rusya ile savaşa itmemiz asıl bu serzenişe yeterli gerekçe olacak şekildedir. (Nisan 1855)

XXIV

Sinirli ve gururlu bir adam olan, de La Haye ayağa kalkarak elinde tuttuğu kapitülasyonların kağıtlarını yere savurdu. Sadrâzam onu, o zamanlar hakaret anlamına gelen, yahudi diyerek tehdit etti. Başmabeyinci yerden bir sehpa alarak elçinin üzerine yürüdü, o da kılıcını çekti; çavuşlar atılarak kılıcını elinden almak istediler. Üç gün sonra, hatâsını anlayan Sadrâzam, Fransız elçisini yeniden huzuruna çağırarak dışarıya duyurulmasını, yoksa eski Fransız - Osmanlı dostluğuna dokunabileceğini söyledi.

Gerçeği söylemek gerekirse, bu eski dostluk daima Türkiye'ye bağlı ve tarafsız olduğunu iddia eden Fransa tarafında gizli düşmanlıklarla bozuluyordu. Fransa'nın bu iki yüzlü siyaseti devamlı bir siyaset olmayıp, dinin siyaset üzerine yaptığı sürekli baskıdan doğuyordu. Nitekim Fransız soylularını Macaristan'da olduğu gibi Girit'te de göreceğiz. Fransızlarda iki ayrı millet,

XIV. Louis'de de iki ayrı kişilik yaşıyordu. Siyaset krala ve millete, Avusturya hanedanına karşı kendilerini koruyabilecek tek ittifakın peşinde inatla gitmelerini öğütlerken, din, haçlılar devrinden kalan mutasarrıflar, Roma'nın ısrarları ve can çekişmekte olan şövalyelik, barbar olarak nitelenen Hz. Muhammed'in kullarına karşı açılan hristiyan seferlerine katılmama-yı şereferine ve dinlerine bir hakaret olarak kabul ediyordu.

İşte bu çift anlayış, Fransa'nın Osmanlılara karşı çözümlerinin ve davranışlarının farklılık göstermesine sebep oluyordu. Bu, Fransız Sarayı'nın iki yüzlülüğü değil, bir zaafiydi. O zamanlar gençliğinin ve kudretinin zirvesinde olan XIV. Louis bile bundan kurtulamı-yordu; nitekim, Bâb-ı Âli'nin, Macaristan'da Avusturya, Girit'te Venedik'e karşı yürüttüğü savaşı, destekleyen bir tarafsızlıkla kabul ettiğini söylerken, soyluların baskısı altında el altından Fransız birliklerini Tuna kıyılarına veya Kandiye denizine yolluyordu. Şövalye ruhu siyaset, hristiyanlık da kral üzerinde daha etkili olabiliyordu.

O çağda Fransa'nın Doğu siyasetinin iki yüzlü davranışının ve hattâ şimdi 1852 yılında Kutsal Yerler meselesini çıkarırken 1854 yılında Türkiye uğruna kanını dökmemesinin sebeplerini burada aramak gerekir; bu dış siyaset Devleti daima zor durumda bırakmıştır. Bâtıl inanışlar akıl ile mücadele hâlinindedir. Türkler dostumuzdur, müslümanlar ise hâtıralarımızın eski düşmanlarıdır. *

(*) *Okuyucunun bu sözlere dikkatini çekeriz. Çağlar değişmiş fakat zihniyet aynı kalmıştır. (Ç)*

XXV

Köprülüoğlu, Fransız elçisinin kendisine samimi-
yetle sebeplerini anlatmaya çalıştığı bu tenakuza an-
layış gösterdi. Çifte mâhiyetli de olsa büyük bir güçle
sürdüğü dostluğun kendi ülkesine sağlayacağı fay-
daları düşünerek, iki devletin bağlarının kopmaması-
na çok dikkat gösterdi. Girit'te Venedik'e karşı sefer-
ber edeceği muazzam kara ve deniz kuvvetleri saye-
sinde, XIV. Louis'in göndermek zorunda kaldığı bir
avuç şan ve din meraklısına aldırılmıyordu. Köprülüoğ-
lu için Kandiyе'nin fethi sadece İslâmiyetin şanı için
gerekli değildi; bir de Sultan IV. Mehmed'in kalbinde
gitgide daha fazla yer tutan Girit'li Gülmüş Sultan'a
yapılacak bir armağan vardı.

Retimo'da doğmuş olan bu Girit'li Haseki, Padişah-
hın orduları tarafından Girit'in tamamen ele geçiril-
mesini, da'ma kızları ve kızkardeşleri olarak tanıdığı
Girit hristiyanlarını yumuşaklıkla yönetmek için oraya
kraliçe olmak isityordu.

Gülmüş'ün desteğini sağlamak için onun bu tasarı-
larını teşvik eden Köprülüoğlu, gözde haseki tarafın-
dan padişahın yanında daima gözetiliyor, IV. Mehmed'
in iki sırdaşı Yusuf ile Mustafa'nın aleyhteki dediko-
çuları önlenmeye çalışılıyordu. Bir büyük adamla çok
sevilen bir gözdenin işbirliği sayesinde Fâzıl Ahmed
Paşa Edirne'de, Kanunî Sutan Süleyman'ın en büyük
seferler için bile yaptırmadığı kadar muazzam kuv-
vetler ve servet yığıyordu. Gülmüş Sultan'dan emin
olan Fâzıl Ahmed Paşa, kendisini bir müddet için pa-

dişaktan uzaklaştıracak olan Girit seferine serdârlık etmekte te'eddüt göstermedi.

Kıyıya kadar padişahın başkanlığında giden ordu, gemilere binerken hünkârını son defe selâmladı, Edirne'ye dönen IV. Mehmed, yol boyunca uzun uzun avlanarak vaktini geçirdi. Yüzyirmi bin düka altını değerinde yeni bir sarayın inşası padişahın bütün dikkatini çekiyordu.

XXVI

Sabatay adında İzmirli bir yahudinin peygamberlik veya mesihlik iddiaları ile etrafına bir miktar taraftar toplaması, İmparatorluğu bir müddet meşgul etti; Fâzıl Ahmed Paşa sefere çıkmadan önce onu Yedikule'ye hapsettirmişti. Taraftarları bu eziyette yeni bir peygamberlik işareti gördüler. Sabatay Levi zindandan galip olarak çıkacak, bir arslanın üzerine binecek yedi başlı yılanıyla düşmanlarına saldıracaktı.

Lehistanlı bir başka sahtekâr Sabatay'ı kendisine rakip olarak gördüğü için onu halkın arasında isyan çıkaran bir adam olarak Kaymakam Kara Mustafa Paşaya ihbar etmişti. Sabatay'ı Edirne'ye getiren Sultan IV. Mehmed, bu sahtekârın gerçekten bir peygamber gibi yaralanmaz olduğunu anlamak için çıplak olarak bir ağaca bağlanmasını, okçuların üzerine atış yapmalarını istedi. Durumun kötülüğünü kavrayan sahtekâr yahudi Islâmiyete geçerek canını kurtardı. (*)

XXVII

Orduy-u Hümâyûn 14 Mayıs 1666 günü hareket etti. Dört aydan fazla süren bir yolculuktan sonra Rodos'un

(*) *Selânikli dönmeler denen yahudiler, hep bu Sabatay Levi'nin taraftarlarıdır. (Ç.)*

karşısındaki İsdin'e vardı. 16 Kasım 1666 günü Hanya kıyılarına ayak basıyordu.

Kahire birliklerini getiren yirmialtı Mısır kadir-gası Venedik Donanmasının ateşi altında Türklerin gö-zü önünde mahvoldu.

İstanbul'dan hareket eden ikinci bir filo ilkbahar-da Sadrâzâmın ordusunu seksen bine çıkardı. 20 Mayıs ça Venediklilerin Girit'te ve hıristiyanların Doğudaki son kalesi olan Kandiye önlerinde siperler kazıldı. Venediğin bir numaralı savaş adamı Morosini, bunca fedakârlığına karşılık nankörlük ve haset ile karşılaşmış-tı, fakat ülke'nin çıkarları bahis konusu olunca Senato tarafından Venediğe gönderildi. Düşmanlarının kendisine yaptıklarını affetti ve her türlü intikam duygusundan uzaklaştı. Venedik ordu ve donanmasının başku-mandanı olarak ikibin adamıyla Girit'e çıktı. Deli Hüseyin Paşa ile olan uzun muharebelerde pişmiş olan dokuzbin Venedik askeri son derece sağlam istihkâm-ların arkasında onu bekliyordu. Surlarda dörtyüz ağır top mevzilenmişti; çok kalın ve enli yedi hisarı, uçuru-ma benzeyen granitten oyulmuş hendekleri ve kuşatan-ları kendi istihkâmlarında yutmaya hazır yer altında açılmış binlerce lâğım yolu Kandiye'yi Türklere mezar yapıyordu.

Bu şehir şimdiye kadar Türklere iki filoya ve üç orduya mal olmuştu. Tehlikenin daha fazla içinde olmak isteyen Morosini tabyaların tam altındaki bir mahzene yerleşmişti. Oradan devamlı olarak tabyaları gözlüyor kendi icadı olan bir makine ile Türklerin doldurmaya çalıştıkları hendekleri boşaltıyor, huruç hareketlerini

yönetiyor ve Türklerden öğrendiği gibi askerlerinin kestikleri düşman kellelerinin önüne yığılmasını seyrediyordu.

22 Mayıs'tan 18 Kasım'a kadar şehri dumanla, denizi kana ve karayı cesetlere boğan alıtriyüzonsekiz patlama ve otuziki hücum olmuştu. Civar sahillere, bir volkan gibi patlayan humbaraların parıltısı ve gürültüsü duyuluyordu. Kuşatmanın bu ilk aylarında can veren dört yüz hıristiyan subayı, üçbin Venedikli ve sekizbin Osmanlı savaşanların ne kadar hırslı olduğunun delilidir.

Fâzıl Ahmed Paşa'nın dev topları ile nihayet yıkılan hisarlardan biri yeniçerilerin saldırısı için uygun bir yol açmış gibi göründü. Morosini, Türklerden önce davranarak bütün garnizonu yıkılan hisarın üzerine çıkardı ve böylece Osmanlı saldırısını önledi. Fakat Türkler yerinden saldırarak Venediklileri püskürttüler; tam o sırada hıristiyanlar tarafından patlatılan iki yüz varillik bir lâğım yedibin Türkün şehit olmasına sebep oldu. Köprülüoğlu bir defada sakat kalmış dörtbin askerini Anadolu'ya yollamaya mecbur kaldı. Binlerce cesedin kokuşmasından yayılan veba Osmanlı ordugâhını kırıp geçiriyordu; sürekli fırtınalar Türk filolarının kıyıları yanaşmasına engel oluyor; bastırıcı kış yağmurları açılan gedikleri ve lâğımları dolduruyordu. Surlarının içinde yenilmez olduğu kadar denizde de atılğan olan Morosini yeni bir Mısır filosunun yaklaşmakta olduğunu haber alınca yirmi kadırgasının başına geçti, Mısır filosunu açıkta yakaladı ve Sadrâzâmın gözleri önünde onu yakarak denizin dibine yolladı.

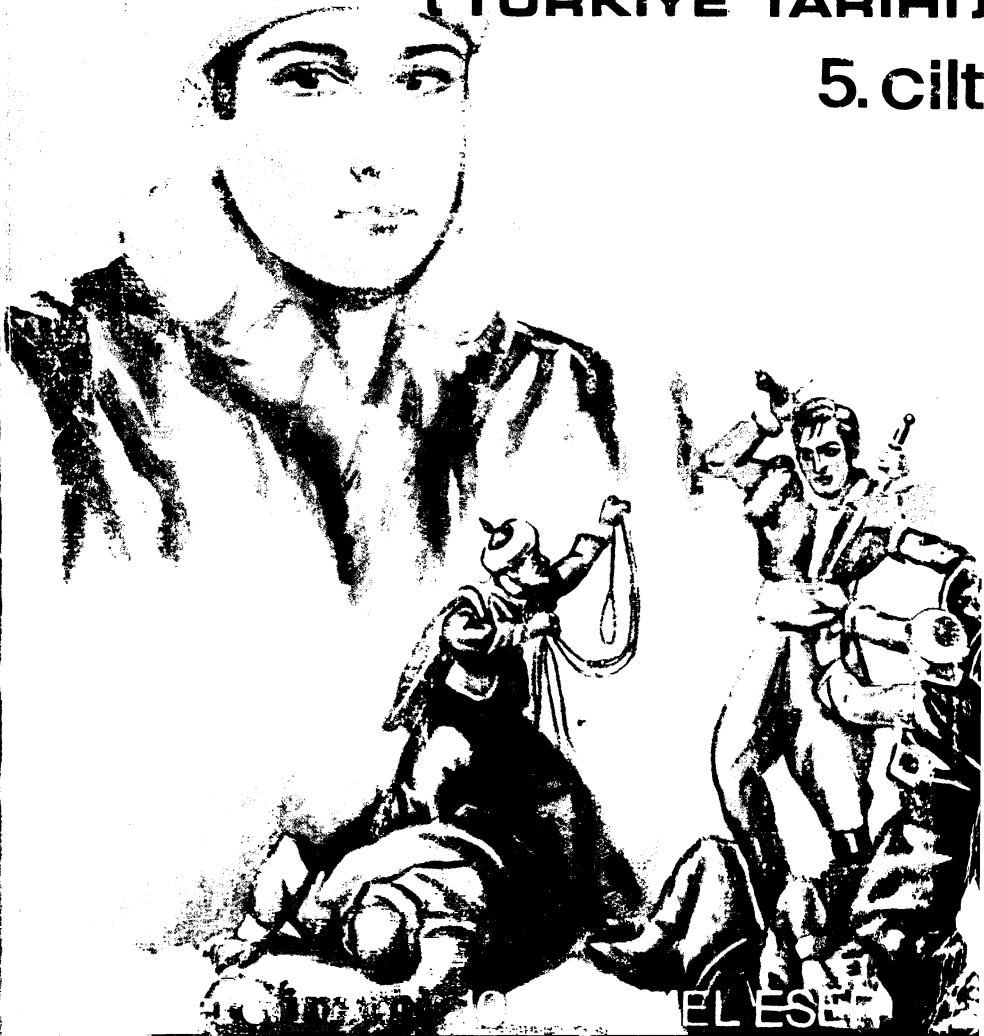

A. de Lamartine

Sonun Başlangıcı

(TÜRKİYE TARİHİ)

5. cilt

EL ESEN

İNCİ YİSTİYİNİZ

Halkın... aylara
EĞİTİM...
BÜLGEYE AYRILAN TÜRKİYEDE
KARŞI ÜCRETLER TESPİT EDİLDİ

İSÇİ YEVİMİYESİ EN AZ 22-25 LIRA

Doğan demir ispiatine...
Sizler çalışırken de
ibadet ediyorsunuz

13 NİSAN
TURKAN... DA TEKEL ATTI

Freeman
TURKAN...
KAS...
TURKAN... DA TEKEL ATTI

Başbakan
"Hedef
milliyeti
gencidi"

20 TL.